

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ORTADOĞU SİYASİ TARİHİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLERİ
ANABİLİM DALI

1991 KÖRFEZ SAVAŞI DÖNEMİ İSRAİL VE İRAN'IN
DIŞ POLİTİKALARI

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

HAZIRLAYAN
Dilek ÖZCAN

İSTANBUL- 2007

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ORTADOĞU SİYASİ TARİHİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLERİ
ANABİLİM DALI

1991 KÖRFEZ SAVAŞI DÖNEMİ İSRAİL VE İRAN'IN
DIŞ POLİTİKALARI

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

HAZIRLAYAN

Dilek ÖZCAN

TEZ DANIŞMANI

YRD. DOÇ. DR. NESRİN KARAGÜR

İSTANBUL- 2007

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I
ÖNSÖZ	IV
KISALTMALAR	VI
ÖZET (ABSTRACT)	VII
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. ORTADOĞU'DA 1991 KÖRFEZ SAVAŞI DÖNEMİNDE BÖLGESEL KONJONKTÜR	4-18
1.1. Soğuk Savaş Sonrası Yeni Dünya Düzeni ve Ortadoğu.....	4
1.2. 1991 Körfez Savaşı'nın Nedenleri ve Bölge Devletleri Açısından Etkileri.....	7
1.3. 1991 Körfez Savaşı'nın Sonuçları	16

İKİNCİ BÖLÜM

2. 1991 KÖRFEZ SAVAŞI DÖNEMİNDE İSRAİL DIŞ POLİTİKASI	19-39
2.1. İsrail Dış Politikasını Belirleyen Unsurlar.....	19
2.1.1. Devletin Kuruluşu ve Esasları.....	19
2.1.2. Yürütme ve Yasama.....	19
2.1.3. Siyasi Partiler	20
2.1.4. Dış Göçler.....	21
2.1.5. Baskı Grupları.....	22
2.1.6. Silahlı Kuvvetler.....	23
2.1.7. Dışişleri Bürokrasisi.....	23
2.2. Yahudilik ve Dış Politikaya Etkisi.....	24
2.3. İsrail Dış Politikasının Yapısal Nitelikleri.....	25
2.4. 1991 Körfez Savaşı'nda İsrail'in Durumu.....	33
2.5. 1991 Körfez Savaşı'nda İsrail'in İran Politikası.....	37

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. 1991 KÖRFEZ SAVAŞI DÖNEMİNDE İRAN DIŞ POLİTİKASI.....	40-67
3.1. İran Dış Politikasını Belirleyen Unsurlar.....	40
3.1.1. Devletin Kuruluşu ve Esasları.....	40
3.1.2. Dini Lider'in Siyasi Etkinliği.....	41
3.1.3. Cumhurbaşkanı'nın Karar Alma Sürecindeki Rolü.....	44
3.1.4. Siyasi ve Dini Konseylerin Etkinliği.....	45
3.1.5. Ulusal Güvenlik Yüksek Konseyi.....	45
3.1.6. Siyasi Gruplar.....	45
3.1.7. Baskı Grupları.....	47
3.2. İran Dış Politikasının Yapısal Nitelikleri.....	48
3.2.1. Şiilik ve İslam Etkisi.....	48
3.2.2. Devrimin İdeolojik Niteliği ve Pragmatizm Boyutu.....	49
3.3. İran Dış Politikası'nın İç Dinamikleri ve Karar Alma Mekanizması..	52
3.4. İran Dış Politikası'nın Dış Dinamikleri ve Uluslararası İlişkilere Yaklaşımı.....	55
3.5. İran-İrak Savaşı.....	57
3.6. 1991 Körfez Savaşı'nda İran'ın Durumu.....	60
3.7. 1991 Körfez Savaşı'nda İran'ın İsrail Politikası	66

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. 1991 KÖRFEZ SAVAŞI DÖNEMİNDE İRAN ve İSRAİL'İN GÜÇ MÜCADELESİNİ ETKİLEYEN UNSURLAR.....	68-93
4.1. İran-İsrail İlişkilerinin Tarihi Boyutu.....	68
4.2. İsrail'in Filistin Topraklarını İşgali Sorunu ve İran.....	71
4.2.1. Birinci İntifada.....	73
4.2.2. Madrid Görüşmeleri ve Oslo Süreci.....	74
4.2.3. ABD'nin Madrid ve Oslo Görüşmelerindeki Rolü.....	76
4.3. 1991 Körfez Savaşı'nda ABD'nin Rolü.....	77
4.4. İran ve İsrail İlişkilerinde ABD'nin Rolü	78

4.4.1. ABD-İsrail İlişkilerinin Stratejik Boyutu.....	78
4.4.2. ABD-İran İlişkileri ve Bölgesel Etkileri.....	82
4.5. Lübnan ve Hizbullah.....	83
4.5.1. Hizbullah'ın Kuruluşu.....	83
4.5.2. Hizbullah'ın İran ile İlişkisi.....	86
4.6. Nükleer Çalışmalar.....	88
4.6.1. İsrail'in Nükleer Gücü.....	89
4.6.2. İran'ın Nükleer Gücü.....	91
5. SONUÇ.....	94
KAYNAKÇA.....	98
EKLER.....	112
EK1: İRAN HAKKINDA GENEL BİLGİLER.....	112
EK2: İSRAİL HAKKINDA GENEL BİLGİLER.....	113

ÖNSÖZ

Bu çalışmada, Ortadoğu coğrafyasında ve uluslararası ilişkiler alanında bir araştırma yapmak amacıyla, tarihsel kesit olarak seçilen 1991 Körfez Savaşı Dönemi'nde, inceleme konusu olarak İsrail ve İran'ın Dış Politikaları belirlenmiştir. 1991 Körfez Savaşı'nda Irak'ın bölgesel aktör olarak gücünü kaybetmesi ve Ortadoğu'da Arapların birlik sağlayamadığının bir kez daha kanıtlanmasıyla, İsrail ve İran'ın bölgede öne çıkması bu çalışmada konu olarak seçilmelerinde etkili olmuştur.

İsrail ve İran'ın ilişkilerini; 1979 öncesi Şah iktidarında gizli ittifak dönemi, diplomatik ilişkinin olmadığı 1979 sonrasında kurulan pragmatik ilişkiler dönemi ve 1990 sonrası dönemde ise caydırıcılığa dayanan bölgesel güç mücadelesi dönemi olarak ayırmak mümkündür.

1991 Körfez Savaşı Dönemi, iki devletin iktidar yapısında ve rejiminde herhangi bir değişikliğin gerçekleşmediği bir kesit olmasına rağmen, ikilinin ilişkilerinde yaşanan değişimleri göstermesi açısından önemli görülmüştür. İsrail-İran ilişkilerinin bu dönemi, ilişkilerin yeni güvenlik algılamaları ve uluslararası ilişkilerin yeni şartları çerçevesinde şekillenmeye başlaması açısından önceki dönemlerden farklılık göstermektedir. Öncelikle 1991 Körfez Savaşı ve bölgesel konjonktür, ardından İran ve İsrail'in kendi dış politika yapıları, Ortadoğu'da bu devletleri etkileyen iç ve dış etmenler ile ilişkilerde rol oynadığı düşünülen konular ele alınarak, bu farklılığın anlaşılması için zemin hazırlanmıştır. Tezde, İsrail-İran ilişkilerinin farklılaştığı bu dönemde, ikili ilişkilerde söylemlerin ötesinde belirleyici rol oynayan esas unsurlar tespit edilmeye çalışılmıştır.

Ortadoğu'da güçlü aktörler arasında yer alan İsrail-İran ikilisinin jeopolitik konumları nedeniyle sahip oldukları önem, bu araştırma için seçilmelerinde etkili olmuştur. Ancak iki devletin diplomatik ilişkilerinin bulunmaması, çalışmanın konusunu oluşturan 1991 Körfez Savaşı'nda karşılıklı ilişkilerinin doğrudan ele alınmasını zorlaştırmıştır. İki devletin bölgesel siyasi gelişmeler çerçevesinde, diğer devletler ya da örgütler üzerinden ortaya koydukları yaklaşımlar incelenerek ikili ilişkiler açıklanmaya çalışılmıştır.

Çalışmada başvurulan kaynakların çoğunda, İran'ın politikalarını İslam Devrimi çerçevesinde ideolojik açıdan açıklama eğiliminde olması, diğer taraftan İsrail'in politikalarının ise genellikle Yahudilik ve büyük güçlerle ilişkileri boyutunda değerlendirilmesi, kaynakların elenmek suretiyle sayısal olarak azalmasına yol açmıştır. Bununla birlikte hem İsrail hem de İran'ın siyasi karar alma sürecinin yapısı ve bu süreçte rol oynayan kişilerin karmaşık ve gizli tutulan ilişkileri, iki devletin izlediği siyasete yönelik değerlendirmeleri sınırlandırmıştır.

Tez çalışmamda emeği geçen değerli Hocam Nesrin Karagür'e anlayışı, sabrı ve katkıları için teşekkür ederim. Bana verdikleri destek için biricik aileme, sevgili Atilla, Akın ve Ali Kemal'e, bu yoğun dönemde beni yalnız bırakmayan, katkılarını esirgemeyen sevgili Murat'a teşekkürü borç bilirim.

KISALTMALAR

a.g.e.	: adı geçen eser
a.g.m.	: adı geçen makale
bkz.	: bakınız
c.	: cilt
Çev.	: Çevirmen
Der.	: Derleyen
s.	: sayfa
t.y.	: tarih yok
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AKK	: Anayasayı Koruyucular Konseyi
AL	: Arap Ligi
AMAN	: Askeri İstihbarat Servisi (Agaf ha-Modi'in)
BM	: Birleşmiş Milletler
BMGK	: Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
DMO	: Devrim Muhafızları Ordusu
FKÖ	: Filistin Kurtuluş Örgütü
IAEC	: İsrail Atom Enerjisi Kurumu
IDF	: İsrail Savunma Kuvvetleri
İİC	: İran İslam Cumhuriyeti
İDM	: İslam Danışma Meclisi
KİS	: Kitle İmha Silahları
MOSSAD	: Dış İstihbarat Servisi
OPEC	: Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü
SAVAK	: Ulusal Güvenlik ve İstihbarat Teşkilatı (1957-1979/Sazeman-e Ettelaat va Amniyat-e Keshvar)
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği
UAEK	: Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu
UÇK	: Uyuşmazlıkların Çözümü Konseyi
UGYK	: Ulusal Güvenlik Yüksek Konseyi
NPT	: Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Anlaşması

ÖZET

İsrail ve İran, 1991 Körfez Savaşı döneminde Ortadoğu'da savaşın sebepleri ve sonuçlarını etkileyen güçlü aktörler arasında yer almıştır. 1991 Körfez Savaşı öncesinde SSCB'nin çöküşü dünya düzenini değiştirmiştir. Uluslararası ilişkilerin yeni koşulları bu iki devletin ulusal güvenlik ve dış politika karar alma sürecini belirlemiştir. ABD, Ortadoğu'da İsrail ve diğer devletler arasında başat rol oynamaya başlamıştır. İsrail ve İran'ın bölgesel rekabetini etkileyen terörizm ve nükleer teknoloji, 1990'lı yıllarda dış politika ve uluslararası ilişkilerin önemli bir unsuru olmuştur.

ABSTRACT

Israel and Iran took place among powerful actors which influenced the reasons and results of the war during 1991 Gulf War in the Middle East. The collapse of the USSR changed the world order before the 1991 Gulf War. New terms of international relations determined the national security, and the process of foreign policy decision-making of these States during the war. The USA began to play a major role between Israel and other states in the Middle East. Terrorism and nuclear technology became the important part of foreign policy and international relations affecting the regional competition between Israel and Iran in 1990s.

GİRİŞ

1991 yılında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) dağılmasıyla birlikte Soğuk Savaş'ın sona ermesi uluslararası siyasi sistem açısından bir dönüm noktasını oluşturmuştur. İki kutuplu dünya düzeni olarak bilinen Soğuk Savaş, devletlerin dünyanın iki süper gücü olarak kabul edilen Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ya da SSCB'nin tarafında yer alarak oluşturdukları bloklaşmaya dayandırılmıştır. Bu bloklaşmanın sona ermesi, uluslararası siyasi sistem açısından önemli bir dönüm noktasını oluşturmuştur. 1990'lı yılların başı siyasi düzenin dönüşümü açısından olduğu kadar, küresel düzeyde bir ağla kendini hissettirecek yeni ekonomik ve teknolojik alt yapının temelini olgunlaştırılması açısından da önemli bir tarihi kesittir.

Batı bloku için komünizm tehdidinin SSCB ile birlikte ortadan kalkması sonucu, ABD tek süper güç olarak nitelendirilmeye başlanmıştır. ABD'nin dünya üzerindeki siyasi nüfuzunun taşıyıcısı olarak küreselleşmeyi siyasi, ekonomik, askeri ve sosyal araçlarla inşaaya yönelmesi, uluslararası sistemin yeni dinamiklerinin belirlenmesinde önemli rol oynamıştır.

ABD'nin, dünyanın neresinde olursa olsun kendi gücünün varlığı ve ulusal çıkarlarını zedeleyebileceğini öngördüğü her türlü unsurun bertaraf edilmesi için yaptığı önleyici saldırılarda ya da müdahalelerde, Soğuk Savaş sonrası dönemde Ortadoğu kilit bir bölge olarak tayin edilmiştir.

20. yüzyılın son çeyreğinde, ABD ve müttefiki Batılı güçlerin, demokrasi ve insan hakları söylemiyle Ortadoğu'da yaşayanları özgürleştirmek için yaptıkları askeri müdahaleler uzun vadede işgale dönüşmüştür. Bu dönemde, bölgeyi ve dünyayı etkileyen ilk önemli siyasi gelişme 1991 Körfez Krizi ve devamında çıkan Körfez Savaşı olmuştur. Savaşın sebepleri ve gelişim sürecinin dayandığı siyasi ve ekonomik bir tarihi arka plan mevcut olmakla birlikte, bölge dışı aktörlerin olayların seyrindeki etkisi ve rolü belirleyici olmuştur.

Ortadoğu'da toplumların uzun yıllara dayanan dış müdahale tecrübesi, bu coğrafyada ortak kültürü oluşturan din odaklı bir toplumsal tepkinin gelişmesine yol açmıştır. Terörü yaratan ve dış politika aracı olarak terörden faydalanan devletler ya da terörü propaganda aracı gören örgütler, bu durumdan beslenerek, söz konusu tepkiselliği şiddete dönüştürerek kullanmıştır. Soğuk Savaş sonrası dönemde görel

bağımsız hareket etmeye başlayan devletlerin bölgesel rekabet çerçevesinde hızla silahlanmaya başlaması, Ortadoğu'da ortaya çıkan aşırı oluşumlara ve teröre ivme kazandırmıştır. Ortadoğu devletlerinin silah ihtiyacının oluşturduğu pazar, Batılı devletlerin bölgeye olan ilgisinin artmasına yol açmıştır.

Dünya üzerindeki diğer müdahale alanlarında olduğu gibi, Ortadoğu'da da toplumların tarihsel gelişimi Batıninkine ile farklılık gösterdiği için, sistemin iç dinamikleri ile yabancı güçlerin inşa ettiği yukarıdan inme yapı uyum gösterememiştir. Dolayısıyla dış müdahalelerle Ortadoğu'da istikrar sağlanamamıştır. Müdahaleleri reddeden devletler, sistem dışına çıkarılarak ve mümkün olduğunca siyasi, ekonomik ve teknolojik izolasyonla zayıflatılarak saf dışı bırakılmıştır.

Kendi tarihsel evriminde ortaya çıkan sosyal dinamiklerin, olgunlaştırabileceği bir siyasi sistemin, kendi halkına istikrar sağlayabileceği düşünülmektedir. Bu nedenle, Ortadoğu'da günümüze kadar bölge dışından aktörlerin yaptığı tüm müdahaleler demokrasiyi getirmek bir yana, istikrarsızlığı ve çatışmayı körüklemiş, uluslararası ilişkilerde hassas dönemlerin başlangıcını oluşturmuştur. Ne 1991 Körfez Savaşı Kuveyt'e gerçek bir özgürlük, ne de 2003 Irak Savaşı Irak'a demokrasi getirebilmiştir.

Ortadoğu'ya gerçekleştirilen dış müdahalelerden biri olarak, farklı bir öneme sahip olan 1991 Körfez Savaşı'nın bu çalışmada tarihi kesit olarak seçilmesinin sebebi yukarıda açıklandığı gibi, uluslararası ve bölgesel ölçekte bir eşik teşkil ettiğinin düşünülmesidir. Çalışmada İsrail ile İran'ın seçilmesi, diplomatik olarak birbirini tanımayan iki devletin ulusal ve bölgesel siyasetlerini belirlerken birbirlerini ne denli dikkate aldıklarını ve ne tür araçlar kullandıklarını tespit etmek açısından, ikilinin Ortadoğu'da kendine özgü bir örnek oluşturduğunun düşünülmesinden kaynaklanmaktadır.

İlk bölümde, İsrail ile İran'ın izledikleri dış politikanın anlaşılmasına yönelik gerekli alt yapının oluşturulması için, 1991 Körfez Savaşı ve uluslararası konjonktür ele alınmaktadır.

İkinci ve üçüncü bölümde, bölgesel güç mücadelesi içinde rekabet eden iki devletin dış politika oluşum sürecini etkileyen unsurlar, iç ve dış tehdit algılamaları,

dış politikalarının özellikleri ve nihayetinde birbirine yönelik politikaları ele alınmaktadır.

Son bölümde, İsrail-İran ilişkilerinin tarihi geçmişi, her ikisini de yakından etkileyen ABD ile ilişkileri ve ikili ilişkilerin önemli bir boyutunu oluşturan terörizm ve nükleer silahlanma konularına değinilmektedir.

İsrail-İran ilişkilerinin yerli ve yabancı literatürde çok kapsamlı ele alınmadığı görülmüştür. Çalışmaya katkı sağlayabilecek ancak objektif olmadığı değerlendirilen çeşitli eserlerin tezde yer almamasına özen gösterilmiştir. Bununla birlikte 1990 öncesi ikili ilişkileri inceleyen çok az sayıdaki eserden biri olan Sohrab Sobhani'nin **The Pragmatic Entente** adlı çalışması, doğrudan iki devletin ilişkilerini ele alması nedeniyle İran-İsrail ilişkilerinin geçmişi hakkında başvurulması gereken önemli kaynaklardan biridir. Kendi alanlarında yaptıkları çalışmalardan teze ilişkin dolaylı bilgi edinilen faydalı kaynaklar arasında Bassam Tibi, R.K. Ramazani, Mahmood Sariolgam, Anoushiravan Enteshami, David Menashari, Bernard Reich, Hassan Barari gibi yazarların eserleri yer almıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. ORTADOĞU'DA 1991 KÖRFEZ SAVAŞI DÖNEMİNDE BÖLGESEL KONJONKTÜR

1.1. Soğuk Savaş Sonrası Yeni Dünya Düzeni ve Ortadoğu

ABD ve SSCB'nin oluşturduğu blokların rekabetine dayanan iki kutuplu uluslararası siyasi düzeni niteleyen Soğuk Savaş'ın sona ermesi, uluslararası sistemde bir takım yapısal değişimleri beraberinde getirmiştir.¹ 20.yüzyılın ikinci yarısında ekonomik alanda çok uluslu şirketlerin kurulması, teknolojik alanda enformasyon ağının dünya çapında yaygınlaşması, siyasi alanda ise 1991'de SSCB'nin dağılmasıyla² tamamlanan küreselleşme süreci çerçevesinde oluşan sistem 1991 Körfez Savaşı sırasında ABD Başkanı George Bush tarafından Yeni Dünya Düzeni (YDD) olarak tanımlanmıştır.³

Devletlerin karşı karşıya kaldığı yeni ekonomik, siyasi, teknolojik ve sosyal ortamın ürettiği tehditlerle mücadelede güvenlik sorunu farklı boyutlar kazanmıştır. Uluslararası ilişkilerde Soğuk Savaş döneminin dengeye dayalı sisteminde blok seçimine yönelik siyasi aktörler yerini asimetrik tehditlerle karşı karşıya kalan ve siyasi ya da ekonomik bölgesel ittifaklara yönelik devletlere bırakmıştır.

Soğuk Savaş sonrasında ortaya siyasi belirsizlikler ulusal, bölgesel ve küresel eksenlerde kapsamlı bir güvenlik anlayışını gerekli kılarken, devletlerin dış politika oluşturma sürecinde de değişikliğe yol açmıştır. Bu süreçte uluslararası sistemde ağırlığı hissedilen asimetrik güç dengesi, dış politikalarını yeni güvenlik anlayışı ile uyumlu hale getiren devletlerin yöneldikleri bölgesel ittifakların başarısını kısıtlamıştır. Yeni dönemde uluslararası sistemin farklı büyüklükteki aktörleri görece bağımsız davranma imkanına kavuşmuş olsa da, tehditlerin nicelik ve nitelik olarak çeşitlenmesi söz konusu aktörlerin hareket kabiliyetini aynı ölçüde sınırlandırmıştır.

¹SSCB'nin çöküşü ve dağılması hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Zbigniew Brzezinski, **Büyük Çöküş**, (Çev.) Gül Keskil, Gülsev Pakkan, Ankara, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2000, s.77.

²Ayrıntılı bilgi için bkz., "Europe and USSR; The USSR: Back To Dictatorship, From Perestroika to Crisis", **Strategic Survey 1990-1991**, International Institute for Strategic Studies(IISS), Londra, Brassey's, Mayıs 1991, s.135-180.

³Yeni Dünya Düzeni kavramı ve özellikleri, Baskın Oran, "1990-2001: Küreselleşme Ekseninde Türkiye", **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, (Ed.) Baskın Oran, cilt 2, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001, s.210, İbrahim S.Canbolat, "Yeni Dünya Düzeni'nde Ortadoğu ve Türkiye Gerçeği", **Su Sorunu, Türkiye ve Ortadoğu**, (Der.) Sabahattin Şen, İstanbul, Bağlam Yayınları, Kasım 1993, s.345-347.

1990'lı yıllarda uluslararası politikada ABD açısından, enerji güvenliği ve serbest pazar ekonomisinin küresel ağının oluşturulması⁴ öncelikli dış politika hedefi haline gelmiştir. ABD'nin bu stratejiyle yöneldiği bölgelerin başında Ortadoğu yer almıştır. Hegemon gücün varlığına rağmen, bloklaşmanın çözülmesinin ardından nispeten daha bağımsız politikalar gütmeye başlayan bölge devletlerinin kendi aralarında nüfuz yaratma arayışına girmesi Ortadoğu'da rekabeti artırarak, bölgesel istikrarsızlığı körüklemiştir.

ABD tarafından, demokrasi ve insan hakları gibi temel değerleri içerdiği savunulan YDD⁵ çerçevesinde yapısal değişim öngörülen bir coğrafya olarak tanımlanan Ortadoğu'da bölgesel istikrarsızlık ve savaş olgusu ABD politikalarının da etkisiyle Soğuk Savaş'ın ardından hız kesmemiştir. Arap Ortadoğusu, Türkiye, İran ve İsrail'i içine alan çekirdek Ortadoğu'da, geçmişte bölge dışı aktörlerin belirleyici hale geldiği her tarihsel dönemde olduğu üzere bölgesel çapta çatışma ve istikrarsızlık 1990'lı yıllarda da devam etmiştir. Hatta yüzyılın sonuna doğru Ortadoğu sınırlarının batıda Fas'tan doğuda Afganistan'a uzanan, kuzeyde Kafkaslar'dan güneyde Körfez ülkeleri ve Suudi Arabistan'ı içine alan coğrafyayı kapsayacak şekilde genişletilerek Büyük Ortadoğu olarak yeniden tanımlandığı, daha da genişletilen bu coğrafyada istikrarsızlığın azalması şöyle dursun, savaş olgusunun nüfuz ettiği alanın büyüyerek artmaya devam ettiği görülecektir.

Soğuk Savaş'ın bitimi, Ortadoğu devletlerine kendi bölgesel alt sistemlerini değiştirmek için hareket kabiliyeti ve kısmi bir güç sağlamıştır. Örneğin, bölgesel alt sistem olarak Körfez'de işbirliği eğilimi, İslam Konferansı Örgütü gibi bölgesel ölçekte teşkilatların oluşturulması iki kutuplu sistemin çözülmesi sonrasında bölge devletlerinin hareket kabiliyetinin arttığını göstermiştir. Hem bölgesel aktörlerin kendi aralarında oluşturduğu simetrik işbirliği, hem de söz konusu aktörlerin güçlü bölge dışı aktörlerle gerçekleştirdikleri asimetrik işbirliği ortaya çıkmıştır.⁶

⁴Sanayileşmiş devletler ve Üçüncü Dünya olarak ikiye bölünmüş bir uluslararası topluluğun paylaşabileceği ortak norm ve değerlerin yokluğunun bir sonucu olarak 'dünya düzeni'nin kriz halinde olduğunu savunan Bassam Tibi, küreselleşme ve YDD kavramsallaştırmalarına karşı çıkmaktadır. Bassam Tibi, **Conflict and War in the Middle East: From Interstate War to New Security**, Secon Edition, London, Mcmillan Press Ltd., 1998, s.167.

⁵Teorik çerçeve hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Henry Kissinger, **Diplomasi**, (Çev.) İbrahim H. Kurt, Ankara, Türkiye İş Bankası Yayınları, 1998, s. 1-3.

⁶Amir M. Haji-Yousefi, "Foreign Policy Of The Islamic Republic Of Iran Towards Israel, 1979-2002", (Çevrimiçi) http://www.issi.org.pk/journal/2003_files/no_1/article/3a.htm. (11 Mart 2006).

Ortadoğu'da tek kutuplu sistemin yansımalarından biri İsrail ve Araplar arasında barış görüşmelerinin 1991 yılında başlaması olmuştur. David Ben-Gurion'un,⁷ Arap olmayan bölge devletleriyle İsrail'in ilişkilerini güçlendirmesini öngören 'Periferi Stratejisi' çerçevesinde, İsrail Ortadoğu Barış Süreci'nde Araplara karşı İran'ın desteğini almadan tam bir barış yapılamayacağı iddia edilmiştir.

Madrid barış görüşmelerinin kilitlenmesi barışı mümkün kılacak şartların olgunlaştırılmasını engellemiştir. Böylelikle, İsrail'in İran'a karşı politikası İran ile ilişkileri onarma yaklaşımından uzaklaşmıştır. İsrail, İran'ı kendisine karşı en büyük tehdit olarak tanımlayarak, onu yalıtma politikasına geri dönmüştür.

SSCB'nin çöküşü ve ardından gelen barış görüşmeleri çerçevesinde yaşanan gelişmeler bağlamında, İran'ın revizyonist dış politika anlayışında özellikle Araplara karşı kısmen de olsa ılımlılığa doğru bir geçiş zorunlu hale gelmiştir. İran daha pasif bir dış politikaya yönelerek, Arap devletleriyle ilişkilerini yoğunlaştırmıştır. Ancak İsrail karşıtı sert tutumu devam etmiştir. İran, barış görüşmelerinde adil ve kapsamlı bir barış sağlanacağına inanmadığını açıklamaktan çekinmemekle birlikte, görüşmeleri engellemekten de uzak durmuştur.⁸

---

⁷"The First Prime Minister: David Ben-Gurion", "1886'da Polonya'da doğan David (Green) Ben-Gurion Yahudi okulunda eğitim görmüştür. Gençliğinde Ezra adlı bir Yahudi geçlik grubu kuran Ben-Gurion, 18 yaşında Varşova'da Siyonist sosyalist parti Poalei Zion'a üyesi olmuştur. 1906'da bugünkü İsrail topraklarına giderek çiftçi ve öğretmenlik yapmıştır. 1910'da soyadını Ben-Gurion olarak değiştirmiştir. 1911-1914 yıllarında kendi partisini Osmanlı İmparatorluğu'nda temsil etmek için Selanik'te Türkçe ve İstanbul'da hukuk eğitimi almıştır. 1915'te I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı otoriteleri onu Filistin topraklarından sınır dışı etmiştir. Önce ABD'de Siyonist çalışmalara katılan, ardından İngiliz Yahudi Lejyonuna kaydolarak Filistin topraklarına dönen Ben-Gurion 1919'da Achdut Ha'avoda partisinin kuruluş çalışmalarına katkı sağlamıştır. 1921-1935 yılları arasında Histadrut Genel Sekreteri olmuştur. 1930'da Mapai'nin kuruluşuna katılarak, onu Dünya Siyonist Örgütü'nde ve Yahudi Ajansı'nda temsil etmiştir. 1935-1948 yıllarında Yahudi Ajansı'nın Başkanı olmuştur. 1948'de açıkladığı bağımsızlık bildirisi ile yeni kurulan İsrail Devleti'nin Başbakanı ve Savunma Bakanı olarak görevlendirilmiştir. 1953'te emekli olmuş, 1955'te tekrar siyasete dönmüştür. Mapai'nin 1959 and 1961'de seçimleri kazanmasıyla tekrar iki görevi birlikte yürütmüştür. 1963'te yerine Levi Eshkol geçmiştir. 1965'te Mapai bölünüp, diğer partilerle birleşen bazı kolları İşçi Partisi'ni kurarken, Ben-Gurion da Hareshima Hamamlachtit adlı partiyi kurmuştur. 1970'te emekli olmuştur. 1 Aralık 1970'te vefat etmiştir.", (Çevrimiçi) <http://www.pmo.gov.il/PMOEng/History/FormerPrimeMinister/bengur.htm>, (6 Nisan 2007).

⁸Amir M. Haji-Yousefi, a.g.m.

1.2. 1991 Körfez Savaşı'nın Nedenleri ve Bölge Devletleri Açısından Etkileri

1991 Körfez Savaşı, Irak'ın 2 Ağustos 1990'da Kuveyt'i işgali ile başlayan süreçte ABD liderliğindeki Batılı devletlerin Ortadoğu'ya müdahalesi uzun vadede bir işgale dönüşerek yeni bir tarihsel sürecin başlangıcını oluşturmuştur.⁹

Ortadoğu'da bundan sonra gerçekleştirilecek müdahalelere de dayanak oluşturacak kitle imha silahları ve nükleer silahlar ile bunlarla ilişkilendirilen terörizmle mücadele çerçevesinde ön plana çıkan siyasi gerekçeler 1991 Körfez Savaşı ile birlikte çekirdeklenmeye başlamıştır.

Soğuk Savaş sonrası dönemde başta Irak'ta olmak üzere Ortadoğu halklarının Batı'ya karşı gelişen toplumsal tepkisi, 1991 Körfez Savaşı ile birlikte artmıştır. Sözkonusu tepkiler, birçok ülkede devletin kontrolü dışında gelişen aşırı İslami hareketler bünyesinde kendini göstermiştir.

Soğuk Savaş'ta komünizme karşı geliştirilen Yeşil Kuşak¹⁰ teorisiyle bölgede olgunlaşan İslami hareketler sosyal tepki sonucu radikalleşmeye başlamıştır. Bu süreçte 1991 Körfez Savaşı'nın bir eşik olarak değerlendirilebileceği düşünülmektedir. İki kutuplu sisteminin yıkılmasıyla uluslararası sistemin içine sürüklendiği belirsizlik ortamından birinci derecede etkilenen Ortadoğu'da, 1991 Körfez Savaşı bu belirsizliğin etkisini arttırmıştır.¹¹ Dolayısıyla, sistem genelinde değişen güvenlik algılamalarına, bölgesel durumun yarattığı tehdit öncelikleri eklenmiştir. Bu çerçevede, Ortadoğu'da yaşanan dinsel ya da etnik kökenli çatışmaların zemininin söz konusu belirsiz ve karmaşık süreçte olgunlaştırıldığı değerlendirilmektedir.

⁹1991 Körfez Savaşı, 1980-1988 yılları arasında gerçekleşen ve I. Körfez Savaşı olarak da anılan İran-İrak Savaşı nedeniyle II. Körfez Savaşı olarak da adlandırılmaktadır.

¹⁰ABD Başkanı Jimmy Carter'ın Ulusal Güvenlik Danışmanı Zbigniew Brzezinski tarafından 1977'de geliştirilen, 1980'lerde SSCB'ye karşı uygulanan Yeşil Kuşak projesinde, İslam'ın komünizme karşı bir kalkan olabileceği savunulmuştur. SSCB'nin, petrol kaynaklarının bulunduğu Basra Körfezi'ne nüfuz etmesini önlemek için başlatılan projenin ilk adımı Afganistan'ın işgal edilmesi olmuştur. SSCB'nin ılımlı İslam çizgisini benimseyen komşu devletlerle çevrelenerek, komünizmin yıkılmasına katkı sağlamaya çalışan ABD bu amaçla Türkiye, İran, Afganistan ve Orta Asya coğrafyasındaki diğer devletlerin ılımlı İslam'a yönelmesini hedeflemiştir. 1980'lerde Afganistan'da SSCB'ye karşı Afgan mücahitlere ve 1990'larda İran rejimine karşı Sünni Taliban'a verdiği destek ABD'nin ılımlı İslam'a kazandırdığı ivmeyi kontrol edemeyerek, aşırı dinci örgütlerin oluşumuna dolaylı yoldan sebep olmuştur. İlhan Uzgöl, "ABD ve Natoyla İlişkiler; ABD, İslam ve Yeşil Kuşak Kuramı", **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, (Ed.) Baskın Oran, cilt 2, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001, s.36.

¹¹Cemil Oktay, "Soğuk Savaş Sonrasında Ortadoğu'yu Okumak", **Su Sorunu, Türkiye ve Ortadoğu**, (Der.) Sabahattin Şen, İstanbul, Bağlam Yayınları, Kasım 1993, s.95-97.

Irak'ın Kuveyt'i işgalinde dayandığı gerekçelerin siyasi ve tarihi kökeni, I. Dünya Savaşı döneminde Ortadoğu'da çizilmiş diğer sınırlar gibi¹² İngiltere'nin manda yönetimi sırasında yapılan antlaşmalarla yapay olarak belirlenenlerden, Osmanlı Devleti'nin bölgedeki hakimiyeti esnasında çizilenlere kadar uzatılabilmektedir.¹³

Irak'ın, Osmanlı İmparatorluğu zamanında Kuveyt'in Basra Eyaleti'ne bağlı olmasına dayanarak, Kuveyt'e yönelik hak talebinde bulunması, İngiltere ve Arap Ligi'nin baskısıyla 1963'te menfi sonuçlanmıştır. Irak, Kuveyt'i tanımak zorunda kalmıştır. Irak'ın Kuveyt'e yönelik hak iddiasını Baas ideolojisi çerçevesinde gelişen Pan-Arabizm düşüncesi ile açıklayan görüşler de mevcuttur.¹⁴ Irak'ın Kuveyt'in kendi toprağı olduğu iddiası, 1991 Körfez Savaşı'nda tekrar gündeme gelerek, savaşın görünen nedenleri arasında yerini almıştır. Dönemin uluslararası konjonktürü çerçevesinde Kuveyt'in işgali değerlendirildiğinde;

-Irak'ın Kuveyt'e olan dış borcu,

-Kuveyt sınırında bulunan Rumeyle¹⁵ bölgesinde Kuveyt'in Irak'tan izinsiz petrol arama ve işletmeyi sürdürmesi,

-Basra Körfezi'nde bulunan Varba ile Bubijan adalarının petrol açısından değer taşıması,

-Saddam Hüseyin'in Kuveyt'in doğal kaynaklarından istifade ederek Irak'ın borçlarına finansman sağlama arayışı,

gibi farklı unsurların Saddam Hüseyin'i Kuveyt'i işgale yönlendiren faktörler arasında yer aldığı görülmektedir.¹⁶

1991 Körfez Savaşı'na giden süreçte Irak'ın bulunduğu koşulları ve bölgesel reel politiğı anlamak açısından I.Körfez Savaşı ve etkilerinin incelenmesi önem taşımaktadır. Irak'ın ekonomisi, 1980–1988 yılları arasında İran ile yaptığı I.Körfez

¹² Oral Sander, **Siyasi Tarih (1918-1994)**, 7.Baskı, Ankara, İmge Kitabevi, 1994, s.71.

¹³ Ayrıntılı bilgi için bkz., Oral Sander, a.g.e., s.74, s.378, Gökhan Çetinsaya, "Ottoman-British Relations in Iraq and the Gulf, 1890–1908", **Turkish Review of Middle East Studies OBIV Annual 2004**, İstanbul, t.y., s.137, Izhak Ben-Zvi, "Under Otoman Rule (1517-1917)", **The Jews in Their Land**, conceived and edited David Ben-Gurion, translated from the Hebrew by Mordechai Nurock, Misha Louvish, New York, A Windfall Book, Doubleday&Company, Inc., 1974, s.224.

¹⁴ Bassam Tibi, a.g.e., s.166.

¹⁵ Bishara A.Bahbah, "The Crisis in the Gulf-Why Iraq Invaded Kuwait", **Beyond The Storm: A Gulf Crisis Reader**, edited by Phyliss Bennis and Michel Moushabeck, USA, Canongate, 1991, s.51-52.

¹⁶ Bassam Tibi, a.g.e., s.168-170.

Savaşı nedeniyle oldukça bozulmuştur.¹⁷ 1970'lerin başında İngiltere'nin siyasi ve askeri olarak Irak'tan çekilmesi, ABD'nin İran'daki etkinli ve bölgeye ilgisinin artması I.Körfez Savaşı'nda Irak ve İran'ın arasındaki anlaşmazlıkta dış faktörleri oluşturmuştur. İngiltere'nin bölgeyi terk etmesi bölgesel aktörleri Körfez'de nüfuz arayışına itmiştir. 1968'de Irak'ta iktidara gelen Pan-Arabizm yanlısı Baas Partisi rejimi ile İran arasında 1970 sonrasında Körfez'i kontrol etme ve bölgesel hegemonya çabası artmıştır.¹⁸ İki ülke arasında geçmişe dayanan Şatt'ül-Arap suyu anlaşmazlığı¹⁹ savaşın temel çıkış noktası olmakla birlikte, İran'ın Irak'ta merkezi hükümete karşı kuzeydeki Kürt peşmergelere sağladığı destek, diğer taraftan Baasçı rejimin Irak'ın güneyindeki Şiilere yönelik baskıyı arttırması, 1980'lere doğru iki devlet arasında gerilimi yükseltmiştir.²⁰

1979'da İran'da İslam Devrimi'nin²¹ gerçekleşmesi ve Irak'ta Saddam Hüseyin'in Baas içindeki tüm muhalif unsurları bertaraf ederek iktidara gelmesi, iki devletin ideolojik temelde ayrılığını keskinleştirmiştir. İsrail ile 1978'de Camp David²² barış antlaşmalarını imzaladığı için Arap devletleri tarafından dışlanan

¹⁷George Joffé, "The Gulf War", **Regional Surveys: The Middle East and North Africa-1991**, 37.Edition, London, 1990, s.110-116.

¹⁸Zuhair al-Jaza'iri, "Ba'thist Ideology and Practice", **Iraq since the Gulf War: Prospects for Democracy**, edited by Fran Hazelton, London&New Jersey, Zed Books Ltd., 1994, s.37-38.

¹⁹Ayrıntılı bilgi için bkz., Burcu Kurt, "Ortadoğu'da Bir İstikrarsızlık Unsuru: Şatt'ül-Arap Sorunu", Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, 2006, American University/TED Conflict Studies, "Iran-Iraq War and Waterway Claims", (Çevrimiçi) <http://www.american.edu/projects/mandala/TED/ice/IRANIRAQ.HTM>, (23 Aralık 2006).

²⁰Raymond Hinnebusch, **The International Politics of the Middle East**, UK, Manchester University Press, 2003, s.205-210.

²¹Devrimin özet gelişim süreci için bkz.,: "The Story of the Revolution", (Çevrimiçi) <http://www.bbc.co.uk/persian/revolution/>, (23 Aralık 2006).

²²19 Kasım 1977'de Knesset'te yaptığı konuşma ile İsrail'i tanıyan ilk Arap lider olan Mısır Cumhurbaşkanı Enver Sedat, ABD Başkanı Jimmy Carter'ın liderliğinde İsrail Başbakanı Menahem Begin arasında 5-17 Eylül 1978'de yapılan Camp David zirvesi sonucunda imzalanan bir dizi anlaşmadan oluşmaktadır. İlk aşamada İsrail-Mısır barış anlaşması ve Sina Yarımadası'nın Mısır'a verilmesi, ikinci aşamada ise Batı Şeria ve Gazze'de Filistinlilere sınırlı özerklik verilmesi görülmüştür. Mart 1979'da Menahem Begin ve Enver Sedat arasında imzalanan ikili barış anlaşması ile Sina yarımadası Mısır'a geri verilmiştir. ABD'nin tanık olarak imzaladığı anlaşmaların uygulanması aşamasında yapılacak müzakerelerde Ürdün'ün taraf olması kararlaştırılmıştır. Ayrıca, İsrail'in 1967 Arap-İsrail Savaşı'nda işgal ettiği topraklardan çekilmesini öngören BMGK'da alınan 242 sayılı karar ile 1973 Arap-İsrail Savaşı'nda İsrail'in ele geçirdiği Süveyş Kanalı ve Golan tepelerinden çekilmesini ve 242 sayılı kararın uygulanmasını öngören, 1973'te alınan 338 sayılı karar Camp David'te ilkesel olarak kabul edilmiştir. Arap devletleri tarafından kınanan Enver Sedat 1981'de suikast sonucu öldürülmüştür. Mısır Arap Ligi'nden çıkarılmıştır. (Çevrimiçi) <http://www.mfa.gov.il/MFA/Peace%20Process/Guide%20to%20the%20Peace%20Process/Camp%20David%20Accords>, (20 Aralık 2006); Mayıs 2000'de İsrail'in Lübnan'dan çekilmesinin ardından bu kez ABD Başkanı Bill Clinton'ın girişimiyle gerçekleştirilen ikinci Camp David zirvesi ise başarısız olmuş, Yaser Arafat ve Ehud Barak Filistinli mülteciler ve Kudüs'ün statüsü konularında uzlaşmamıştır. (Çevrimiçi)

Mısır'ın bölgesel gücünün zayıflaması ile devrim sonrasında hem ABD hem de Körfez devletleri ile ilişkileri bozulan İran'ın durumu, Arap dünyasının güvenliğinin garantörü olma iddiasındaki Saddam Hüseyin'i cesaretlendirmiştir. Irak ile bölgede İslam Devrimi'nin ihracını benimseyen İran arasındaki zıtlaşma, Saddam Hüseyin'in Nisan 1980'de İran kökenli 200.000 Şii'yi sürgüne göndermesi ve önde gelenlerini tutuklayıp, bazılarını idam etmesiyle tırmanmıştır. Nihayetinde Irak'ın İran'ın petrol sahalarını hedefleyen saldırısıyla Eylül 1980'de I.Körfez Savaşı başlamıştır.

İran'daki Şii kökenli devrimin Iraklı Şiiler üzerindeki muhtemel etkisini göz ardı etmeyen Saddam Hüseyin, 1975 Cezayir Antlaşması ile İran'a bıraktığı toprakları geri almayı planlamıştır. Ayrıca, İran'ın petrol bölgesi Huzistan eyaletinde yaşayan Arap azınlığı kışkırtma yoluyla İran petrollerini kontrol etmeyi hedeflemiştir.

Savaşta İran'ın temel müttefiki Suriye iken, Irak'ın müttefiki başta Kuveyt olmak üzere Körfez ülkeleri ve Suudi Arabistan olmuştur. Silah üretiminde dışa bağımlı olan İran, bu durumun etkisiyle ağır ekonomik kayıplarla karşı karşıya kalmıştır. Askeri ve ekonomik alanlarda karşılıklı güç kaybeden İran ve Irak'ın, süper güçler tarafından silahlanma yarışına itilmesi suretiyle savaşa sürüklendiği değerlendirilmiştir. Irak ile İran arasında İran'ın 598 sayılı BMGK kararını kabulüyle 1988'de ateşkes imzalanmıştır.²³ Ortadoğu'da iki kutuplu sistemin etkisiyle tırmanan silahlanma yarışının rol oynadığı I.Körfez Savaşı'nın sonuçları, 1980'lerin sonuna doğru Irak yönetimi üzerinde büyük baskı yaratmış ve Irak'ı yeni finansman kaynakları arayışına yönlendirmiştir. Bunun etkileri 1988–1990 yıllarında Irak ekonomisinde ağır şekilde hissedilmeye başlanmıştır.²⁴

George Bush'un, 2 Ekim 1989'da onayladığı ABD'nin Körfez bölgesine yönelik siyasetini belirleyen 26 sayılı Ulusal Güvenlik Direktifi²⁵ kapsamında Irak'a

---

<http://www.mfa.gov.il/mfa/peace%20process/guide%20to%20the%20peace%20process/the%20middle%20east%20peace%20summit%20at%20camp%20david-%20july%202006>, (20 Aralık 2006); Ceyda Karan, "Portre: Arafat, Barış Süreci Ve Propaganda Makinesi", **Radikal Gazetesi**, 15 Kasım 2004, (Çevrimiçi) <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=134362>, (20 Aralık 2006), "Clinton, Camp David Sırlarını Açtı", NTVMSNBC, 28 Haziran, (Çevrimiçi) <http://www.ntvmsnbc.com/news/91301.asp>, (28 Mart 2007).

²³ UN Resolution 598, (Çevrimiçi), <http://www.un.org/docs/scres/1987/scres87.htm>, (10 Eylül 2006).

²⁴Gülden Ayman, "Orta Doğu'da Silahların Denetimi", **Su Sorunu, Türkiye ve Ortadoğu**, (Der.) Sabahattin Şen, İstanbul, Bağlam Yayınları, 1993, s.227-239.

²⁵"NSD 26: US Policy Toward the Persian Gulf", (Çevrimiçi) <http://www.fas.org/irp/offdocs/nsd/nsd26.pdf>, (25 Haziran 2006).

sağlanacak mali desteğin çerçevesi çizilmiştir.²⁶ Bu dönemde Kuveyt'in devlet güvenliğinden sorumlu Fahd Ahmad el-Fahd, Irak'ın gittikçe bozulan mali durumundan çıkar sağlamak amacıyla mevcut sınır anlaşmazlığı sorunundan faydalanarak Irak üzerinde baskı yaratmaya çalışıldığını ve ABD'nin bu konuda Kuveyt'i desteklediğini beyan etmiştir.²⁷

Bush Yönetimi'nin ABD için çalışan bir Orta Doğu uzmanını, Ocak 1990'da Iraklı yetkililerle görüşmesi için görevlendirdiği basına yansımıştır. Basında, Irak ile yapılan bir toplantıda, petrol fiyatlarında yaşanacak ani bir tırmanış ile Irak'ın mali durumunu düzeltebileceğinin dile getirildiği, adeta Saddam Hüseyin'e Kuveyt'i işgali konusunda ABD'nin kendisini desteklediği mesajının iletildiği iddia edilmiştir.²⁸ Ayrıca, bu tezi destekler şekilde Mısır Devlet Başkanı Hüsnü Mübarek'in savaşın çıkmasından önce Saddam Hüseyin'in işgal olmayacağına dair verdiği garantiye inandığına ilişkin açıklama ve İsrail askeri istihbarat Başkanı Amnon Shahak'ın işgalden sadece saatler önce tatile çıkması gibi saptamalar da gündeme gelmiştir.²⁹

1990 yılının ilk aylarında Irak Yönetimi kendilerine karşı uygulanan ekonomik baskının kaldırılmasına yönelik taleplerini sıklaştırmıştır. Ancak, bu dönemde İran kökenli İngiliz gazeteci Fazard Bazoft'un Irak'ın nükleer silah üretimi hakkında yaptığı araştırma nedeniyle Mart 1990'da Irak'ta idam edilmesi³⁰, ABD'den Irak'a gönderilirken Londra'da Heathrow Havalimanı'nda tespit edilen bir kargo paketinde bulunan atom bombası yapımında kullanılabilecek bir tetik sistemi ve Nisan'da yine İngiltere'de Teesside Limanı'nda Irak'a gönderilmek üzereyken ele geçirilen çelik borular Irak'ın sicilini olumsuz etkilemiştir.³¹ Irak'ın zor durumda kaldığı bir dönemde uluslararası alanda tüm bu gelişmelerin arka arkaya ortaya çıkmasının dikkat çektiği gözden kaçırılmamalıdır. Bununla birlikte, yine Nisan ayında Irak'ın İsrail'e karşı kimyasal silah kullanabileceği iddiaları karşısında Bush

²⁶“A Different Look at the Gulf War-Part I”, **Turkish Daily News**, (Çevrimiçi) <http://www.turkishdailynews.com.tr/archives.php?id=30974>, (10 Eylül 2006).

²⁷ Pierre Salinger, Eric Laurent, **Körfez Savaşı: Gizli Dosya**, İstanbul, E Yayıncılık, 1991, s.48

²⁸ Helga Graham, “Exposed: Washington's Role in Saddam's Oil Plot”, **London Observer**, 21 Kasım 1990.

²⁹ George Joffé, “Prelude to the 1991 The Gulf War”, **Regional Surveys: The Middle East and North Africa-1992**, London, Europa Publications 38.Edition 1991, s.3.

³⁰ Trevor Mostyn, **Major Political Events in Iran, Iraq and the Arabian Peninsula, 1945-1990**, New York&Oxford, Facts on File, 1991, s.256; Pierre Salinger, Eric Laurent, a.g.e., s.24-25.

³¹ a.g.m., **Turkish Daily News**.

Yönetimi ve dönemin Dışişleri Bakanı James Baker, Senatör Robert Dole Başkanlığında bir heyeti Bağdat'a göndermiştir.

Irak, 17 Haziran 1990'da Kuveyt ve BAE'yi OPEC'in belirlediği üretim kotalarını aşarak, fiyatları düşürmekle suçlayarak, bunu kanıtlamak için Irak Dışişleri Bakanı Tarık El-Aziz³² konuyla ilgili Arap Ligi'ne bir not sunmuştur.³³ Yaklaşık bir ay sonra da 24 Temmuz'da 30.000 askerini Kuveyt sınırına konuşlandırmıştır. Kuveyt, Irak'a karşı sert tutumunu sürdürürken, FKÖ ve Ürdün, Suudi Arabistan'ı ortamı yumuşatması için arabuluculuk yapmaya yönlendirmiştir.

Diğer taraftan, Irak'ın Kuveyt sınırına asker konuşlandığına dair CIA raporundan bir gün sonra, 25 Temmuz'da ABD'nin Bağdat Büyükelçisi April Glaspie³⁴, Saddam Hüseyin ile görüşerek ABD'nin Irak'ın Kuveyt ile mevcut ihtilafında taraf belirleyemeyeceğini bildirmiştir.³⁵

İran-İrak Savaşı'ndan sonra dış borcu 80 milyar Dolar olan Irak, savaşta yanında yer alan ve Irak'a kredi sağlayan Kuveyt'ten kendisine olan borcunun silinmesini ve diğer borçları konusunda kendisine yardım etmesini talep etmiştir. İki ülke arasında, Arap arabulucuların desteğiyle 1 Ağustos 1990'da Cidde'de

³²“Tarık Aziz ya da Mikhail Yuhanna: Saddam Hüseyin'in en güvenilir adamlarından biri olarak uzun süre Irak'ta üst düzey görevlerde bulunan Tarık Aziz, 1936'da Musul'da doğmuştur. Saddam Hüseyin ile 1950 yılında bir araya gelen Tarık Aziz, 1974'te Enformasyon Bakanı olmuş, 1977'de Devrimci Komuta Konseyi'ne katılmıştır. 1979 yılında getirildiği Başbakan Yardımcısı görevini ABD'nin 2003'te Irak'a gerçekleştirdiği müdahale sonrasında Amerikan güçlerine teslim olana kadar sürdürmüştür. 24 yıllık Saddam Hüseyin iktidarı döneminde, yerini koruyabilmiş az sayıda devlet görevlisinden biri olan Tarık Aziz, Irak'ta üst düzey görev alabilmiş tek Hıristiyan'dı. Irak-İran savaşında ABD yönetiminin Bağdat'ta en güvendiği kişilerden biri olan Tarık Aziz kriz dönemlerinde Bağdat'ın görüşlerini dış dünyaya ileten adam olarak tanınmıştır. Özellikle Irak'ın Kuveyt'i işgali sırasında aktif rol almıştır. 1991 Körfez Savaşı'nın öncesinde Cenevre'de dönemin ABD Dışişleri Bakanı James Baker'dan George Bush'un Saddam Hüseyin'e yazdığı bir mektubu almayı reddettiği için savaşın tetiğini çeken adam olarak nitelenmiştir. 2003 ABD müdahalesinin ardından Tarık Aziz'in, Saddam Hüseyin rejimiyle ilgili önemli bilgiler karşılığında İngiltere'den sığınma istediği, ancak bu talebin reddedildiği iddia edilmiştir.” (Çevrimiçi) http://www.iraqnews.com/people_aziz.shtml, (25 Ocak 2007).

³³ Bassam Tibi, a.g.e., s.168, notun tam metni için bkz., Pierre Salinger, Eric Laurent, a.g.e., s. 187-196.

³⁴1942 doğumlu Amerikalı diplomat April Catherine Glaspie, 1987'den itibaren ABD'nin Irak nezdinde diplomatı olarak görevlendirilmiştir. ABD'nin Arap devletlerine gönderdiği ilk kadın diplomat olan April Glaspie, 1991 Körfez Savaşı öncesinde ABD'nin görüşlerini Irak yönetimine iletmek için Saddam Hüseyin ile yaptığı görüşmeyle gündeme gelmiştir. Yabancı diplomatları kabul etmeyen Saddam Hüseyin ile görüşmesiyle bir ilk gerçekleştirmiştir. (Çevrimiçi) <http://history.enotes.com/gulf-war-biographies/glaspie-april>, <http://www.nndb.com/people/206/000112867/>, <http://www.wrmea.com/archives/august2002/0208049.html>, (25 Nisan 2007).

³⁵Görüşmenin tam metni için bkz., **The New York Times International**, 23 Eylül 1990, s.19, (Çevrimiçi) <http://www.chss.montclair.edu/english/furr/glaspie.html>, (10 Ekim 2006), ayrıntılı bilgi için bkz., Derya Sazak, **11 Eylül Gölgesi'nde Saddam**, İstanbul, Doğan Kitapçılık, 2002.

gerçekleştirilen müzakerelerden olumlu sonuç alınamamış ve 2 Ağustos 1990'da Irak Kuveyt'i işgal etmiştir. Çoğu İran-İrak Savaşı gazisi olan 150.000 Irak askeri sadece 20.000 olan Kuveyt güçlerine galip gelmiştir.

Kuweyt'te iktidarı elinde bulunduran Sabah ailesinin idaresindeki monarşinin demokrat muhalifleri Irak'ın kendilerini özgürleştireceğini beklese de, Saddam Hüseyin kukla bir hükümet kurmuştur. Ekimde, Sabah ailesi işgal sırasında birleşme umuduyla demokrat muhalifleriyle Cidde'de bir araya gelmiştir. Görüşmelerde, Sabah ailesi Kuveyt'e döndükleri takdirde 1986'da kaldırılan parlamento ve anayasal düzenin yeniden kurulacağını vadedmiştir. Karşılığında, demokratlar sürgündeki hükümeti destekleyeceklerini açıklamıştır.³⁶

BM ve Arap Ligi (AL) işgali derhal kınamıştır. Aynı gün Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin (BMGK) 660 sayılı³⁷ kararı ile Irak'ın Kuveyt'i işgali kınanarak derhal Kuveyt'ten çekilmesi talep edilmiştir. BM, Irak'ın Kuveyt'i savaşız terk etmesi için Ağustos 1990'dan itibaren 12 Güvenlik Konseyi kararı çıkarmıştır. BMGK tarihinde bir meselede ilk kez hiç veto edilmeden arka arkaya 12 karar alınmıştır.³⁸

Irak'ın 660 sayılı karara uymaması, BMGK'nın 6 Ağustos'ta 661 sayılı kararla ekonomik, mali ve askeri ambargo başlatmasıyla sonuçlanmıştır.³⁹ 8 Ağustos'ta ABD, 'Çöl Kalkanı/Fırtınası Harekatı'nı açıklayarak, Suudi Arabistan'a ilk birliklerini göndermiştir.⁴⁰ Batılı güçler ve ABD, 400.000'den fazla asker gönderirken; Suudi Arabistan, Birleşik Krallık, Fransa, Kuveyt, Mısır, Suriye, Senegal, Nijer, Fas, Bangladeş, Pakistan, Birleşik Arap Emirlikleri, Katar, Oman ve Bahreyn koalisyonuna 200.000'den fazla asker sevk etmiştir. Kanada, İtalya, Arjantin, Avustralya, Belçika, Danimarka, Yunanistan, Norveç, Portekiz, İspanya, Çekoslovakya, Yeni Zelanda, Hollanda, Polonya ve Güney Kore gibi devletler gemi,

³⁶Encyclopedia Encarta, "1991 Gulf War", (Çevrimiçi) http://encarta.msn.com/encyclopedia_761551555/Persian_Gulf_War.html, (10 Ekim 2006).

³⁷UN Resolution 660, (Çevrimiçi) <http://www.un.org/Docs/scres/1990/scres90.htm>, (13 Eylül 2006).

³⁸İlgili kararlar: 660(2 Ağustos 1990), 661 (6 Ağustos 1990), 662 (9 Ağustos 1990), 664 (18 Ağustos 1990), 665 (25 Ağustos 1990), 666 (13 Eylül 1990), 667 (16 Eylül 1990), 669 (24 Eylül 1990), 670 (25 Eylül 1990), 674 (29 Ekim 1990), 677 (28 Kasım 1990), 678 (29 Kasım 1990), a.g.m., **Strategic Survey 1990-1991**, s.55.

³⁹UN Resolution 661, (Çevrimiçi) <http://www.un.org/Docs/scres/1990/scres90.htm>, (13 Eylül 2006).

⁴⁰Ian Bickerton, Michael Pearson, Appendix II: "President Bush; Us Forces To The Gulf, 8 August 1990", **43 Days The Gulf War**, Australia, The Text Publishing Company in association with ABC Books, 1991, s.223-224.

hava gücü, tıbbi malzeme gibi yardımlarda bulunmuştur. Japonya ve Almanya maddi yardım sağlarken, Türkiye hava üslerini koalisyon güçlerine açmıştır.⁴¹

Saddam Hüseyin'in işgal edilmiş topraklar ve Kuveyt arasında kurduğu ilişkiye sadece Ürdün ve Yemen gibi koalisyon üyesi olmayan devletler olumlu bakmıştır. Sadece Fas ve Suriye'de koalisyonda yer almaya yönelik hükümet desteği zayıflamıştır. Irak'ın harekate tepkisi Kuveyt'i ilhak ettiğini açıklaması yönünde olmuştur. 9 Ağustos'ta ise, BMGK 662 sayılı kararıyla ilhakin reddedildiğini ve Irak'a yönelik uygulanacak uluslararası yaptırımları denetlemek üzere bir komisyon kurulduğunu açıklamıştır.⁴²

George Bush, Körfez Krizi nedeniyle 27 Eylül 1990'da yaptığı açıklamada ülkesinin İsrail'e yönelik taahhütleri konusunda güvence vermiştir. "Çöl Kalkanı Harekatı" çerçevesinde, Irak füzelerinin hedefi olduğu halde İsrail'in saldırıya cevap vermemesini ABD'nin memnuniyetle karşıladığı vurgulanmıştır.⁴³

Tarafsız dış politika sergileyen devletler, krizin Arap dünyası içinde çözüme kavuşturulmasını isterken, İsrail ABD aracılığıyla dolaylı yoldan koalisyon güçlerini desteklemiştir. ABD, İsrail'e karşı sınırlayıcı bir yaklaşım sergilerken, Irak'a tanınan sürenin sonuna yaklaşıldığında yapılacak herhangi bir askeri müdahalenin Irak'ın İsrail'e saldırmasına yol açıp açmayacağını sormuştur. Irak Dışişleri Bakanı Tarık Aziz'in ABD'ye cevabı 'kesinlikle evet' olmuştur.⁴⁴

Bölgesel düzeyde ortaya çıkan Körfez Krizi, koalisyon güçlerinin Kuveyt'i özgürleştirme teziyle 17 Ocak 1991'de Irak'a saldırması sonucu uluslararası bir savaşa dönüşmüştür. Saldırı sonrasında Irak hava gücünün vurma, altyapı ve kontrol gücü çökertilirken, Kuveyt çevresinde bulunan kara gücü zayıflatılmıştır. Bu aşamadan sonra bölge ülkelerinin ve özellikle SSCB'nin diplomatik çözüm girişimlerine ABD sıcak bakmamıştır. Bu tür bir girişimin Saddam Hüseyin tarafından siyasi bir zafer şeklinde gösterilerek, uluslararası propaganda malzemesi haline getirilmesinden ABD'nin imtina ettiği değerlendirilmiştir. 22 Şubat 1991'de Irak'ın Kuveyt'ten çekilmesini talep eden ABD, bu talebi yerine getirilmeyince, kara

⁴¹Ian Bickerton, Michael Pearson, Appendix III :“The Coalition Alliance”, a.g.e., s.239.

⁴²UN Resolution 662, (Çevrimiçi) <http://www.un.org/Docs/scres/1990/scres90.htm>, (13 Eylül 2006).

⁴³Tanju Bilgiç, “İsrail-ABD İlişkileri: Özel Bir Perspektif”, **Ortadoğu Siyasetinde İsrail**, (Der.)Türel Yılmaz, Mehmet Şahin, Mesut Taştekin, Ankara, Platin Yayınları, Mart 2005, s.109.

⁴⁴Scott B. Lasensky, “Friendly Restraint: U.S.-Israel Relations During the Gulf War Crisis of 1990–1991”, (Çevrimiçi) http://www.cfr.org/publication/4870/friendly_restraint.html, (27 Mart 2007).

saldırısını başlatmıştır. Dört gün süren kara saldırısının ardından, George Bush 27 Şubat'ta Kuveyt'in özgürleştirildiğini açıklamıştır.⁴⁵

1991 Körfez Savaşı'nda Arap Ligi üyeleri arasında bölünme yaşanmıştır. Mısır, Suudi Arabistan, Suriye ve diğer Körfez ülkeleri gibi Arap devletleri uluslararası ittifakın yanında yer alırken, Ürdün, Sudan, Yemen, Moritanya Irak'ın yenilmesine kadar Saddam Hüseyin yanlısı geçici bir yaklaşım sergilemiştir. Moritanya dışındakiler Kuveyt'in işgaline karşı çıkarken, ABD güçlerinin Suudi Arabistan'a konuşlanması ve Riyad-Kahire-Vaşington üçgeninde oluşan işbirliği tepkiyle karşılanmıştır.⁴⁶ Sonuç olarak Filistin Kurtuluş Örgütü⁴⁷ Irak'ı desteklemiş, Yemen, Ürdün bağımsız bir dış politika izlemiştir.⁴⁸

İran, yabancı güçlerin Ortadoğu'da konumlanmalarını sürekli hale getirebilecek bir müdahaleye karşı çıkmıştır. Bununla birlikte İran BMGK kararlarına uygun hareket ederek, Irak'ın Kuveyt'ten çekilmesi yönünde görüş açıklamıştır. İran kendisine Ortadoğu'da rakip olabilecek en önemli devlet olan Irak'ın Kuveyt'i alarak güç kazanmasını istememiştir. İran'ın bağımsız çizgisinde, Irak ile yaptığı I.Körfez Savaşı'nın bitiminin ardından çok kısa bir süre geçmiş olması nedeniyle Irak ile ilişkilerinin mesafeli olması ve ABD'nin desteklediği İsrail'e karşı Güney Lübnan'da kurulan Hizbullah'a destek vererek yürüttüğü mücadele gibi unsurlar etkili olmuştur.⁴⁹

⁴⁵ Arshin Adib-Moghaddam, **The International Politics of the Persian Gulf: A Cultural Genealogy**, London&New York, Routledge, 2006, s.54-59.

⁴⁶Bassam Tibi, a.g.e., s.184.

⁴⁷Bağımsız bir Filistin devletinin kurulması için işgal edilmiş topraklarda İsrail'e karşı mücadele etmek için örgütlenen ve 1964'te ilk Arap Ligi zirvesinde kurulan Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ)'nün en yetkili organı Filistin Ulusal Konseyi (FUK) olarak belirlenmiştir. Filistin Kurtuluş Ordusu da aynı yıl kurulmuştur. 14 kişiden oluşturulan Filistin Yönetim Komitesi ise örgütün işleyişini (askeri, sosyal, enformasyon, eğitim, siyasi, ekonomi vb. alanlarda oluşturulan alt komiteler vasıtasıyla) sağlamakla görevlendirilmiştir. 1968'de Filistin Ulusal Kurtuluş Hareketi (Fatah), 1969'da da diğer tüm gerilla örgütleri FUK'a katılmıştır. Arap devletlerinden, Filistinlilerden ve Filistinlilerin mücadelesine destek veren diğer ülkelere aldığı maddi destekle finansmanını karşılamaktadır. Ekim 1974'te Rabat'ta düzenlenen Arap Ligi zirvesinde Filistin halkının bağımsız ulusal otorite kurma hakkı desteklenerek, bunun Filistin halkının tek meşru temsilcisi olarak kabul edilen FKÖ'nün liderliğinde gerçekleştirilmesi kararlaştırılmıştır. 22 Kasım 1974'te BM'ye başvuran Fatah'ın lideri Yaser Arafat FKÖ'nün bu konumunu teyit eden bir karar çıkmasını ve FKÖ'ye BM Genel Kurulu'nda daimi üyelik statüsü verilmesini sağlamıştır. 1976'da FKÖ Arap Ligi'nin tam üyesi olmuştur. Hammam ash-Shaat, Tunus, Tunisia, "Palestine Organizations: Palestine Liberation Organization (PLO)", **Regional Surveys: The Middle East and North Africa-1991**, London, Europa Publications, 37. Edition 1990, s.78-87.

⁴⁸Trevor Mostyn, a.g.e., s.265.

⁴⁹"Iran Sheds Its Radical Image: Iran, Iraq and the Gulf", **Strategic Survey 1990-1991**, International Institute for Strategic Studies(IISS), Londra, Brassey's, Mayıs 1991, s.102-104.

1.3. 1991 Körfez Savaşı'nın Sonuçları

1991 Körfez Savaşı'nda, Irak ve diğer Ortadoğu ülkelerinin sınırlarında ve rejimlerinde herhangi bir değişiklik gerçekleşmemiştir. Savaşın gelişiminde belirleyici olan etmen, ABD'nin Saddam Hüseyin'e verdiği mesajın aksine hareket ederek savaşta taraf olarak yer alması olmuştur. Irak'ın, petrol fiyatlarının yükselmesinden ve işgal ettiği Kuveyt'in doğal kaynaklarından faydalanarak dış borcunu kapatma ve mali durumunu düzeltme senaryosu gerçekleşmemiştir.

Kuweyt topraklarında Saddam Hüseyin'in işgal ettiği petrol kaynakları ile Irak'ın kaynakları birleştirildiğinde, dünya petrol rezervlerinin yaklaşık %25'ine tekabül eden bir miktara ulaşılmaktadır. Bu açıdan değerlendirildiğinde, Saddam Hüseyin'in Kuveyt'i işgal ederek Ortadoğu'nun en önemli bölgesel gücü olmayı hedeflediği anlaşılmaktadır. Bu şekilde Irak'ın gerek Arap Devletleri gerekse İsrail ile ilişkilerinde bölge dengelerini değiştirebilecek düzeyde etkinlik sağlaması olasılığı, koalisyon güçleri tarafından dikkate alınmıştır.⁵⁰

Savaş sonunda Kuveyt ile ABD, İngiltere, Fransa ve Rusya arasında olası Irak saldırısına karşı savunma amaçlı antlaşmalar imzalanmıştır. Bununla birlikte, Mısır ve Suriye, Kuveyt'in askeri savunmasını üstlenmiştir. 1991 Körfez Savaşı'nda savaşın maliyetini büyük ölçüde Suudi Arabistan, Kuveyt, Almanya ve Japonya gibi ülkeler karşılamıştır. ABD ise, savaş ekonomisinin iç piyasada yarattığı canlanmadan fayda sağlamıştır. Diğer taraftan, ABD'nin muhtemel siyasi rakipleri savaş harcamalarının kendi ekonomilerine getirdiği ek yük nedeniyle, ABD politikalarına dolaylı yoldan bağımlı hale getirilmiştir.⁵¹

Irak'ın başta ulaştırma ve iletişim alanlarında olmak üzere altyapısı büyük ölçüde çökmüştür. Irak'ın savaşta 200 milyar dolarlık bir kaybı olan Irak'ın ordusunun 2/3'ü yok edilirken, 200.000'den fazla Iraklı asker de esir alınmıştır. Arap devletleri artık büyük bir aktörün müttefikliğine doğrudan bel bağlanmayacağı çıkarımını yapmıştır. Savaştan sonra Irak'a uygulanan uluslararası yaptırımlar sonucu UNICEF'in kayıtlarına göre 500.000'i beş yaşın altında çocuklardan oluşan 1,4 milyon Iraklı ölmüştür. Kuveyt'te yedi ay süren Irak işgali maddi ve manevi

⁵⁰Shafeeq N. Ghabra, "Iraq's Culture of Violence", **Middle East Quarterly**, Summer 2001, (Çevrimiçi) <http://www.meforum.org/article/101>, (27 Ağustos 2007).

⁵¹Peter Calvocoressi, **World Politics 1945-2000**, England, Longman, Eight Edition 2001, s.462-474.

kayba yol açmıştır. Kuveyt'in savaşta maddi kaybı 60 milyar dolar olmuştur. Koalisyon güçlerinin bombardımanı neticesinde denize dökülen petrol, yanmaya başlayan petrol kuyuları, zehirli gaz üretim ve saklama yerlerindeki patlamalar ağır çevre sorunlarına yol açmıştır. Bu çevresel sorunlar, Kuveyt'in yanı sıra Suudi Arabistan'ı da etkilemiştir.⁵²

Savaş sonrasında Irak toprakları üç idari bölüme ayrılmıştır. Bunlar, Saddam Hüseyin'in doğrudan kontrolünde bulunan 36. ve 38. paraleller arasındaki merkezi alan, bunun kuzeyinde yer alan Kürt özerk bölgesi ve güneyinde yer alan merkezi otoritenin etkisiz kaldığı topraklar olarak belirlenmiştir. Nisan 1991'de Irak'ın, Kuveyt'in savaş zararlarını ödemeyi, kimyasal ve biyolojik silahlarını imha etmeyi taahhüt etmesi sonucu ateşkes imzalanmıştır. Savaştan sonraki yıllarda BM gözlemcileri, Saddam Hüseyin'in alınan kararları yerine getirmesi için çeşitli denetimler yapmıştır.⁵³

1991 Körfez Savaşı'na liderlik yapan ABD, BM kararları öncülüğünde yürütülen savaşta izlediği stratejilerle askeri, siyasi ve ekonomik gücünü gerek Basra Körfezi ve Ortadoğu'da gerekse küresel ölçekte pekiştirmiştir. ABD açısından 1991 Körfez Savaşı'nın sonuçlarını değerlendiren uzmanların, iç ve dış dinamikler üzerinde durduğu görülmektedir. ABD siyasi sisteminde belirleyici rol oynayan katı güçler ayrılığı esası nedeniyle, yürütmenin yetkilerinin ve esnekliğinin geniş olması ile savaş yanlısı siyasi danışmanların ABD Başkanı George Bush üzerindeki etkisi iç dinamikler olarak değerlendirilmiştir.⁵⁴ Ayrıca iç politikada kullanılmak üzere varlığı korunması gereken bir unsur olarak savaş sonrasında ABD tarafından iktidarda bırakılan Saddam Hüseyin'in konumunun da iç dinamikler kapsamında değerlendirilebileceği düşünülmektedir. Saddam'ın iktidarda bırakılmasının başka bir yönünü, ABD'nin savaş sonrası güç dengelerini gözetmesi; ekonomik ve askeri

⁵²Human costs of the 1991 Gulf war and sanctions on Iraq, (Çevrimiçi) www.vicpeace.org/factsheets/FactSheet3vpn.pdf, (13 Eylül 2006).

⁵³Tore Kjeilen, "Gulf War", **Encyclopaedia of the Orient**, (Çevrimiçi) <http://i-cias.com/e.o/gulfwar.htm>, (13 Eylül 2006).

⁵⁴Hassan A. El-Najjar, **The Gulf War: Overreaction & Excessiveness**, Amazone Press, 2001, (Çevrimiçi)

<http://www.gulfwar1991.com/Gulf%20War%20Complete/Chapter%2011,%20%20%20Beyond%20the%20War,%20Communism%20Is%20Dead,%20Long%20Live%20Islamism%20By%20Hassan%20A%20El-Najjar.htm>, (18 Eylül 2007).

açısından zayıflatılmış olan Irak'ın Ortadoğu'daki varlığının İran'ın dengelenmesi açısından önem taşıması oluşturmuştur.

Dış dinamikler açısından ise, ABD'nin savaş kararında İsrail yanlısı karar vericilerin etkinliği bağlamında, 1991 Körfez Savaşı'nın yeni bir Arap-İsrail Savaşı olarak görülebileceği hususu öne çıkmaktadır. Bununla birlikte İsrail'in Arap topraklarını işgaline ses çıkarmayan ABD Yönetimi'nin Kuveyt'in işgaline savaşla karşılık vermesi, uluslararası ilişkilerin taşıdığı çifte standardı sergileyen çelişkili politikalar olarak ifade edilmiştir. Ayrıca savaşın Batı menşeli silah sanayi ve bu sektörden faydalananlar açısından önemli bir fırsat olduğu, bu fırsatın Soğuk Savaş sonrasında komünistlerin yerini aşırılık yanlısı Müslümanların aldığı bir süreçte ortaya çıkmasıyla potansiyel yeni silah pazarlarının yaratıldığı savunulmaktadır.⁵⁵

Ortadoğu'nun bölgesel ve uluslararası konjonktürü açısından ise, Batılı müttefiklerin Körfez monarşilerinin yanında savaşa taraf olmasının, Arap milliyetçisi ve birlik yanlısı büyük Arap devletlerine karşı Körfez'in küçük monarşilerini güçlendirdiği dile getirilmektedir. Savaşta taraf olan Kuveyt ve Suudi Arabistan gibi ülkelerde demokratik anlamda bir ilerleme sağlanmadığı gibi hem bu ülkelerde hem de genel olarak Ortadoğu'da askeri harcamaların yükseldiği tespit edilmiştir.⁵⁶ Savaşın bölgesel sonuçlarından bir diğeri ise, Arap Ortadoğusu açısından Arap milliyetçiliğinin Arap devletlerini birleştirici bir işleve sahip olmadığı anlaşılmıştır. Yapay sınırlarla oluşturulmuş Arap devletlerinin, Arap Birliği ideali ile devlet çıkarları arasında ikileme düştüğünde, ikincisini tercih ettiği açıkça görülmüştür.⁵⁷ Ortadoğu'da gerçekleşen önemli gelişmelerden bir diğeri de Şii ve Kürt göçleri sonucu Irak'ın demografik yapısının ve bölge dengelerinin bozulmasıdır. Kuzey Irak'ta doğan otorite boşluğu bölgede uluslararası ilişkileri etkilemiş ve Türkiye'nin ulusal güvenliği konusunda önemli sorunlar doğmasına yol açan bir ortam yaratmıştır. Bu durum, İran'ın sınır güvenliğini olumsuz etkilediği gibi, İsrail'in Kuzey Irak'taki Kürt oluşum ile ilişkilerini güçlendirmesine yol açmıştır.⁵⁸

⁵⁵Hassan A El-Najjar, a.g.e.

⁵⁶Hassan A El-Najjar, a.g.e.

⁵⁷Yevgeni Primakov, **Bu Savaş Olmayabilirdi**, İstanbul, Afa Yayınları, 1991, s.126.

⁵⁸James A. Paul, "Gulf War", **The Oxford Companion to Politics of the World**, Joel Krieger (Editor in Chief), New York& Oxford, Oxford University Press, 1993, s.378-379.

İKİNCİ BÖLÜM

2. 1991 KÖRFEZ SAVAŞI DÖNEMİNDE İSRAİL DIŞ POLİTİKASI

2.1. İsrail Dış Politikasını Belirleyen Unsurlar

2.1.1. Devletin Kuruluşu ve Esasları

İsrail dış politikasının analizi için politika oluşum sürecini ve siyasi odakların bu sürece etkisini incelemek gerekmektedir. İsrail siyasi sistemi resmi ve gayri resmi mekanizmaların etkileşim halinde olduğu yapıdan oluşmaktadır. Dış politika hükümet yapısı, siyasi sistemin uygulamaları ve çıkar gruplarının sistemdeki etkisi gibi karşılıklı ilişkiye sahip unsurlara bağlıdır.⁵⁹

1948’de kurulan İsrail devletine yapısal niteliklerini kazandıran iki temel kaynak vardır. Devlet kurulmadan önce Filistin topraklarında İngiliz mandası altında yaşayan Yahudi topluluğunun oluşturduğu ve İsrail’e kurumlarını, siyasi partilerini kazandıracak olan geçici hükümet (Yishuv) ile o dönemde bölgenin idaresini elinde bulunduran İngiliz manda yönetiminden örnek alınan siyasi gelenektir. Hükümet yapısı, genel hukuk, bürokratik örgütlenme ve sivil yönetim İngilizlerden alınmıştır.⁶⁰

Yasama, yürütme ve yargı olmak üzere güçler ayrılığı ilkesine dayalı parlamenter bir demokrasi olan İsrail’de siyasi sistem denetim ve denge esasında düzenlenmiştir. Anayasası olmayan İsrail’de düzen temel yasalarla sağlanmıştır.⁶¹

2.1.2. Yürütme ve Yasama

İsrail’de ulusal birliğin sembolü ve siyasi partilerin üstünde bir konumu olan Cumhurbaşkanlığı makamı yasama organı Knesset tarafından yedi yılda bir seçilerek görevlendirilmektedir. İkinci kez seçilme hakkı bulunan cumhurbaşkanı resmi olarak devleti temsil eden en üst makamdır. Ancak dış politikada ve güvenlik işlerinde idari yetkileri az olup nüfuzu sınırlandırılmıştır.⁶²

1996’da doğrudan halk tarafından seçilmeye başlanan Başbakan’ın, 2003’ten itibaren tekrar klasik parlamenter sistem esasında seçilmesi kararlaştırılmıştır.

⁵⁹R.D. Mclaurin, Mohammed Mughisuddin, Abraham R.Wagner, **Foreign Policy Making in the Middle East**, USA, Praeger Publishers, 1977, s.169.

⁶⁰(Çevrimiçi) http://www.knesset.gov.il/description/eng/eng_mimshal_beh.htm, (22 Mart 2007).

⁶¹(Çevrimiçi) http://www.knesset.gov.il/description/eng/eng_mimshal_yesod.htm, http://www.knesset.gov.il/laws/special/eng/basic2_eng.htm, (22 Mart 2007).

⁶²(Çevrimiçi) http://www.knesset.gov.il/president/epres_page.htm, (22 Mart 2007).

Hükümet Knesset'e karşı sorumludur. Yürütmeden sorumlu Bakanlar Kurulu'nun en az yarısının Knesset üyesi olma şartı vardır. Cumhurbaşkanı tarafından hükümeti kurmakla görevlendirilen seçimlerde en yüksek oyu almış siyasi parti liderinin Bakanlar Kurulu'nu bu esasa göre oluşturarak Knesset'te güvenoyuna sunması gerekmektedir. 120 üyeli olan Knesset, dört yılda bir yapılan genel seçimlerle %2 seçim barajını aşan siyasi partilerin üyeleri tarafından oluşturulmuştur.⁶³

Politikanın oluşturulması sürecinde başbakan ve bakanlar kurulu merkezi rol oynamaktadır.⁶⁴ Knesset'in güvenoyunu alması gereken hükümetin, bunu sağlayamaması durumunda hükümetin zayıflaması ve genellikle seçimlerin yenilenmesi gündeme gelmiştir. Başbakan Knesset üyesi olmak zorundadır ancak kabine üyeleri için böyle bir zorunluluk söz konusu değildir. Başbakanın yanı sıra Savunma ve Dışişleri bakanları önemli yetkilere sahiptir.⁶⁵ David Ben-Gurion döneminde Başbakanlık ve Savunma Bakanlığı tek bir kişinin, kendisinin yetkisinde birleştirilmiştir. Günümüzde ikisi ayrılmış olup politikanın oluşum sürecinde etkinlikleri farklılık göstermektedir. İsrail hükümetinin yapısını dış politikanın yapıldığı çevrenin köklü bir parçası olmasına rağmen bu yapı politika oluşturma sürecinin çatısını oluşturmaktadır. Dış politika sisteminde İsrail'in kuruluşundan bu yana var olan kurumlar ve süreçler sistemi yapılandırırken başlangıçtan bu yana sistemin ayrılmaz bir parçası olan kişiler de dış politikanın yapımında önemli rol oynamıştır.⁶⁶

2.1.3. Siyasi Partiler

1948'den beri yapılarında ve işlevlerinde temel bir değişiklik gerçekleşmeyen İsraildeki siyasi partiler, devletin kurulmasından önce mevcut Yahudi Ajansı döneminde ortaya çıkan siyasi ayrılıklara göre şekillenmiştir.⁶⁷ David Ben-Gurion'un Mapai yani İşçi Partisi⁶⁸ 1933'te Yahudi Ajansı'nın⁶⁹ kontrolünü ele geçirmiştir.

⁶³Hassan A.Barari, "The Israeli Electoral System and Coalition Formation", **Israeli Politics and the Middle East Peace Process 1988-2002**, Durham Modern Middle East and Islamic World Series edited by Anoushiravan Ehteshami, London, RoutledgeCurzon, 2004, s.54-56.

⁶⁴(Çevrimiçi) <http://www.pmo.gov.il/PMOEng/Government/Policy/>, (23 Mart 2007).

⁶⁵(Çevrimiçi) <http://www.mfa.gov.il/MFA/Facts+About+Israel/State/THE%20STATE-%20Executive-%20The%20Government>, (23 Mart 2007).

⁶⁶R.D. McLaurin, a.g.m., s.170-171.

⁶⁷(Çevrimiçi) http://www.knesset.gov.il/history/eng/eng_hist.htm, (22 Mart 2007).

⁶⁸(Çevrimiçi)<http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsourc/Politics/labor.html>, http://www.zionism-israel.com/dic/Labor_Party.htm, <http://www.avoda2006.org.il/PageL.asp?cc=0124>, (22 Mart 2007).

Günümüzde İşçi Partisi, işçi ittifakında (Ma'arach) baskın konumdadır ve sosyalist Siyonist orta sınıfı kontrol etmeye devam etmektedir. İşçi ittifakının solunda İsrail'in çeşitli komünist partileri ve sol eğilimli diğer partiler yer almaktadır. Mapam⁷⁰ adı verilen sol ideolojinin çekirdeğini ise Rus kökenli nüfus ve Marksist Leninist görüş oluşturmaktadır.

Ma'arach'ın sağında ise Likud (Birlik Bloğu) yer almaktadır.⁷¹ Likud, Herut (Özgürlük) Partisi ve Liberal Parti'den oluşmaktadır. Herut'un tabanı devlet öncesi dönemde kurulmuş, Araplara karşı eylemler gerçekleştiren Irgun adlı Yahudi yeraltı örgütüne dayanmaktadır.

Siyonizmin farklı yorumlarına dayanan Likud ve İşçi Partisi arasındaki ideolojik bölünmeler belirgindir. İşçi Partisi, İsrail'i daha az ideolojik, dini bir bütün olarak ve ulusçuluğun hakim olduğu bir dünyada Yahudi ulusçuluğunun bir evi olarak görürken, Likud bölgesel açıdan yayılcı ve ideolojik açıdan daha hırslı bir vizyona sahiptir.⁷²

2.1.4. Dış Göçler

İsrail'de dünyanın birçok yerinden gelen Yahudi göçü toplumsal yapıyı etkilemektedir. Hükümet yapısının, kurumların ve büyük ölçüde kişilerin değişmeden kaldığı İsrail'de toplumsal yapıda meydana gelen gelişmelerin toplumun siyasi hayatına da yansımaları olmaktadır. Göçlere rağmen görece küçük ve yeni bir ulus olan İsrail'de toplum homojen sayılabilecek gruplardan oluşmaktadır. Fakat

---

⁶⁹Yahudi Ajansı, Dünya Siyonist Örgütü tarafından 11 Ağustos 1929'da 16. Siyonist Kongresi'nde kurulmuştur. Dünya Siyonist Örgütü ile Louis Marshall, Leon Blum, and Felix Warburg gibi Siyonist olmayan Yahudi liderler arasında bir ortaklık olarak hayata geçirilen Yahudi Ajansı, dünya çapından Yahudilerin temsilcilerinin bir araya gelmesiyle oluşturulan hükümet benzeri bir örgütlenme şeklinde yapılandırılmıştır. Ana hedefi Yahudi ana yurdunun kurulması olan Yahudi Ajansı'nın lider kadrosu seçimle belirlenmiştir. Filistin Yahudi Topluluğu'nun (Yishuv) idari ihtiyaçlarını karşılayan Ajans, Yishuv'un göç, yerleşim, eğitim, ekonomik kalkınma, sağlık hizmetleri ve manda yönetimi ile ilişkileri gibi iç işlerini düzenlemekle görevlendirilmiştir. Bununla birlikte devletin kurulması öncesinde Araplara karşı mücadele eden Yahudi yer altı örgütleri Haganah ve Irgun gibi oluşumları da örgütlemiştir. Bağımsızlık öncesinde Filistin Yahudi Ajansı olarak anılan örgüt, 14 Mayıs 1948'de David Ben-Gurion liderliğinde kendisini İsrail Geçici Hükümeti ilan ederek, İsrail Devleti'nin kuruluşunu açıklamıştır. Filistin Yahudi Ajansı bağımsızlık ertesinde görevlerini İsrail Yahudi Ajansı'na devretmiştir. (Çevrimiçi)

<http://www.jewishagency.org/JewishAgency/English/Home/About/History>, (9 Nisan 2007).

⁷⁰(Çevrimiçi) http://rs6.loc.gov/frd/cs/israel/il_appnb.html, (23 Mart 2007).

⁷¹(Çevrimiçi) <http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/Politics/LikudParty.html>, http://www.knesset.gov.il/elections/knesset15/elikud_m.htm, (23 Mart 2007).

⁷²Shibley Telhami, **Identity and Foreign Policy in the Middle East**, US, Cornell University Press, 2002, s.30.

toplumun bazı kesimlerinin politika oluşum sürecinde önemli bir nüfuzla sahip olduğu görölmektedir.

Toplumunu oluşturan temel gruplar arasında Yahudi, Arap ve Hristiyan topluluklar yer almaktadır.⁷³ İsraili Arapların ve Hristiyanların siyasi sistemde önemli bir nüfuzu bulunmamaktadır. Fakat İsrail Ortodoks Yahudi Cemaati, Ulusal Dinci Parti ve daha küçük olan Agudat Yisrael (Dinci Cephe) partisi kanalıyla doğrudan temsil edilmektedir. Toplumda başlıca kültürel bölünme Avrupa kökenli Yahudiler (Aşkenazi) ve doğu kökenli Yahudiler (Sefarad) arasında yaşanmaktadır. Sefaradlar İsrail'in en büyük azınlık grubu olarak yönetici mevkilerde ağırlığı bulunan Aşkenazilere karşı nüfuz mücadelesi vermektedir.⁷⁴

2.1.5. Baskı Grupları

İsrail'de mevcut ekonomik çıkar grubu olarak ön plana çıkan oluşumlardan biri İsraili işçileri temsil eden İsrail'in yarı resmi statüdeki Genel İşçi Federasyonu (Histadrut)⁷⁵ farklı konuma sahip bir birliktir. Histadrut İsrail'deki İşçi Partisi'nin gücünü aldığı geniş tabanı oluşturmaktadır. Toplumda en etkili ekonomik tabana sahip kesimi kolektif çiftliklerin üyeleri oluşturmaktadır. Bu yapıya Kibbutzim⁷⁶ adı verilmektedir. Devletin kuruluşundan bu yana Kibbutz üyeleri İsrail Savunma Kuvvetlerinin (IDF) hayati bir parçasını oluşturmuştur. Kibbutzlar sınır yerleşimlerini oluşturduğu için İsrail'in ilk savunma hattında yer almaktadır. Dolayısıyla Kibbutz üyelerinin çıkarları İsrail'in savunma, güvenlik ve yerleşim politikalarıyla doğrudan ilgilidir. Milliyetçilik ve sosyalizm ideallerinin taşıyıcısı olan üyelerin ve Kibbutz hareketinin nüfuzunu Ahdut Ha'avodah⁷⁷ ve İşçi Partisi gibi siyasi partiler temsil etmektedir. Bu güç odaklarının dışında, siyasal sistemin kurumsal yapısına dahil olan üç temel grubu askeri kuvvetler ve savunma güçleri,

⁷³(Çevrimiçi) <http://www.mfa.gov.il/MFA/Facts+About+Israel/People/SOCIETY-%20Minority%20Communities>, (25 Mart 2007).

⁷⁴Afrika ve Asya kökenli Yahudiler için İbranice doğulu anlamına gelen Mizrahi adı kullanılmaktadır. Sefarad, aslında İber Yarımadası kökenlileri ifade etmekle birlikte, Aşkenazi olmayan tüm doğulu Yahudileri de kapsayacak şekilde geniş anlamda da kullanılmaktadır. R.D. McLaurin, a.g.m., s.175, (Çevrimiçi) <http://www.mfa.gov.il/MFA/Facts+About+Israel/People/SOCIETY-%20Jewish%20Society>, (23 Mart 2007).

⁷⁵Resmi web sitesi, (Çevrimiçi) <http://www.histadrut.org/>, (23 Mart 2007).

⁷⁶(Çevrimiçi) <http://www.kibbutz.org.il/eng/welcome.htm>, (23 Mart 2007).

⁷⁷(Çevrimiçi) <http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/Politics/Ahdutha'avodah.html>, (24 Mart 2007).

Dışışleri ve Savunma gibi önemli bakanlıklardaki sivil memurlar ile dünya çapında yaşayan Yahudi topluluğu oluşturmaktadır.⁷⁸

2.1.6. Silahlı Kuvvetler

İsrail Devleti'nin kuruluşunda oluşturulan İsrail savunma Kuvvetleri'nin (IDF)⁷⁹ dış politika sürecinde önemli bir rol oynadığı görülmektedir.⁸⁰ Ordunun dış politikada yapıcı değil temel dış, stratejik, güvenlik politikasının temel bir aracı olduğu anlaşılmaktadır. İsrail'de acil durumlarda dış ilişkilerin, savunma ve yerleşim politikasıyla yakından ilişkilendirilmesine rastlanmaktadır. Temel istihbarat, eleştirel analiz ve acil politik uygulamalar için ağırlıklı olarak orduya güvenen siyasi iktidar nedeniyle askeri ve siyasi kararlar bazı durumlarda iç içe geçmiştir. Ordunun etkisi resmi kanallar üzerinden siyasi iradeye ulaştırılmaktadır. Kurumsal konumu nedeniyle ordunun dış politika karar verme sürecine sürekli girdi akışı sağlaması gerekmektedir. Genel Kurmay Başkanı'nın Savunma Bakanı'nın yanında haftalık toplantılara katılarak siyasi danışmanlık görevini resmi kanaldan gerçekleştirmektedir. Aynı zamanda ordunun görüşlerini Bakanlar Kurulu'nda da doğrudan aktarmaktadır. İsrail'de askeri ve siyasi liderlik arasında iletişimin etkin, açık ve doğrudan gerçekleştirilmesini sağlayan bir mekanizma oluşturulmuştur.⁸¹

2.1.7. Dışışleri Bürokrasisi

Sivil bürokrasiyi oluşturan Dışışleri Bakanlığı'nın dış politika oluşturma sürecinde Genel Kurmay Başkanlığı'nın örgütlenmesine benzer resmi bir yapısı bulunmamaktadır. Bunun yerine direktörlerden oluşan kıdemli kadroların yer aldığı kilit bir grup olan Hanhalah görevlendirilmiştir. Hanhalah Dışışleri Bakanı ile düzenli toplantılar yaparak iletişim ve nüfuz sağlamaktadır. Savunma Bakanlığı, savunma ve stratejik politika alanında doğrudan müdahalede bulunurken Dışışleri Bakanlığı'nın rolü politika seçeneklerinin diplomatik sonuçları hususunda

⁷⁸ R.D. Mclaurin, a.g.m., s.176.

⁷⁹Resmi web sitesi, (Çevrimiçi) <http://www1.idf.il/DOVER/site/homepage.asp?sl=EN>, (24 Mart 2007).

⁸⁰ Yoav Gelber, "Ben-Gurion and the Formation of the Israel Defence Forces, 1947-1948", **David Ben-Gurion: politics and leadership in Israel**, edited by Ronald W. Zweig, London, Frank Cass, 1991 s.193.

⁸¹ R.D. Mclaurin, a.g.m., s.179-181.

danışmanlık yapmak ve İsrail'in politikasını dış dünyaya açıklamakla sınırlandırılmıştır.⁸²

2.2. Yahudilik ve Dış Politikaya Etkisi

Savunmaya dayalı yapılandırılan İsrail dış politikasında ülke sınırları içinde güvenliğin sağlanması en önemli husustur. İsrail'de güvenlik, savunma ve dış politika alanlarının birbirini kestiği iç içe geçmiş bir yapı inşa edilmiştir. Bu yapının temelinde diaspora psikolojisinin etkisinde gelişmiş ve İsrail devletinin kuruluşundan önce ortaya çıkmış varoluşsal bir tehdit algısı yer almıştır. Dış politika oluşumunu etkileyen veriler açısından diğer devletlerden çok farklı bir yol izlememekle birlikte İsrail'de devletin kuruluşunun istisnai olması bazı unsurların karar mekanizmasındaki etkisini arttırmıştır. Yahudi devletinin siyasi oluşumunun nitelikleri sistemin bütününde ön planda yer almıştır. İsrail'in her şeyden önce dinin ulusal aidiyeti belirlediği bir Yahudi devleti olması, devlet politikalarında Yahudi tarihinin etkisinin her alanda görülmesi, İsraili liderlerin sıklıkla tarihi köken, yalıtım, mağduriyet gibi hususlara vurgu yapan getto mantığını vurgulaması söz konusudur.⁸³

Yahudi inancına göre işgal altındaki topraklara yerleşme aslında kendilerine Tanrı tarafından vaat edilmiş topraklara dönerek, burayı yurt edinmeleri siyasi Siyonizmin bir parçası olarak kutsal kitaplarında da yer almıştır. Tevrat'ta İsrailoğulları'nın mirası olarak gösterilen Filistin'e Yahudiler'in yerleşim hakkı konusunda açık ayetler yer almaktadır:

“Orada, Şeria Irmağı yanında Eriha karşısındaki Moav ovalarında RAB Musa'ya şöyle dedi: İsraililer'e de ki, Şeria Irmağı'ndan Kenan ülkesine geçince, ülkede yaşayan bütün halkı kovacaksınız. Oyma ve dökme putlarını yok edecek, tapınma yerlerini yıkacaksınız. Ülkeyi yurt edinecek, oraya yerleşeceksiniz; çünkü mülk edinesiniz diye orayı size verdim. Ülkeyi boylarınız arasında kurayla paylaşacaksınız. Büyük boya büyük pay, küçük boya küçük pay vereceksiniz. Kurada kime ne çıkarsa, orası onun olacak. Dağıtım atalarınızın oymaklarına göre yapacaksınız. Ama ülkede yaşayanları kovmazsanız, orada bıraktığımız halk gözlerinizde kanca, böğürlerinizde diken olacak. Yaşayacağınız ülkede size sıkıntı verecekler⁸⁴

Rab Musa'ya konuşarak dedi ki: İsrailoğulları'na söyle, siz Kenan diyarına gireceksiniz. Orası sizse miras düşen topraktır. Kenan diyarı ve civarı.⁸⁵

⁸²R.D. McLaurin, a.g.m., s.182-184.

⁸³Bernard Reich, “Israeli Foreign Policy”, **Diplomacy in the Middle East, the International Relations of Regional and Outside Powers**, edited by L.Carl Brown, New York, I.B. Tauris Publishers, 2001, s.121-123.

⁸⁴Tevrat, Sayılar Kitabı, 33:50-55, İstanbul, Kitabı Mukaddes Şirketi, 2003.

⁸⁵Tevrat, Sayılar Kitabı, 34:1-2.

Rab, önünüze çıkacak bütün milletleri kovacaktır. Sizden çok daha büyük ve güçlü milletlerin topraklarına varis olacaksınız. Musa'ya söylediğim gibi, ayak basacağınız her yeri size veriyorum. Sınırlarınız çölden Lübnan'a, büyük Fırat Irmağı'ndan -bütün Hitit ülkesi dahil- batıdaki Akdeniz'e kadar uzanacak. Yaşamın boyunca hiç kimse sana karşı koyamayacak; nasıl Musa ile birlikte oldumsa, seninle de birlikte alacağım. Seni terk etmeyeceğim, seni yüzüstü bırakmayacağım. Güçlü ve yürekli ol. Çünkü halkı, atalarına vereceğime ant içtiğim ülkeyi miras almaya sen götüreceksin. Yeter ki, güçlü ve yürekli ol. Kulum Musa'nın sana buyurduğu Kutsal Yasa'nın tümünü yerine getirmeye dikkat et. Gittiğin her yerde başarılı olmak için bu yasadan ayrılma, sağa sola sapma."⁸⁶

İsrail'in bağımsızlık bildirgesi, resmi olarak Eretz Israel'de bir Yahudi devletinin kuruluşunu beyan etmiştir. 5 Temmuz 1950'de Knesset'ten geçen Dönüş Yasası'nda yer alan bu ifade ile İsrail Devleti'nin kuruluşunun dayandığı kanuni gerekçe ortaya konulmuştur. Tüm Yahudilere bu topraklara göç etme ve Yahudi Devleti'nin bir yurttaşı olma hakkını vererek, ulus ve devlet arasında mevcut bağı resmileştirmiş ve devlet için yarattığı meşruiyet zemininde dış politik bir zorunluluk ortaya çıkmıştır.⁸⁷

İsrail tarihi 19. ve 20. yüzyıl başında Filistin'e göç (Aliyah) ideali ile işlenmiştir. İsrail'in bağımsızlığını kazanmasının ardından Avrupa, Arap ülkeleri, Afrika, eski SSCB coğrafyalarından başlayan bağımsızlık sonrası göç (Aliyot) İsrail'i ekonomik ve siyasi açılardan etkilemiştir.⁸⁸ İsrail göç alınan ülkelerle ilişkilerini geliştirirken, göçmenlerin ihtiyaçlarını karşılayacak maddi imkanlar yaratmak için ABD'ye yönelmiş, göçmenlerin yerleşim ve istihdam sorunlarını çözmek için bir taraftan işgal altındaki topraklarda yeni yerleşimlerin inşasını hızlandırırken diğer taraftan istihdamda Arapları ikinci plana itmiştir. Dolayısıyla İsrail'e Yahudi göçünün İsrail dış politikasını etkilediği görülmüştür.

2.3. İsrail Dış Politikasının Yapısal Nitelikleri

İsrail dış politikası liderin özellikleri, parlamentonun etkinliği, koalisyonda yer alan partilerin dağılımı gibi çeşitli unsurlardan etkilense de, dış politika yaklaşımında hedef ve algılama açılarından özünde bir devamlılık söz konusudur. Temel hedef 'barışı sağlama, güvenlik, ekonomik refah ve diplomatik tanınma ve kabul' unsurlarından oluşmuştur. Bununla birlikte İsrail'in algılamasında bu

⁸⁶Tevrat Yeşu Kitabı:1:3-7.

⁸⁷(Çevrimiçi) <http://www.ces.es/TRESMED/docum/israel-lb-1.pdf>, (24 Mart 2007).

⁸⁸Bernard Reich, a.g.m., s.124.

unsurların hem İsraililer hem de dünya çapında tüm Yahudiler için geçerli bir yaklaşımı ifade ettiği göz ardı edilmemelidir.

Dış politika hedeflerine ulaşmak için güdülen politikada İsrail pragmatist yaklaşım benimsemiştir. Dış politikada belirleyici olan karar vericiler yani siyasi elit oldukça sınırlı tutulmuştur. Dış politikanın oluşturulmasında ve yürütülmesinde siyasi kişiliğin önem kazandığı İsrail’de bu çekirdek kadro Başbakan’ın liderliğinde kararlarını oluşturmaktadır.

İsrail dış politikasına ilişkin çalışmaları bulunan akademisyen Bernard Reich, önemli kararların en kıdemli siyasi, askeri ya da istihbarat yetkililerinin de içinde yer aldığı bir grup tarafından alınmasını ‘dış politikanın merkezileşmesi’ olarak ifade etmiştir. Devletin güvenliğini ve varlığını ilgilendiren hususlar gittikçe artan bir eğilimle Başbakanlık makamında sonuca bağlanan bir karar süreci haline gelmiştir.

İsrail dış ve güvenlik politikasının merkezinde devletin güvenliğini sağlamak yer almıştır. Bunu Ortadoğu, Kuzey Afrika ve Arap devletleri ile ilişkilerin tesisi ve geliştirilmesi ile Yahudi azınlığın her yerde ve her koşulda korunarak, onların İsrail devleti ile bağının korunması ilkeleri izlemiştir. Bu çerçevede İsrail dış politikasında anti-semitizm ile mücadelenin bir esas teşkil ettiği anlaşılmaktadır. Bernard Reich’in dış politikaya ilişkin modelinin merkezinde, tüm fiziki koşulları ve yapısal nitelikleri ile İsrail devleti ve bunun etrafında düşman Arap devletleri çemberinin yer aldığı bir model çizilmiştir. Bu çemberi siyasi, ekonomik ve tarihi bağları temelinde üçüncü dünya devletlerinin oluşturduğu çember ve daha küçük dış halkayı oluşturan gelişmiş batılı devletlerin çemberi çevrelemiştir. Arap devletleri ile yaptığı savaşların İsrail’in uluslararası sistemdeki yerini ve rolünü belirlediği varsayılmıştır. Bernard Reich’in modelinde beşinci çemberi Soğuk Savaş boyunca süper güçler oluşturmuştur. İki kutuplu dönemde tarafsız bir siyaset izleyen İsrail hem ABD hem SSCB ile ilişkilerini yürütürken, yeni düzende Batı yanlısı ilişkilere ağırlık vermekle birlikte Rusya Federasyonu ve SSCB’nin çöküşüyle ortaya çıkan Doğu Avrupa devletleri ile ilişkilerini de ihmal etmemiştir.⁸⁹

Bölgesel düzeyde Araplar arasında ayrılık yaratma eğilimi, uluslararası düzeyde Batı ile ilişkileri gibi İsrail’in sürekli ikili uluslararası strateji izlemesine yol açmıştır. Süper güç olarak ABD ile ilişkilerinde İsrail’in kuruluşundan beri ABD’nin

---

⁸⁹ Bernard Reich, a.g.m., s.126.

Ortadoğu politikasında temel bir unsur teşkil ettiği yönünde bir yanılığ söz konusudur. ABD'nin diğer ülkelere göre İsrail'e yaptığı ekonomik yardım ve verdiği siyasi desteğin nispeten daha fazla olduğu bilinmektedir. Ancak bunun İsrail için bağlayıcı olmadığı, barış, güvenlik ve ekonomik refah gibi hayati meselelerde karar verirken İsrail'in ABD de dahil tüm devletlere karşı durarak kendi çıkarları doğrultusunda karar alabileceği İsraili üst düzey siyasi liderler tarafından dönem dönem vurgulanmıştır. İzak Şamir'in⁹⁰ Knesset'te yaptığı ve İsrail'in Reagan Yönetimi'nin ortaya koyduğu barış planına ve İsrail'e yönelik bazı ABD politikalarına neden olumlu bakmadığını açıklayan konuşma buna örnek teşkil etmektedir.⁹¹

Arap düşmanlarının etkisini kırmak isteyen İsrail'in dış politikada kuzeyde İran ve Türkiye gibi bölgesel devletlere ve güneyde Kenya, Uganda, Etiyopya gibi devletlere yöneldiği görülmüştür.⁹² Devlet geleneğine sahip ve aynı zamanda İsrail karşıtı politikasını kararlılıkla sürdüren İran'ın gerek jeopolitik konumu, gerek dini çizgisi ve Arap devletleri ile tarihi bağlarına rağmen İsrail tarafından alternatif olarak görülmesi İsrail'in pragmatist anlayışının bir yansımasını oluşturmuştur. İsrail açısından İran düşman Arap devletlerin etkisini törpüleyebilecek güce sahip bir

⁹⁰“1914'te Doğu Polonya'da doğan eski Başbakan İzak Şamir, 1935'te Filistin'e göç ettikten sonra Irgun ve Zohamei Herut Yisrael gibi Yahudi yer altı örgütlerine katılarak eylemler gerçekleştirmiştir. İngilizlere karşı yürütülen sabotaj kampanyasına ve Filistinli Araplara yönelik kontrterörist operasyonlara katılmıştır. İngilizler tarafından iki kez yakalandığı halde, kaçarak Mayıs 1948'de İsrail'e dönmüş ve istihbarat alanında görevlendirilmiştir. 1970'te Menahem Begin liderliğindeki Likud (Herut) Partisi'ne katılan İzak Şamir, 1977-1980 yılları arasında Knesset'te sözcülük yapmıştır. 1980'de Dışişleri Bakanı olan İzak Şamir 1983'te Menahem Begin'in istifasından sonra bu görevin yanı sıra Başbakan ve Likud lideri görevlerini yürütmüştür. 1984'te Likud seçimleri kaybedince İşçi Partisi Lideri Şimon Perez Başbakan, İzak Şamir Dışişleri Bakanı olmuştur. Ekim 1986'da ikili arasında görev değişimi gerçekleşmiştir. 1987'de Batı Şeria ve Gazze'de başlayan Filistin ayaklanmasına (İntifada) İzak Şamir karşı sert tedbirler almıştır. Kasım 1988 seçimleri sonrasında yine Başbakan olan İzak Şamir Mart 1990'da Knesset'te güvenoyunu kaybedince hükümet düşmüştür. Likud ve dinci partiler arasında koalisyon oluşturan İzak Şamir Haziran 1990'da yeni hükümeti kurmuştur. Haziran 1992 seçimlerinde iktidarı İzak Rabin'e devretmiştir. Ağustos 1990'da başlayan Körfez Savaşı'na giden süreçte iktidarda olan İzak Şamir Arap-İsrail barış sürecine olumsuz yaklaşmıştır. ABD'nin baskıları neticesinde 1991 Madrid barış görüşmelerine hükümet geniş katılım sağlamış olsa da barış girişimi ertelenmiştir.” (Çevrimiçi) <http://www.pmo.gov.il/PMOEng/History/FormerPrimeMinister/YitzhakShamir.htm>, (29 Mart 2007), Ayrıntılı bilgi için bkz., Colin Shindler, “Shamir: The Man From Lehi”, **Israel, Likud and The Zionist Dream; Power, Politics and Ideology from Begin to Netanyahu**, London&New York, I.B.Tauris, 1995, s.171.

⁹¹(Çevrimiçi)

<http://www.mfa.gov.il/MFA/Foreign%20Relations/Israels%20Foreign%20Relations%20since%201947/1982-1984/73%20Statement%20in%20the%20Knesset%20by%20Foreign%20Minister%20Sh>, (25 Mart 2007).

⁹²(Çevrimiçi)<http://www.mfa.gov.il/MFA/Foreign+Relations/Israel+Among+the+Nations/ISRAEL%20AMONG%20THE%20NATIONS-%20Africa>, (25 Mart 2007).

seçenek olarak görülmüştür. Kuruluş aşamasında İsrail'in BM'ye sunduğu işgal altındaki toprakları bölen plana karşı çıkmasına rağmen İran kısa sürede İsrail'i diplomatik olarak tanımıştır. Şah döneminde çok yönlü ve gizli yürütülen İsrail-İran ilişkilerinde, İran'da mevcut Yahudi azınlık, İsrail'in petrol güvenliği, ortak tehdit olarak görülen Arap devletlerine karşı işbirliği gibi hususlar rol oynamıştır. Ancak İslam Devrimi ile birlikte İsrail ile tüm ilişkilerini kesen İran, Yahudi karşıtlığını benimseyerek, Filistinlilere desteğini arttırmıştır. İran, İsrail'in Kudüs'ü kontrolüne karşı çıkmıştır. İsrail, İran'ın nükleer çalışmalarını ve KİS üretimini bir tehdit olarak algıladığını, ayrıca kendisi aleyhine İran'ın terörist örgütleri desteklediğini iddia etmiştir.⁹³

İsrail'in aslında bir dış politikası olmadığı, daha ziyade bir savunma politikasından bahsedilebileceğini savunan pek çok görüş mevcuttur. İsrail devletinin istisnai kuruluş şekli nedeniyle, dış politika oluşumunda kökeni devletin kuruluşunun öncesine dayandırılabilir bir güvenlik tehdidi algısı söz konusudur.⁹⁴ Dolayısıyla bu görüşü savunanlar İsrail'in çevresinden algıladığı tehditlere karşı sürekli bir savunma mekanizması geliştirmesinin öncelik kazandığını ifade etmektedir.⁹⁵

Tarihsel sürece bakıldığında Mısır ve Ürdün ile yapılan barış anlaşmaları, 1982 Lübnan işgali, 1987 Filistin İntifadası, 1990'lı yıllar boyunca Irak'tan ve hala devam etmek suretiyle İran'dan algıladığı kitle imha silahları tehdidi örneklerinde de görüldüğü üzere, İsrail'in ulusal güvenlik eksenli bir savunma politikası güttüğü anlaşılmaktadır. Bu durumun dış politikada İsrail'e özgü bir karar alma mekanizmasının işlerliğini engellediği görülmektedir. İsrail'de devletin kuruluşunda yol haritası olan siyasi Siyonizm çerçevesinde Yahudi devletinin fiziki sınırları belirlendiği gibi, devletin ideolojisinin, baskı gruplarının etkisinin ve liderin bireysel dünya görüşünün dış politikanın oluşumuna yansması göz ardı edilmemiştir. İsrail dış politikasının genel çerçevesini bu bağlamda realist teoriye dayandırarak açıklamak mümkündür.⁹⁶

⁹³Bernard Reich, a.g.m., s.130.

⁹⁴İsrail'in tehdit ve güvenlik algılamaları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Zafer Balpınar, **İsrail'in Terörizm Algısı ve Mücadele Yöntemleri (1987 İntifadası Sonrasında)**, İstanbul, Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2006.

⁹⁵Clive Jones, "The Foreign Policy of Israel", **The Foreign Policies of Middle East States**, edited by Raymond Hinnebusch and Anoushiravan Ehteshami, Boulder, Lynne Rienner Publishers, 2002, s.115.

⁹⁶Clive Jones, a.g.m., s.116.

Ortadoğu’da yeni bir düzen kurma konusunda başarısız olunduğunu savunan İsrail dış politikası üzerine çalışan Efrahim Inbar’a göre Ortadoğu gücün yaygın kullanımının hala geçerli olduğu ve kitleler tarafından güçlü bir şekilde destek bulduğu bir siyasi zemine sahiptir. Bu bağlamda İsrail bölgesel düşmanlarının meydan okuduğu ve tehdit altındaki güvenliğini korumaya çalışan küçük bir aktör olarak nitelenmiştir. İsrail’in dış politikasının ulusal güvenliğe göre şekillendiği, bunun için ABD’nin müttefikliğinin vazgeçilmez bir unsur olduğu vurgulanmıştır.⁹⁷

Ortadoğu’da ulus devletin hala en güçlü aktör olduğu bir siyasi ortamda İsrail’in öncelikli dış politika sorununu teşkil eden Arap-İsrail anlaşmazlığını dikey yani devletlerarası düzeyde çözmeye eğilimi göstermiştir. Bu eğilim ve Arap devletleri ile mevcut anlaşmazlığa İsrail’in bakış açısı aslında İsrail dış politikasının birçok yönünü bir arada yansıtan bir örnek teşkil etmiştir. İsrail askeri istihbarat eski başkanı Sholomo Gazit, İsrail perspektifinden Arap-İsrail anlaşmazlığını eş merkezli üç halka ile açıklamıştır. Birincisi Filistin; ikincisi Mısır, Suriye, Ürdün; üçüncüsü İran, Irak, Suudi Arabistan, Libya, Sudan olarak ayrılmıştır. Her halkada yer alan devlet ya da devletlerle İsrail’in ikili düzeyde ve aşamalı çözüm arayışına yöneldiği, her halkanın kendi içinde düşmanlık ve tehdit düzeyine sahip olduğu ve bazı halkalardaki devletlerle anlaşmalar yapılmış olsa da, bunun diğerlerinden gelebilecek tehditlerin göz ardı edilmesi anlamına gelmediği belirtilmiştir. Bölgesel güvenlik ilişkilerinde İsrail’in devletlerarası bir yaklaşımı benimsediği bu örnekte de yer almıştır. Yatay, kapsayıcı, çok taraflı ilişkilerden ziyade her devletle ilişkilerini birebir sürdürmeyi tercih etmiştir. Bunu yaparken İsrail’in etkili caydırıcılığı kullandığı, askeri savunma duruşundan vazgeçmediği, konvansiyonel güçlerin kullanımını ve nükleer silah yeteneğine sahip olmayı bir zorunluluk olarak gördüğü, bu bakış açısının stratejik derinlikten yoksunluktan kaynaklandığı ifade edilmiştir. Tek kutuplu dünya düzeni içinde, çok kutuplu bölgesel alt sistemde İsrail’in üst noktada olması Vaşington ile mevcut ittifakından kaynaklanan gücünün yanı sıra ekonomik, teknolojik ve askeri yetenekleri de İsrail’in bölgesel düzende gücünü korumasına

---

⁹⁷Efrahim Inbar “Israel’s Predicament in a New Strategic Enviroment”, **The National Security of Small States in a Changing World**, Edited by Efrahim Inbar and Gabriel Sheffer, London, Frank Cass, 1997, s.156.

katkı sağlamıştır. Bununla birlikte İsrail dış politikasında Yahudi devletinin fiziki ve ruhani sınırları önemli rol oynamıştır.⁹⁸

İsrail’de ulusal güvenlik karar alma mekanizmasının yapısal kaynakları seçim sistemine ve bu sistemin ortaya çıkardığı koalisyon hükümetlerindeki yapıya dayandırılmaktadır. Siyonist hareketin tarihi büyüme sürecinde örgüt çatısı altında olabildiğince fazla grubu toplamak için benimsenen nisbi temsil ve ortak liste seçim sistemi bağımsızlık sonrasında da kullanılmıştır. Bu sistem Knesset’te çok parçalı bir yapı ortaya çıkarmaktadır. Bakanlar Kurulu’nun Knesset’te çoğunluk sağlayan grup içinden belirlenmesi ve bakanların genellikle partilerinin ya da kendilerinin siyasi gücüne göre atanması, koalisyon hükümetlerinin uzun soluklu olmaması ulusal güvenlik politikasının sürekliliği açısından zafiyet yaratmaktadır. Koalisyonlar oluşturulurken zamanla hükümet üyelerinin çoğalması, yeni bakanlıkların açılması ya da devlet bakanlarının arttırılması gerekmiştir. 1980’li yıllardan beri bakanlık sayısı sürekli değişmiştir. Sayının artması Başbakan’ın koalisyon ve bakanlar üzerindeki idari otoritesini azaltmaktadır. Bakanlar Kurulu’nun genişleyen hacmi karşısında İsrail’de geçmişten bu yana gizli, önemli ve acil durumlarda alt/iç kabine toplanmaktadır. Bakanlar düzeyinde Savunma Komitesi olarak adlandırılan bu güvenlik kabinesi önemli kararların alınmasını hızlandırmaktadır. Bakanlar, kendi alanlarında uzman olmaktan ziyade profesyonel politikacı olarak görülmektedir. 1999’dan itibaren, Başbakanlık bünyesinde Ulusal Güvenlik Konseyi oluşturulmuştur. Knesset’te bulunan ulusal güvenliğe yönelik Savunma ve Dış İlişkiler Komitesi ile Mali İşler Komitesi’nin faaliyetleri önemli görülmektedir.⁹⁹ Dışişleri ve Savunma Bakanlıkları gibi sivil ulusal güvenlik bürokrasisi personelin nitelik açısından yetersizliği ve örgütsel eksiklikler nedeniyle karar mekanizmasında zayıf kalmaktadır. Ulusal güvenlik bürokrasisinin son yıllarda arttırılmasına rağmen, yetenekleri sınırlı kalmıştır. Savunma Bakanlığı’nda tek etkin mekanizma İsrail Savunma Kuvvetleri (IDF) bünyesinde bulunan Planlama Bölümü’dür.¹⁰⁰ Parlamenter bir demokrasi olmasına rağmen Başbakan’ın yetkilerinin sınırlandırılmasına yol açan siyasi sitem ve kabinenin işlevselliğindeki yetersizlik

⁹⁸ Clive Jones, a.g.m., s.119-120.

⁹⁹ Charles D.Freilich, a.g.m., s.639-640.

¹⁰⁰ Charles D.Freilich, a.g.m., s.642.

İsrail’de dış politikanın oluşturulma sürecinde önemli hususlar ayrıntılı ele alınmamaktadır.¹⁰¹

İsrail kendi dış politikasını revizyonist nitelikte görmemekte fakat güçlü savunma duruşuna dayanan statükoyu sürdürme çabası göstermektedir. İsrail’de devlet güvenliğini sağlamanın salt kendisi değil, bunun gerçekleştirilmesi için dış politika uygulamalarında tercih oluşturma sürecinin seyri tartışılmaktadır. Karar vericilerin ideolojik, pragmatik ve jeostratejik davranışsal eğilimleri dış politika tercihlerinin belirlenmesinde temel değişkenler olarak yerini almaktadır. Ancak İsrail’de dış politikanın belirlenmesinde etkili olan karar mekanizması ideolojik ya da siyasi gündeme bakmaksızın lidere önemli sayılabilecek bir serbesti tanımaktadır. İsrail’de Dışişleri Bakanlığının ağırlığı Başbakanlık ya da Savunma Bakanlığı’ndan daha azdır. Buna karşılık istihbarat servislerinin rolü belirleyicidir. Askeri istihbarat servisi AMAN, dış istihbarat servisi MOSSAD ve iç istihbarat servisi Shin Bed arasında AMAN’ın ağırlığı daha fazladır. AMAN, tüm kabine toplantılarına katılan İsrail silahlı kuvvetleri IDF başkanı ve savunma bakanına bağlıdır. Bununla birlikte dış politika oluşumunda rolü sınırlı olmakta birlikte Knesset’in ve parlamento dışı grupların etkinliği önemli sayılmaktadır.¹⁰²

Devlet oluşumu ve kimlik yaratma konusunda İsrail’de güçlü askeri yapıyı sürdürme, yeni göçmenlerin toplumla uyumlu hale getirilmesi, yeni kurulan devletin yeni topraklarda yerleşimini sağlama İsraililerin kendilerini bir anlamda kutsallaştırmasını gerektirmiştir. Bireylerin devlete ödediği yüksek oranlı vergi ve uzun zamana yayılmış zorunlu askerlik gibi yurttaşların ödev ve sorumlulukları merkeziyetçi bir eğilimle belirlenmiştir. Bu şartlarda yaşayan İsraililer ödev ve sorumluluklarının karşılığında güvenlik ve refah beklemiştir. Bunun yerli dilde ifadesi ‘manlachtiyat’ olup, bu kapsamda dış güvenlik dengesinin sağlanması önem kazanmıştır. Dolayısıyla dış güvenlik sorunlarının refahın ön şartı olduğu bir ortamda güvenliğin sağlanması toplumun öncelikli talebi olmuştur. İsraililerin çoğu için bağımsızlık savaşı henüz bitmediği için, İsrail’in yüz yüze olduğu düşmanlık Ortadoğu politikalarının canlılığını koruyan bir özeliği olmaya devam etmektedir.

¹⁰¹ Charles D.Freilich, a.g.m., s.652.

¹⁰²Clive Jones, a.g.m., s.126-127.

Kuruluşunun ilk elli yılında altı önemli konvansiyonel anlaşmazlığın içinde yer alması, dış politikada ulusal güvenlik kültürünün etkin olmasına yol açmıştır.¹⁰³

İsrail'in ileri düzeyde belirsizliklerle çevrelenmiş ulusal güvenlik ortamı özellikle Soğuk Savaş sonrası uluslararası konjonktürde, 1990'lı yıllar boyunca hem dışta hem de içte yaşanan keskin ve ani değişimlerle karşı karşıya kalmıştır. On yıllık bu dönemde yedi koalisyon hükümeti gören İsrail, iç ekonomik ve siyasi mücadelesini sürdürürken, dış ortamda barış sürecine direnmiştir. Dolayısıyla İsrailin zihnindeki düşman çevre algısı ve kuşatılmışlık hissi yaşanan iç ve dış gelişmeler paralelinde daha da olgunlaşmıştır.¹⁰⁴

İsrail'in güç kullanımına başvurması temel insan kaynaklarından, stratejik derinlikten, yakın zamana kadar bölgesel ittifaklardan yoksun bir devlete özgü bir güvenlik ikilemiyle açıklanabileceği belirtilmiştir. İsraili akademisyenlerin yaptığı bir çalışmada Tahran'ın ne derece modern bir Golem (İsrail'de çocuk kitaplarında yer alan, efsanevi korku figürü) olarak algılamayı sürdürebileceği araştırılmıştır. Sonuçta İsrail'in Tahran'ı algısında abartılı bir yaklaşım sergilediği tespit edilmiştir. İran'ın kendi nükleer programını geliştirirken her devlet gibi kendi tehdit algılamalarına dayanarak hareket ettiği görülmüştür. Dolayısıyla İsrail'in dış politikada başarılı olması salt tehdit algılamaları temelinde bir hareket tarzı belirlemesinden ziyade siyasi-stratejik bir oluşuma başvurmasıyla mümkündür.¹⁰⁵

İsrail'in dış politik duruşunun bir yönünü de kendisini küresel Yahudiliğin vatanı olarak görmesi oluşturmaktadır. Yahudi diasporasının İsrail'e göçü (Aliyah) Siyonizmin yüksek ideali olarak hala yerini korumaktadır. Siyasi kültürün vazgeçilmez ve öncelikli karakteri Yahudiliktir. Siyasi çıkarlarda düşünce, his, inanç ve davranışın özünde bu esas yer almaktadır. Devletin kurucusu David Ben-Gurion'a göre İsrail nüfusu ile diasporada yaşayan (galut) Yahudileri ayrılmaz ve bölünmez bir bütün olarak karşılıklı bağımlıdır. Bu algılama biçimi çerçevesinde, İsrail'in geleceği yani güvenliği, refahı ve tarihi misyonu gerçekleştirme yeteneği dünya Yahudilerine bağlıdır ve dünya Yahudilerinin geleceği İsrail'in varlığına bağlıdır.¹⁰⁶

¹⁰³ Clive Jones, a.g.m., s.121.

¹⁰⁴ Charles D.Freilich, "National Security Decision-Making in Israel: Processes, Pathologies, and Strengths", **Middle East Journal**, Volume 60, No.4, Autumn 2006, s.637.

¹⁰⁵ Clive Jones, a.g.m., s.123.

¹⁰⁶ Clive Jones, a.g.m., s.124, David Ben-Gurion, "From the Founding of Petah Tikva to the Present Day", **The Jews in Their Land**, conceived and edited David Ben-Gurion, translated from the Hebrew

2.4. 1991 Körfez Savaşı'nda İsrail'in Durumu

Soğuk Savaş'ın sona ermesi İsrail açısından iç ve dış siyasal ortamda önemli sonuçları beraberinde getirmiştir. SSCB'nin yıkılmasının ardından İsrail'e göç eden Sovyet Yahudileri, İsrail'e tarihinin en büyük Yahudi göçünü gerçekleştirmiştir. Aralık 1989 sonunda başlayan ve 1990–1991 yıllarında devam eden göçle, 300.000'den fazla Yahudi İsrail'e yerleşmiştir. Bu, İsrail'in ekonomik ve sosyal yapısını etkilemiştir.¹⁰⁷

Dış siyasal ortamda ise, SSCB'nin çöküşüyle İsrail'in içinde bulunduğu bölgesel şartlar stratejik açıdan değişikliğe uğramıştır. SSCB taraftarları Ortadoğu Barış Süreci'nde ABD ile işbirliği yapmıştır. Ekim 1991'de Madrid Barış Konferansı'na ortak katılım sağlanmıştır. Daha önce Suriye gibi radikal devletleri destekleyen SSCB ve Doğu Bloku devletleri, yeni dönemde İsrail ile siyasi ilişki kurmaya yönelmiştir. Bu iç ve dış gelişmelerin akabinde gerçekleşen en önemli gelişme 1991 Körfez Savaşı'dır. Körfez Krizi'yle başlayan Körfez Savaşı, krizde rol alan devlet sayısı ve askeri operasyonların düzeyi bakımından İkinci Dünya Savaşı'ndan beri ortaya çıkan krizlerin en önemlisiydi.¹⁰⁸

Irak, İsrail için geleneksel bir tehdit olma özelliğini korumasına rağmen önemli bir çoğunluk, Kuveyt'in işgalinin İsrail tarafından beklenmedik bir gelişme olduğunu savunmuştur. Analistler, sekiz yıl süren Irak-İran Savaşı'nın ardından Saddam Hüseyin'in Irak ekonomisini düzeltme yönünde adım atmasını beklemiştir. Ancak, Soğuk Savaş sonrası farklı bir düşünce yapısıyla hareket eden Saddam Hüseyin, Irak'ı yeni dönemin bölgesel bir gücü haline getirecek bir adım atarak Kuveyt'i topraklarına kazandırmayı tercih etmiştir.¹⁰⁹

İsrail'de savaş öncesinde Irak'ın kendilerine olası saldırısı konusunda kamuoyunda tartışmalı bir süreç yaşanmıştır. Nihayetinde, İsraililerin çoğunun inancı Irak'ın İsrail'e saldırmayacağı yönünde olsa da, hükümet vatandaşlarına gaz maskesi dağıtmıştır. İsraili liderler ise, herhangi bir saldırıya karşı misillemede

---

by Mordechai Nurock, Misha Louvish, New York, A Windfall Book, Doubleday&Company, Inc., 1974, s.270-339.

¹⁰⁷Marvin Feuerwerker, "Israel, the Gulf War, and Its Aftermath", **The Middle East After Iraq's Invasion of Kuwait**, edited by Robert O. Freedman, Florida, University Press of Florida, 1993, s.237.

¹⁰⁸ Yevgeni Primakov, a.g.e., s.11-12.

¹⁰⁹ Marvin Feuerwerker, a.g.m., s.238.

bulunulacağına ilişkin beyanlar vermeye başlamıştır. 9 Ağustos 1990'da Başbakan İzak Şamir, İsrail'e saldırıya her hangi birinin kendisine büyük bir felaket getireceğini söylemiştir. Benzer bir açıklama, 28 Aralık 1990'da muhtemel saldırıya karşılık verileceği şeklinde dönemin Savunma Bakanı Moşe Arens tarafından yapılmıştır. Saddam Hüseyin'in Scud füzeleri ile İsrail'e saldırması, İsrail'in güvenlik doktrininde geleneksel olarak yerini alan, kendilerine karşı yapılan bir saldırıya mutlak surette ve kendi güçleriyle karşılık verme prensibinde değişikliğe yol açmıştır. Geçmişte 1956 öncesinde Ürdün'e, 1967 öncesinde Suriye'ye, 1970'li ve 1980'li yıllarda Lübnan'da Filistinlilere misillemede bulunan İsrail kendisine yapılan bir saldırıya karşılık vermemiştir. Kendi güvenliğine doğrudan tehdit oluşturan bu durumu ilgilenmesi için ABD liderliğindeki koalisyon güçlerine intikal ettirmesi, İsrail için bir ilk olmuştur. İsrail'in yaklaşımı, kamuoyu tarafından memnuniyetle karşılanmıştır.

Eski komünist blok üyeleri Doğu Avrupa devletleri, 1980'lerin sonunda İsrail ile ilişkilerini geliştirmeye başlamıştır. 1989'da SSCB'nin İsrail ile konsolosluk düzeyinde diplomatik ilişki kurması bu durumu etkilemiştir. İsrail için en önemli gelişme, 1989 sonunda başlayan Sovyet Yahudilerinin göçü ve bu göçle gelen eğitimli nüfus olmuştur. İntifada ertesinde sadece Arap işgücüne ekonomisini dayandıramayacağı sonucunu çıkaran İsrail, birçok sektörde yeni göçmen istihdam etmeye yönelmiştir. Hatta bunların çoğu Arapların yerini almıştır. Ancak göç, bu yönüyle işsizliğin artmasına yol açmıştır. Bu dönemde ihracatta durgunluk, yatırımlarda yetersizlik ve bürokratik engellerle mücadele eden İsrail açısından, büyük göç dalgası ekonomiyi olumsuz etkilemiştir.¹¹⁰

1990 yılı başında, İsrail'de iktidarda olan Likud ve İşçi Partisi koalisyonu yıpranma dönemine girmiştir. Başbakan olan Likud lideri İzak Şamir, Mart 1990'da Knesset'te güvenoyu alamamıştır. Mayıs 1990'da işgal edilmiş topraklarda şiddet olayları başlamıştır. Filistin Kurtuluş Örgütü, ABD'nin şiddeti kınama çağrısını reddedince, FKÖ ile görüşmeleri askıya alan ABD, işgal edilmiş topraklara uluslararası gözlemci gönderilmesine ilişkin BMGK kararını veto etmiştir.¹¹¹

¹¹⁰ Marvin Feuerwerker, a.g.m., s.247-249.

¹¹¹ "Israel, Introductory Survey, Recent History", **The Europa World Year Book 1992**, Volume 1, Europa Publications, 33rd Edition, s.1473.

İzak Şamir'in ardından görevlendirilen Şimon Perez'in hükümeti kurmada başarısız olması neticesinde, tekrar görevlendirilen İzak Şamir, Körfez Krizi'nin çıkmasından kısa süre önce Haziran 1990'da yeni bir hükümet oluşturmuştur. İzak Şamir'in kurduğu yeni hükümet, tamamen merkez sağ ve dinci partilere yer verdiği için, İsrail tarihinde o döneme kadar oluşturulmuş en aşırı çizgideki hükümet olarak değerlendirilmiştir.¹¹² İktidarının ilk zamanlarında, Yahudilerin yerleşme hakkını savunan ve Filistinliler için bağımsız devlet düşüncesine karşı çıkan bir siyasi belge düzenlemiştir. İzak Şamir, Haziran 1990'da Suriye Devlet Başkanı Hafız Esad'a barış görüşmeleri için davette bulunmuştur. Ancak ABD'nin Filistin delegasyonu ile İsrail arasında yapılmasını istediği doğrudan görüşme teklifini reddetmiştir. Körfez Krizi öncesinde İsrail'de gergin olan iç siyasi ortam, hükümetin yeni kurulmuş olması ve barış görüşmelerine ilişkin siyasi belirsizlik ile Irak'ın Kuveyt'i işgaliyle değişen bölgesel konjonktür İsrail'i zor bir sürecin eşiğine taşımıştır. Saddam Hüseyin'in Kuveyt'i işgali, başlangıçta meselenin doğrudan içinde yer almaması nedeniyle İsrail açısından çok karmaşık gözükmemiştir. İsrail, bölgesel konjonktürde Araplarla olan anlaşmazlığına ek olarak Körfez'de yeni bir anlaşmazlığın parçası haline gelmekten kaçınmıştır. Saddam Hüseyin, İsrail'in işgal edilmiş topraklardan çekilmesi karşılığında Kuveyt'i terk edeceğini açıklamıştır. İsrail, iki mesele arasında böyle bir bağlantıyı reddetmiştir. Ekim 1990'da Kudüs'te İsrail ile çarpışan 17 Filistinlinin güvenlik güçleri tarafından öldürülmesinin ardından, işgal altındaki topraklarda yaşayan Filistinliler için, savaş zamanı sivillerin korunmasını öngören IV. Cenevre Konvansiyonu'nu İsrail'in kabul etmesini sağlamak için BM uluslararası bir konferans düzenlenmesini teklif etmiştir. Fakat ABD, Kuveyt ile Filistin toprakları arasında, Saddam Hüseyin ve Arapların iddia ettiği şekilde bir bağ kurulmasından çekindiği için bu teklifi kabul etmemiştir.¹¹³

Suudi Arabistan'da yerleşik çok uluslu gücü bölgeye gönderen BM olduğu için söz konusu gerginlik BM üzerindeki baskıları arttırmıştır.¹¹⁴ Aralık 1990'da ABD'yi ziyaret eden İzak Şamir, George Bush'tan Körfez'e ilişkin atılacak herhangi bir diplomatik adımda İsrail'in güvenliğinin gözetileceğine dair güvence almıştır.

¹¹² Marvin Feuerwerker, a.g.m., s.240.

¹¹³ "Israel, Introductory Survey, Recent History", a.g.e., s.1474.

¹¹⁴ Tom Little, "Israel, History, Israel and the Conflict over Kuwait", **Regional Surveys: The Middle East and North Africa-1992**, London, Europa Publications, 38.Edition 1991, s.537.

Fakat ziyaretten birkaç gün sonra ABD, İsrail'in Filistinlileri sınır dışı etmeyi öngören siyasetini kınayan BMGK kararını onaylamıştır. ¹¹⁵

Irak Şubat sonunda İsrail'e 39 Scud daha fırlatmıştır. İsrail'in Irak'a misillemede bulunup bulunmama kararı koalisyonun kaderini etkilemiştir. İsrail'in misillemede bulunmasını belli ölçüde kabul edebileceğini açıklayan Mısır'ın aksine Suriye, İsrail'in Ürdün hava sahasını ihlal ederek Irak'a saldırması halinde savaşta taraf değiştirebileceğini açıklamıştır. Daha kritik bir ihtimal ise, İsrail'in karşılık vermesi durumunda İran'ın savaşa taraf olması şeklinde ortaya çıkmıştır. ¹¹⁶

İsrail'in siyasi dengeler açısından Irak'a saldırmaması kendi çıkarları açısından en isabetli tercih olmuştur. Fakat bu tercihi, ABD diplomasisi ve ABD'nin İsrail'de kurduğu hava savunma sistemleri sayesinde İsrail'in güvenliğinin güvenceye alınmış olması doğrudan etkilemiştir. Bununla birlikte, İsrail'in bu tercihi kendisine karşı uluslararası toplumda sempati yaratmıştır. Başka bir açıdan ise, Kuveyt ve işgal edilmiş topraklar arasında var olduğu iddia edilen siyasi bağı reddeden İsrail, misillemede bulunmayarak kendi tezini güçlendirmiştir. İç politik gelişmeler çerçevesinde, kendi sınırları içinde yaşayan Filistinlilerin ve FKÖ'nün Saddam Hüseyin'i desteklemesine İsrail'in tepkisi sert olmuştur. İzak Şamir, Şubat 1991'de Filistinlilerin kitlesel olarak sınır dışı edilmesini öngören transfer politikasıyla tanınan General Rechavam Ze'evi'yi¹¹⁷, hükümet içinde önemli siyasi karar alıcıların oluşturduğu güvenlik kabinesi üyesi ve devlet bakanı olarak atamıştır.

118

Irak'ın yenilgisine rağmen, baştan beri Saddam Hüseyin'in iktidardan indirilmesini isteyen İsrail açısından, Saddam Hüseyin'in savaş sonrasında devrilmemesi Irak'ın İsrail'in güvenliğine tehdit oluşturmaya devam etmesi anlamına gelmiştir. 1991 Körfez Savaşı'nın önemli sonuçlarından biri de ABD'nin

¹¹⁵Bernard Reich, "Israel: Government and History", **Microsoft Encarta Online Encyclopedia**, 2007, (Çevrimiçi) <http://encarta.msn.com>, 1997-2007 Microsoft Corporation, (29 Mart 2007).

¹¹⁶Tom Little, a.g.m., s.538.

¹¹⁷"1926'da Kudüs'te doğan Zeevi-Rechavam 16 yaşından itibaren İsrail Askeri Kuvvetleri bünyesinde hizmet etmeye başlamıştır. 1973'te Yom Kippur Savaşı'nda görev almıştır. Emekliliğinden sonra Başbakan İzak Rabin'e danışmanlık yapmıştır. İsrail toprakları ve tarihi üzerine pek eser yayınlamıştır. Arap-İrsail anlaşmazlığında Arap karşıtı politikaları ve Filistinlilere karşı savunduğu transfer politikası ile tanınmıştır. 2001'de Turizm Bakanı olarak görev yaparken suikast sonucu öldürülmüştür.", (Çevrimiçi) <http://www.knesset.gov.il/vip/zeevi/eng/zeevi.htm>, (22 Mart 2007), (Çevrimiçi) <http://www.s9.com/Biography/Zeevi-Rechavam>, (10 Nisan 2007).

¹¹⁸Jon D.Hull, "Israel:Angling fort he Postwar Edge", Time, 18 Şubat 1991, (Çevrimiçi) <http://www.time.com/time/magazine/article/0,9171,972346,00.html>, (17 Şubat 2007).

Ortadoğu’da nüfuzunun artması olmuştur. İsrail, barış sürecinde ABD’nin kendisine yönelik baskısının artmasından kaygılanmıştır. Araplarla olan anlaşmazlığını çözmek için, ABD’nin artan nüfuzunu kullanmasından çekinmiştir. İzak Şamir Hükümeti, 1991 Körfez Savaşı’ndan güçlenerek çıkan ABD’nin artan siyasi desteği ve mali yardımları karşısında ABD ile işbirliği yapmayı gerekli görmüştür. ABD Kongresi’nin daha önce onayladığı 400 milyon ABD Doları tutarındaki yardımın ABD Devlet Bakanı James Baker tarafından onaylanması bunun bir kanıtı olmuştur.

İsrail, savaşın sonuçları açısından siyasi, ekonomik ve askeri birtakım kazanımlar edinmiştir.¹¹⁹ Öncelikle ABD’nin hava ve kara saldırıları ile Irak’ın askeri altyapısını ve hava gücünü yok etmesi, Irak’ın İsrail için arz ettiği stratejik tehdidi zayıflatmıştır. ABD, Irak’ın ilk füze saldırısının ardından İsrail’e dört adet Patriot füzesavar batarya göndermiştir. Ayrıca, İsrail Avrupa Topluluğu’ndan 210 milyon ABD Doları tutarında düşük faizli kredi almıştır. Bununla birlikte, Batı Şeria’daki üniversiteleri kapattığı için kendisine uygulanan 2,2 milyon ABD Doları tutarındaki yaptırımın kaldırılmasını sağlamıştır. Askeri alanda ise, Almanya’dan özellikle Scud füzelerinin kimyasal başlık taşınması ihtimaline karşı kimyasal silahlara karşı koruyucu ekipman, iki denizaltı, 200 Hawk ve 200 Stinger füzesini içeren toplam 670 milyon ABD Doları tutarında yardım almıştır. ABD, savaş zararı tazminatı olarak 650 milyon ABD Doları vermiştir. Buna ilave olarak, Sovyet Yahudilerinin yerleşimleri için 400 milyon ABD Doları kredi sağlamıştır.¹²⁰

2.5. 1991 Körfez Savaşı’nda İsrail’in İran Politikası

Devrim yıllarından Soğuk Savaş’ın sonuna kadar geçen dönemde İsrail’in İran’a yönelik politikasında iki yönlü pragmatik bir anlayışın hakim olduğu görülmüştür. Bu çerçevede, İsrail’in bu dönemde İran ile gizli ilişkiler kurduğu, hatta İran’ın İsrail’den silah satın aldığı iddia edilmiştir. Dolayısıyla, resmi olarak diplomatik ilişkisi olmayan bu iki devletin perde arkasında ilişkilerini bu dönemde de tam anlamıyla koparmadığı anlaşılmaktadır. Bu hususta İsrail açısından içinde bulunulan dönemde İran’a yaklaşımı hususunda çeşitli sebepler gösterilmiştir.

¹¹⁹Bernard Reich, “Israel: Government and History”, **Microsoft Encarta Online Encyclopedia**, 2007, (Çevrimiçi) <http://encarta.msn.com>, 1997-2007 Microsoft Corporation, (29 Mart 2007).

¹²⁰Michael Kramer, “The Political Interest”, *Time*, 30 Eylül 1991, (Çevrimiçi) <http://www.time.com/time/magazine/article/0,9171,973944-1,00.html>, (17 Şubat 2007).

İran’da mevcut Yahudi azınlık, İsrail’in İran rejiminin varlığını sürdüremeyeceği varsayımı ve İran’da Batı yanlısı bir darbeye sıcak bakması, İsrail’in İran’daki milliyetçi ve muhafazakar oluşumlarla bağ kurması, İran’ın SSCB’ye yaklaşmasını engelleme ve İran’ın Lübnan’daki ABD kökenli esirlerin serbest bırakılmasında rol oynaması, söz konusu sebepler arasında sayılmıştır. Bununla birlikte, İsrail’in temel amacının İran’ı bölgeden ve uluslararası sistemden yalıtma olduğu savunulmuştur.¹²¹

İsrail, uzun vadeli geçerliliğini koruyan bir strateji olarak İran’ın siyasal, ekonomik ve askeri alanlarda çevresinden yalıtımını hedeflerine uygun ve yapıcı bir yöntem olarak kullanmıştır. Bu çerçevede, Irak’ın İran’ı işgalinin arkasında ‘Siyonistler’in olduğu, hatta savaşta Irak’a silah sattıkları iddia edilmiştir. Buna karşılık, İslam Cumhuriyeti rejiminin kurulmasıyla birlikte İran, İsrail ile diplomatik ilişkilerini kestiğini, bu devleti tanımadığı açıklayarak söylemini sertleştirmiştir. İran’ın yaklaşımında İsrail’in bölgesel ve uluslararası düzeyde mevcut gücünü göz ardı eden bir eğilimde olduğu görülmüştür. Emperyalizm ve Siyonizm karşıtı devrimci söyleme sahip Humeyni rejimi, coğrafi uzaklığın etkisiyle dolaylı yollardan İsrail ile mücadeleyi sürdürmüştür. İslam Devrimi’nden etkilenen Lübnanlı Şiiler ve Filistinli Müslümanlar gibi oluşumların İsrail’e karşı kullanılması İran tarafından önemli görülmüştür. Bu çerçevede 1982’de Lübnan’da Hizbullah’ın kurulmasında İran’ın nüfuzu ve Filistinliler arasında kurulan İslami Cihad ve Hamas gibi örgütlere İran’ın sağladığı destek etkili olmuştur. Suriye ile müttefik olan İran, İsrail’e sınırı olan Suriye’ye verdiği destekle İsrail’e karşı avantaj sağlarken, bölgede Irak’ın kendisine karşı oluşturmaya çalıştığı Arap cephesini engellemiştir.¹²²

İsrail’in eski Başbakanlarından Şimon Perez¹²³ tarafından ortaya atılan “Yeni Ortadoğu” kavramı, İsrail’in Ortadoğu’da nüfuzunu genişletmesi ve İran’ın çevrenmesi çerçevesinde şekillendirilmiştir. SSCB’nin dağılmasından sonra kendi güvenliği açısından İsrail’in yeni hedefi, İran’ın her şekilde yalıtılması şeklinde belirlenmiştir. İsrail, Körfez Savaşı’ndan sonraki dönemde Orta Asya ve Kafkaslar,

¹²¹ Amir M. Haji-Yousefi, (Çevrimiçi) http://www.issi.org.pk/journal/2003_files/no_1/article/3a.htm, “Foreign Policy Of The Islamic Republic Of Iran Towards Israel, 1979-2002”, (11 Mart 2006).

¹²² Amir M. Haji-Yousefi, a.g.m.

¹²³ Biyografik ayrıntılar için bkz., Şimon Peres, Robert Littell, **Bir Politikacıyla Söyleşi: Şimon Peres**, (Çev.) Nihal Önel, İstanbul, Milliyet Yayınları AD Kitapçılık, 1998.

Türkiye, Basra Körfezi, Çin ve Hindistan coğrafyalarında kuracağı ilişkilerin zeminine yönelik girişimlerde bulunmuştur. ¹²⁴

İsrail, ABD'deki Yahudi lobisini ABD-İran ilişkilerinin gelişmesi aleyhinde bir araç olarak kullanmaktan çekinmemiştir. İran konusunda İsrail dış politikasında iki farklı görüş öne çıkmıştır. İlki, İsrail'in güvenliğine karşı en büyük tehdit olarak İran'ı görmüştür. Bu nedenle İran'ın nükleer programı, balistik füzeleri ve kitle imha silahları hususlarında ciddi bir kaygı dile getirilmiştir. Bu görüşü savunanlar, İran'ın Hizbullah aracılığıyla İsrail ile bir savaş başlattığına inanmıştır. Ayrıca İran'ın işgal edilmiş topraklarda, İslami Cihad ve Hamas'a verdiği desteği de tehdit olarak algılamıştır. Sözkonusu kesim, Irak'ın Ortadoğu'da İran'ı artık caydıramayacağını, ABD'nin Ortadoğu'ya ilişkin çıkarlarını İsrail'in koruması gerektiğine inanmıştır. İkinci görüş ise bunun tersini oluşturmaktadır. Buna göre İran, İsrail için ciddi bir tehdit değildir. Dolayısıyla, İsrail'in İran karşıtlığı kelimelerin ötesine geçmemektedir. İran'ı, Arap tehdidine karşı bir dost olarak algılayan bu görüştekiler, İran'ın silah programlarını İsrail'e karşı hazırlıkları paralelinde gerçekleştirmediğini öne sürmüştür. Yine de İsrail dış politikasında, ilk görüşün çoğunluğun fikrini yansıttığını belirtmek gerekmektedir. ¹²⁵

¹²⁴Charles D. Freilich, a.g.m., s.636-638.

¹²⁵Amir M.Haji-Yousefi, "Foreign Policy of The Islamic Republic of Iran Towards Israel, 1979-2002", (Çevrimiçi) http://www.issi.org.pk/journal/2003_files/no_1/article/3a.htm, (11 Mart 2006).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. 1991 KÖRFEZ SAVAŞI DÖNEMİNDE İRAN DIŞ POLİTİKASI

3.1. İran Dış Politikasını Belirleyen Unsurlar

3.1.1. Devletin Kuruluşu ve Esasları

1736'da Şii mezhebini benimsemiş Safevi Hanedanlığı'nın yıkılmasının ardından, 1794'te Türk soylu Kaçarlar, İran topraklarında denetimi ele geçirmiştir. 20. yüzyılın başında aydınlar, öğrenciler, mollalar ve pazar esnafı gibi toplumun önemli kesimleri arasında yayılan self determinasyon gibi Batılı fikirler, İranlılar arasında popüler olmaya başlamıştır. 1906'da merkezi otoritenin zayıfladığı ve dış baskının arttığı bir ortamda dini kurumların mülklerinin kamulaştırılması girişimleri sonucu İran'da devrim gerçekleşmiştir. Şah'ın izniyle oluşturulan Kurucu Meclis tarafından İran'ın ilk anayasası yapılmıştır.¹²⁶

19. yüzyılın ortalarından itibaren Rusların ve İngilizlerin, İran üzerindeki güç mücadelesi 1907 tarihli sömürge anlaşmasının imzalanması ile sonuçlanmıştır. İki devletin rekabeti sonucunda orta bölgesi tampon bölge olarak belirlenen İran'ın kuzey bölümü Rus, güney bölümü ise İngiliz nüfuz alanı olarak ayrılmıştır.¹²⁷ 1908'de Rusların desteğiyle Şah Anayasa'yı kaldırmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nda İngilizler ve Ruslar İran'ı işgal ederek paylaşmıştır. Rus Çarlığı'nda gerçekleşen 1917 Bolşevik Devrimi'nin ardından, İran tamamen İngiliz etkisi altına girmiştir. 1925'te Rıza Şah Pehlevi, savaş bakanı iken Başbakan'ı devirerek Şah sıfatıyla başa geçmiştir. İkinci Dünya Savaşı'nda tekrar Rus ve İngiliz işgali ile karşılaşan İran'da, Şah 1941'de oğlu Muhammed Rıza Şah adına tahttan feragat ederek ülkeden ayrılmıştır.¹²⁸ Muhammed Rıza Şah döneminde, dini muhalefet ve sol akımlar güçlenirken, yönetim bunları güvenlik güçleri ve istihbarat örgütü SAVAK'ın yoğun şiddet kullanması suretiyle bastırmaya çalışmıştır.¹²⁹

Ruslar, 1946'da petrol imtiyazı karşılığında İran'dan çekilmiştir. 29 Nisan 1951'de, Başbakan Muhammed Musaddık'ın İran petrolünü millileştirmesi Batılı güçlerin özellikle de İngilizlerin tepkisini çekmiştir. İngilizler, 1968'de İran'dan

¹²⁶Oral Sander, a.g.e., s.78.

¹²⁷"Iran" maddesi, Microsoft Encarta Online Encyclopedia 2007, (Çevrimiçi) <http://uk.encarta.msn.com>, (10 Ekim 2006).

¹²⁸Oral Sander, a.g.e., s.79.

¹²⁹ Osman Özgüdenli, "İran Tarihine Genel Bir Bakış", 10 Şubat 2007, (Çevrimiçi) <http://www.iramer.org/itam/Tarih/4.html>, (17 Mart 2007).

çekilmiştir. Bölgenin büyük askeri gücü olmaya çalışan Şah'ın ülkede uyguladığı baskı, halk arasında muhalif örgütlenmelere yol açmıştır. Pazar esnafının mali desteği ile kıdemli din adamları olan Ayetullahlar etrafında toplanan grupların muhalefeti, sürgünde yaşayan Ayetullah Ruhullah Humeyni önderliğinde Şah'a karşı birleşmiştir. Şah karşıtlığının ve direnişin simgesi haline gelen Humeyni, Şubat 1979'da İran'a dönerek, İran İslam Cumhuriyeti'ni kurmuştur. Modern İran'ın siyasi sistemi ve dış politika yapısı İslam Cumhuriyeti'nin kurumları tarafından şekillendirilmiştir.¹³⁰

3.1.2. Dini Lider'in Siyasi Etkinliği

İran'da siyasi sistem, Dini Lider'in otoritesine bağlı yapılandırılmıştır.¹³¹ Bu yapının, İran İslam Cumhuriyeti'nin varlığını ve güvenliğini sağlama amacı taşıdığı, sistemin siyasi kültür, liderlik ve güvenlik unsurlarının etkileşimi çerçevesinde daha iyi anlaşılabilmesi değerlendirilmektedir.¹³² İran'da siyasi sistemin en üst makamı Dini Lider'dir. İslamda yönetici bir ruhban sınıfı olmadığı için, Ayetullah Humeyni tarafından geliştirilen Fakihlerin Yönetimini yani Velayet-i Fakih ve Merc-i Taklid'i de devrim sonrasında sisteme dahil etmiştir.¹³³ Dini Lider halkın rehberi ve önderidir. Velayet-i Fakih olan Dini Lider'in bu konumunun temeli Şiilik inanisinden kaynaklanmaktadır. Şii mezhebinin dayandığı imamet inancı bağlamında, Şiilere dini öğretilere yol gösteren imamların 12'ncisi kaybolmuştur. Kayıp İmam yeryüzünde ortaya çıkıncaya kadar, Şiilere mutlak otorite olarak Velayet-i Fakih'in önderlik etmesine karar verilmiştir.¹³⁴

¹³⁰Oral Sander, a.g.e., s.494-499, Abbas Maleki, "The Islamic Republic of Iran's Foreign Policy: The View From Iran", (Çevrimiçi) <http://www.salamiran.org/IranInfo/State/Government/Foreign/maleki.html>, (13 Ocak 2007).

¹³¹Dini Lider'in görevleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., (Çevrimiçi) <http://www.leader.ir/langs/EN/index.php> (20 Mart 2007).

¹³²Gamze Güngörmüş Kona, "Ortadoğu'da Güvenlik Algılaması ve Dahili Risk Faktörlerinin Etkisi", Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi, Sayı 8, 2004, s.113-138, (Çevrimiçi) www.akdeniz.edu.tr/iibf/yeni/genel/dergi/Sayi08/10Kona.pdf+1991,+%C4%B0ran-%C4%B0srail&hl=tr&ct=clnk&cd=105&gl=tr, (20 Mart 2007).

¹³³Serkan Taflioğlu, "İran, Silahlı İslami Hareketler ve Barış Süreci", 14 Nisan 2005, (Çevrimiçi) www.aysam.gen.tr/yay_news.php%3Fnewsid%3D234+1991,+%C4%B0ran-%C4%B0srail&hl=tr&ct=clnk&cd=5&gl=tr, (8 Mayıs 2007).

¹³⁴Velayet-i Fakih'in dayandığı teori, Skhein Naem Qassem, **Hizbullah: Bir Hareketin Anlatılmamış Öyküsü**, (Çev.) Muharrem Tan, İstanbul, Kesit Yayınları, Aralık 2006, s.58-63.

Aynı zamanda Şiilerin siyasete dönüşünün teorik alt yapısını belirleyen Velayet-i Fakih anlayışı, İslam Devrimi'nin kurucusu ve ilk Dini Lider Ayetullah¹³⁵ Ruhullah Humeyni¹³⁶ tarafından 1960'lı yıllarda ortaya atılmıştır.¹³⁷ Velayet-i

¹³⁵İran'da Şii din adamları uzmanlık derecelerine göre en üstte Ayetullah-ı Uzma olmak üzere, Ayetullah ve Hüccet'ül-İslam şeklinde sıralanmaktadır. "...Çarşının (Tahran Çarşısı) siyasi gücü Şah döneminde bile çok fazlaydı. Bir iddiaya göre, İmam Humeyni'nin hayatını da onlar kurtardı. Çarşı'da 55 yılını geçiren bir esnaf efsaneye dönüşen olayı şöyle anlatıyor: 1966'da Şah, Humeyni hakkında ölüm kararı çıkardı. Çarşının ileri gelenleri İmam'ı kurtarmak için formül aramaya başladı ve sonunda buldu. İmam o dönemde ayetullah idi. İran yasalarına göre bir ayetullahı idam etmek mümkündü ama bir ayetullah-ı uzma, yani merci-i taklit idam edilemezdi. Tebrizli Azeri esnaf Hacı Hüseyin Ferşi kolları sıvadı. Dönemin en üst düzey din adamları, yani ayetullah-ı uzmaları olan Şeriatmedari, Hoyi ve Milani gibi isimleri ziyaret edip Humeyni'nin ayetullah-ı uzma olduğuna dair fetva istedi. Şeriatmedari dışında isimler bu fetvayı verdi. Humeyni kurtuldu ve Bursa'ya sürgün gitti. Fetva verenlerin hepsi Hacı Hüseyin Ferşi'nin vergi verdiği isimlerdi. Ferşi'den vergi almayan tek isim Şeriatmedari idi ki o da zaten fetva vermedi."

Doğan Ertuğrul, "Değişen İran(1)", **Radikal Gazetesi**, 24 Ocak 2007, (Çevrimiçi) <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=210939>, (9 Şubat 2007).

¹³⁶Ayetullah'il Uzma İmam Humeyni'nin Biyografisi, (Çevrimiçi) <http://www.irankulturevi.com/turkce/tarih/imam.htm>, (26 Nisan 2007),

"İran İslâm Cumhuriyeti lideri ve kurucusu, fakih ve arif İmam Humeynî, 24 Eylül 1902'de Humeyn şehrinde doğdu. Asıl adı Ruhullah soyadı Mustafavî olan, ancak Musevî-yi Humeynî olarak tanınan İmam Humeynî'nin babası, zamanın ulemasından sayılan Seyyid Mustafa idi. Çocukluk yıllarından itibaren dinî medreselerde temel dersleri (Arap dili ve edebiyatı, mantık, fıkıh ve usul) almaya başlamış ve Mirza Mahmut İftiharu'l-Ulema, Hac Mirza Neceff-yi Humeynî, Ayetullah Şeyh Ali Muhammed Burucerdî, Ayetullah Muhammed Gulpayganî ve Ayetullah Abbas Erakî gibi bölgenin büyük ulema ve hocalarından dersler alarak 1919 yılında Erak İlmiye Medresesine girdi. Burada birçok dersleri okuduktan sonra Kum İlmiye medresesine geçerek felsefe ve ahlak derslerini, Ayetullah Muhammed Şahabadî ve Seyyid Ebu'l-Hasan Hakîm Kazvinî ve Hac Mirza Cevad Ağa Melikî-yi Tebrizî'nin yanında okudu. Menkul fıkıh ve usul derslerini ise Ayetullah Abdulkerim Hairî-yi Yezdî, ve Ağa Mir Seyyid Ali Kaşanî'den aldı. Fıkıh ve usul derslerinde çok başarılı olarak kısa zamanda ictihad (Muctehidlik) derecesine ulaştı. İmam Humeynî, Hicri 1339 yılında Ayetullah Abdulkerim Hairî'nin vefatından sonra artık kendisi felsefe, tehzibi nefis ve ahlak derslerinde Kum'un ünlü ulemasından biri olmuş; daha sonraları ise fıkıh ve usul derslerinin de ünlü hocaları arasında yer almıştır. O dönemde hükümet karşıtı olan şahsiyetlerle irtibat halinde olan İmam Humeynî, genç yaşına rağmen Şah Rıza Pehlevî rejimine karşı mücadele vermeye çalışıyordu. Ayetullah Hairî'den sonra Kum'un önde gelen ulemasından Ayetullah Burucerdî'ye bir süre güncel meseleler hususunda yardımcı olan İmam Humeynî, o büyük zatın da vefat etmesinin ardından, Kum Medresesi ve ilmi çevrelerde "Ayetullahi'l-Uzma" olarak tanındı. 1958'de Eyalet ve Vilayet Cemiyetlerinin kurulması ve Şah'ın "Altı maddelik tasarıları"nın ortaya konulmasıyla, Şah rejimi aleyhine şiddetli mücadelesini başlattı. 5 Haziran 1961'de meydana gelen kanlı olaylardan sonra rejim aleyhine yaptığı bir konuşma sonucu tutuklanarak Tahran'daki İşretâbâd askeri ceza evine konuldu. Serbest kaldıktan bir yıl sonra, kapitülasyon tasarısı aleyhine yaptığı ateşli konuşmasının ardından tekrar tutuklandı. Ancak bu kez cezaevine değil, 4 Kasım 1965'te Türkiye'ye sürgüne gönderildi. Bir süre sonra İmam Humeynî, Türkiye'den Irak'a geçti ve bu, Irak'ın Nefes kentinde talebe yetiştirmekle meşgul olacağı onbeş yıllık uzun bir sürgünün başlangıcıydı. İmam'ın oğlu Seyyid Mustafa'nın Şah rejimi gizli istihbarat servisleri tarafından öldürülmesinin ardından İran'da karışıklıklar meydana geldi. Şah rejiminin aleyhine bir ayaklanma başlatıldı. İmam Humeynî'nin önderliği altında yürütülen bu hareketler sonucunda Irak'tan Fransa'nın Paris kentine geçti. 1 Şubat 1979'da Şah'ın İran'dan kaçmasının ardından İmam Humeynî onbeş yıllık bir sürgünün ardından büyük bir karşılama ile ve İran halkına bağımsızlık, özgürlük ve İslâm Cumhuriyetini hediye olarak getirerek İran'a geri döndü. Onun geri dönüşü devrimin gidişatını daha da hızlandırdı ve 11 Şubat 1979'da İmam Humeynî'nin başlattığı uzun mücadele zafere ulaştı ve halkın büyük desteği ile Şah rejimi tarihe karışarak yerine İran İslâm Cumhuriyeti rejimi kuruldu. İmam Humeynî İnkılabın zaferinden on yıl sonra, 4 Haziran 1989'da

Fakih'e bağlı yasama, yürütme ve yargı erkinin bulunduğu siyasal sistemde, bu organlar arasında bulunan organik ve hiyerarşik yapı İslam Cumhuriyeti'nin kendine has yanını oluşturmaktadır.¹³⁸ Meclis, Uzmanlar Konseyi, Ulusal Güvenlik Yüksek Konseyi, Devrim Muhafızları Ordusu, Dışişleri Bakanlığı ve güçlü siyasi ve dini kişilikler gibi tüm siyasi odaklar Dini Lider'in kararlarını etkileyebilmektedir. Ancak bu etki, Dini Lider kararını vermeden önce yapılacak lobi çalışmasıyla sınırlıdır. Nihai kararı bu girişimlerden etkilenmemektedir. Sistemin özünde Dini Lider'in kendi kararları belirleyicidir.¹³⁹ Dini Lider, İslam kültürüyle yoğrulmuş ve İslam Cumhuriyeti'nin nitelikleriyle uyumlu bir söylem ve uygulamayı esas alır. Dış politika konusunda devrim sonrası dönemde en yetkili makam olan Dini Lider, dış politika uygulamalarında da İslami kültürü ve devrimin tüm Müslümanlara yönelik ideallerini yansıtmaya ve ideolojik propagandaya azami özen göstermektedir.¹⁴⁰

İslam Cumhuriyeti niteliğinden dolayı İran'ın ideolojik söylemi İslam dinine dayandırılmıştır. Tarihsel açıdan İslam topluluklarının dış ilişkilerinde önem taşıyan ilkelerden biri olan Cihat her türlü araç kullanılarak yapılan bir dini propaganda olarak değerlendirilebilir. Teorik olarak, dünyayı İslami temele dayalı bir siyasi iradenin hakimiyetinde olan 'Dar'ül İslam' toprakları ve bu iradenin hakimiyeti dışında kalan topraklar yani 'Dar'ül Harp' şeklinde siyasi bir ayrıma gidilmiştir. Bu iki farklı alanın siyasi iradeleri arasında teorik olarak sürekli bir savaş hali söz konusudur. Nihayetinde, Dar'ül Harb'in İslam egemenliği altına alınması hedeflenmiştir. Ancak bu amaca ulaşmak için kullanılan araçlardan biri olan Cihat'ın sadece savaş olarak algılanmaması gerekmektedir.¹⁴¹ Ayetullah Humeyni'nin ideolojik söyleminde halkları 'ezilenler' ve 'ezenler' şeklinde ikiye ayırarak, bu iki kesim arasında daimi bir savaş ilan etmesi, aslında Cihat'ın dini propaganda olarak kullanılmasını ifade etmektedir.¹⁴² Bu noktadan hareketle, devrim öncülerinin İran

---

Tahran'da vefat etti." Ayrıntılı bilgi için bkz., Baqer Moin, **Khomeini, Life of the Ayatollah**, London&New York, I.B.Tauris, 1999.

¹³⁷ Arif Keskin, "İran Nasıl Yönetiliyor?", **Stratejik Analiz**, Ankara, Ağustos 2006, s.72.

¹³⁸ Önder Özar, "The Reform Process in the Islamic Republic of Iran: Where Its Heading", **Turkish Review of Middle East Studies OBIV Annual 2003**, İstanbul, t.y., s.119-120.

¹³⁹ Amir Ali Nourbakhsh, "Iran's Foreign Policy&Its Key Decision Makers", 25 Nisan 2005, (Çevrimiçi) <http://www.payvand.com/news/05/apr/1188.html>, (10 Ocak 2006).

¹⁴⁰ Shireen T.Hunter, **Iran after Khomeini**, The Center for Strategic and International Studies, Washington, Praeger, 1992, s.14-18.

¹⁴¹ İhsan Dağı, **Ortadoğu'da İslam ve Siyaset**, İstanbul, Boyut Kitapları, 1998, s.73.

¹⁴² Ervand Abrahamian, **Humeynizm: İslam Cumhuriyeti Üzerine Denemeler**, (Çev.) Mehmet Toprak, İstanbul, Metis Yayınları, 2002, s.117.

İslam Devrimi'ni İran coğrafyası ile sınırlandırmaması, devrimin İran Devrimi'nden ziyade bir İslam Devrimi olduğunun vurgulanması, ezilen bütün Müslümanların beklentilerine cevap vermeyi amaçlayan bir yaklaşım sergilemesi, Cihat'ın dini bir propaganda aracı olarak değerlendirilmesini mümkün kılmaktadır.¹⁴³

3.1.3. Cumhurbaşkanı'nın Karar Alma Sürecindeki Rolü

Hiyerarşik İslami yapıya dayalı parlamenter demokrasinin siyasi sistemi belirlediği İran'da, dış politika oluşumu siyasi karar alma süreci çerçevesinde şekillenmiştir. Dış politikanın oluşumunu anlamak için İran'ın siyasi yapısının ve buna bağlı işleyen karar mekanizmalarının incelenmesi gerekmektedir.

Dini Lider'in ardından siyasi sistemdeki en yetkili makam olan Cumhurbaşkanlığı'nın yetkileri, 1989 Anayasa değişikliği ile Başbakanlık makamının kaldırılmasıyla birlikte arttırılmıştır.¹⁴⁴ Halk tarafından dört yıllık bir dönem için seçilen Cumhurbaşkanı, bir defaya mahsus ikinci kez seçilebilmektedir. Bakanlar Kurulu'nu belirleyen Cumhurbaşkanı, yürütmenin başındaki kişi olarak yasama, yürütme ve yargı arasındaki ilişkileri düzenlemektedir.¹⁴⁵

290 üyeli İslam Danışma Meclisi (İDM)'nin dört yılda bir seçildiği İran'da tek meclisli bir sistem vardır. Devlet Başkanı, Dini Lider'e bağlı olmakla birlikte, İDM tarafından güvenoyu alması zorunlu olup, İDM'ye karşı sorumlu olan 22 Bakan ile birlikte yürütmeyi oluşturmaktadır.¹⁴⁶ İDM'de Ermeni azınlığı temsilen iki, Asuri, Yahudi ve Zerdüş azınlığı temsilen birer üye mevcuttur.¹⁴⁷ Yasamanın doğrudan dış politika sürecine müdahalesi hukuki olarak mümkün değildir. Ancak dış politika meseleleri, Meclis'te tartışılmakta ve hükümet politikaları eleştirilebilmektedir. Meclis Dış İlişkiler Komitesi, dış politikayı etkileme araçlarından birini oluşturmaktadır. Ayrıca Meclis üyeleri, bakanlardan etkili bilgilendirme isteyebildiği gibi, bakanlar ya da cumhurbaşkanı aleyhine soru önergesi verebilmektedir. Uluslararası anlaşmalar, Meclis'in onayından geçmek zorundadır. Meclis ulusal

¹⁴³İhsan Dağı, a.g.e., s.74.

¹⁴⁴President Office, (Çevrimiçi) <http://www.president.ir/>, (22 Mart 2007).

¹⁴⁵"İran'da Siyasi Sistemin Başlıca Unsurları", BBC Türkçe Servisi, (Çevrimiçi) http://www.bbc.co.uk/turkish/indepth/story/2004/02/040219_iran_sistem.shtml, (11 Ekim 2006).

¹⁴⁶İC Anayasası, (Çevrimiçi)<http://www.salamiran.org/IranInfo/State/Constitution/>, (21 Ocak 2007).

¹⁴⁷"İran" maddesi, Microsoft Encarta Online Encyclopedia 2007, (Çevrimiçi) <http://uk.encarta.msn.com>, (10 Ekim 2006).

basın kanalıyla kamuoyunu etkileyerek iktidara kısmen baskı uygulayabilmektedir.¹⁴⁸

3.1.4. Siyasi ve Dini Konseylerin Etkinliği

Sistemin teokratik organlarından biri dini yeterliliği Anayasayı Koruyucular Konseyi (AKK) tarafından onanan adaylar arasından, halk tarafından sekiz yıllığına seçilen 86 üyeden oluşan Uzmanlar Konseyi (UK)'dir. UK'nın görevi Dini Lider'i seçmek ve onun etkinliğini takip etmektir. Dini Lider'in görevi ömür boyu sürmektedir.¹⁴⁹

Uyuşmazlıkların Çözümü Konseyi (UÇK) ise, 1988'de yapılan anayasal düzenlemeye dayanarak kurulmuştur. 38 üyeden oluşan UÇK'da üyeler Dini Lider tarafından atanmıştır. UÇK'nın görevi Dini Lider'e danışmanlık yapmak, İDM ile AKK arasındaki anlaşmazlıkları çözümlmek ve İslam Cumhuriyeti'nin genel siyasetine yönelik teklif sunmaktır.¹⁵⁰ 1988'de oluşturulan UÇK'nın başında Ali Hamaney getirilmiştir. Humeyni'nin baskın siyasi otoritesi altında, UÇK'nın etkinliği sınırlandırılmıştır. Daha sonra Rafsancani hem Cumhurbaşkanı hem de UÇK Başkanı olmuştur.¹⁵¹

Anayasayı Koruyucular Konseyi'nin (AKK) yarısı Dini Lider, diğer yarısı ise Yargı erkinin gösterdiği adaylar arasından İDM tarafından seçilerek atanan 12 üyeden oluşmaktadır. Temel görevi İDM'de alınan tüm kararların İslam hukukuna ve Anayasaya uygunluğunu denetlemektir.¹⁵² Ayrıca Meclis, Cumhurbaşkanlığı ve Uzmanlar Konseyi seçimlerini yürütmekle ve bu seçimlere katılan adayların uygunluğunu belirlemekle görevlidir. Çoğunluğu muhafazakar üyelerin oluşturduğu AKK özellikle reformist adayları dini yeterliliği olmadığı gerekçesiyle eleyebilmektedir.¹⁵³

¹⁴⁸ Anoushiravan Enteshami, s.295.

¹⁴⁹ "İran'da Siyasi Sistemin Başlıca Unsurları", a.g.y.

¹⁵⁰ Abbas Maleki, "Decision Making in Iran's Foreign Policy: A Heuristic Approach", (Çevrimiçi) www.caspianstudies.com/article/Decision%20Making%20in%20Iran-FinalDraft.pdf, (3 Ocak 2007).

¹⁵¹ Amir Ali Nourbakhsh, a.g.m.

¹⁵² "İran'da Siyasi Sistemin Başlıca Unsurları", a.g.y.

¹⁵³ Amir Ali Nourbakhsh, a.g.m.

3.1.5. Ulusal Güvenlik Yüksek Konseyi

Ulusal Güvenlik Yüksek Konseyi (UGYK) sistemin bir diğer önemli organını oluşturmaktadır. 1988’de yapılan anayasal düzenlemeyle kurulan ve Devlet Başkanı’nın Başkanlık ettiği UGYK’da Dini Lider’in iki temsilcisi, Genel Sekreter, İDM Sözcüsü, Yargı Başkanı, Dışişleri Bakanı, İçişleri Bakanı, Savunma Bakanı, İstihbarat Bakanı, Genelkurmay Başkanı ve Devrim Muhafızları Ordusu Komutanı yer almaktadır. Devrim Muhafızları Ordusu’nun kararlar üzerinde etkisi önem taşımaktadır.¹⁵⁴ Dış politika, savunma ve güvenlik alanlarında üst düzey kararların alındığı UGYK’da tüm kararlar, Dini Lider tarafından onaylandıktan sonra uygulamaya konulmaktadır.¹⁵⁵ Konseyin kriz durumlarında, İran’ın yavaş işleyen karar mekanizmasını hızlandırdığı belirtilmektedir.¹⁵⁶

3.1.6. Siyasi Gruplar

İran Anayasası’nda siyasi partiler yasaklanmıştır. Siyasi gruplar, dini yönelimleri ve bağlı oldukları siyasi liderler etrafında toplanarak İslam Danışma Meclisi’nde temsil edilmektedir. Batılı, parlamenter demokratik sistemlerde mevcut siyasi partilerden farklı olan bu oluşumlar, baskı grupları niteliğindedir. İslam Cumhuriyeti’nin özüne sadık şekilde reformist ya da muhafazakar olarak ayrılmalarına rağmen, bu gruplar taşıdıkları siyasi ve dini ideoloji açısından büyük farklılıklar göstermemektedir. Aralarındaki ayrımın daha çok ekonomi politikaları alanında ortaya çıktığı görülmektedir.

İran’da temel siyasi bölünme muhafazakar olan Usulgeranlar ile ılımlı-reformist Islahtalepler arasında gerçekleşmektedir. Muhafazakar kesimin tabanını, ülkede çoğunluğa sahip mollalar oluşturmaktadır. Bunlar, İmam Humeyni çizgisini takip etmektedirler. Aşırı muhafazakârlar, yani radikal grubu temsil eden Abadgeran ise, Usulgeran içindeki bir bölünmeden doğmuştur. İlimli muhafazakar kesim içinde yer alan Haşimi Rafsancani’nin grubu Kargozaran da Usulgeran içinden çıkmıştır. Pragmatik ve liberal ekonomik politikalarıyla tanınmaktadır. Reformistler ise eski

¹⁵⁴İran güvenlik güçleri Devrim Muhafızları Ordusu, Nirui İntizami, Artesh (düzenli ordu) kuvvetlerinden oluşmaktadır. Devrim Muhafızları Ordusu İslam Devrimi’nin taşıyıcısı konumundadır, rejimi koruyan ve siyasette ağırlığı bulunan bir oluşumdur. Nirui İntizami polis gücüdür. Ayrıntılı bilgi için bkz., “Major Security Institutions and Their Composition”, (Çevrimiçi) http://www.rand.org/pubs/monograph_reports/MR1320/MR1320.ch4.pdf , (11 Mart 2007).

¹⁵⁵Arif Keskin, a.g.m., s.75.

¹⁵⁶Amir Ali Nourbakhsh, a.g.m.

Cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi ve eski Meclis Başkanı Meshi Karrubi ile özdeşleşmiştir. Reformistler laiklik taraftarı olmakla birlikte sisteme kaşı değillerdir. İslam Cumhuriyeti ve sistemin daha çağdaş yorumunu desteklemektedirler.¹⁵⁷

Karar verme sürecinde etkili olan siyasi grupları temsil eden çatı örgütler, reform yanlısı Mücadeleci Dinadamları Topluluğu, muhafazakar Mücadeleci Dinadamları Birliği, Rafsancani'nin lideri olduğu pragmatik Onarımın Hizmetkarları/Kargozaran ve reformist İslam Mücahitleri şeklinde sıralanmaktadır.¹⁵⁸

3.1.7. Baskı Grupları

İran'da baskı grubu olarak en az siyasi oluşumlar kadar etkili olan Pazar esnafı yani Tahran Çarşısı, hükümet üzerinde özellikle ekonomik konularda oldukça etkindir. Pazar, tarihsel ve dinsel gücünü din adamlarından almaktadır. Din adamlarıyla ilişkisinden dolayı geleneksel olarak muhafazakârları desteklemektedir. Vergisini din adamlarına ödeyen esnaf, bu şekilde din adamlarının çarşı üzerinde dinsel, siyasal ve hukuksal korumasından faydalanmaktadır. Esnafın ödediği vergi, gelirin %10'una denk gelmektedir. Yüksek bir meblağ oluşturan vergiler, din adamlarının kendilerine bağlı medreselerde verilen dini eğitim için kullanılmaktadır.¹⁵⁹ Din adamları ile esnaf arasındaki bu pragmatik bağ siyasi, ekonomik ve sosyal alanlarda İran toplumunun hayatını önemli ölçüde etkilemektedir.

Din adamlarının ekonomik gelir sağladığı önemli güç unsurlarından birini de Vakıflar (Bonyad) oluşturmaktadır.¹⁶⁰ İran'ın milli gelirin yaklaşık yarısını kontrol

¹⁵⁷Doğan Ertuğrul, "Değişen İran(3)", **Radikal Gazetesi**, 26 Ocak 2007, (Çevrimiçi) <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=211138>, (9 Şubat 2007).

¹⁵⁸Anoushiravan Enteshami, "The Foreign Policy of Iran", **The Foreign Policies of Middle East States**, Edited by Raymond Hinnebusch&Anoushiravan Enteshami, USA, Lynne Rienner Publishers, 2002, s.294.

¹⁵⁹Doğan Ertuğrul, a.g.m., "Değişen İran(1)", "...Reformcu öğrencilerin Tahran Çarşısı civarındaki gösterilerinin yarattığı kargaşa henüz dinmişken, alışveriş yapan bir din adamının yanına yaklaşır, Öğrenciler yeni bir devrim istiyor, sizce devrim olacak mı diye sormuştum. Cevabını hiç unutmadım: 150 yıldır birileri her gece yarın sabah devrim olacak diye yatar. Sabah kalkar bakar ki hiçbir şey olmamış. Neden biliyor musun? Tahran Çarşısı istemedikçe devrim olmaz. Çarşı da hiçbir zaman devrim istemez. Bu sözler basit ama kesin bir gerçekliğe işaret ediyordu. İran'da ekonominin de, siyasetin de kalbi Tahran Çarşısı'nda atar ve çarşının devrim istemez. Çünkü İran devrim yorgunudur ve çarşının istikrara ihtiyacı vardır..."

¹⁶⁰Ülkedeki en önemli vakıflar; Şehit Vakfı (Bonyad e Shahid Foundation), (Çevrimiçi) http://www.irib.com/Special/HTMLS/Esfand/bonyad/html/en/page_e.htm (22 Mart 2007), İmam Humeyni Yardım Vakfı (Imam Khomeiny Relief Foundation), (Çevrimiçi) <http://www.emdad.ir/> (22 Mart 2007), Bonyad e Mostazafeen Foundation.

eden bir ekonomik büyüklüğe sahip olan Vakıflar çeşitli büyüklerde şirketlerin ortaklığından oluşmaktadır. Şah döneminde kurulmuştur. Vergiden muaf olan bu kurumlar aracılığıyla, devrim sonrasında özellikle petrol gelirlerinden yoksul kesime yardım sağlamaya başlamıştır. Din adamlarının ekonomik gücü Bonyad'a dayanmaktadır. Tüm vakıflar Dini Lider'in denetimindedir.¹⁶¹

3.2. İran Dış Politikasının Yapısal Nitelikleri

3.2.1. Şiilik ve İslam Etkisi

İran, güçlü Şii milliyetçiliği temelinde İslami niteliğini dış politika dahil tüm alanlarda uygulamalarına esas alan bir yapıya sahiptir. Ancak, ulusçu ve Arap karşıtı söylemlerine rağmen, İslam'ın İran'da yükselişe geçiş süreci nedeniyle İran'ın mutlak bir Şii karaktere sahip olmadığı savunulmaktadır. Bu konuda çalışmalar yapan Azar Tabari, İran'da Sünni din okullarının ve din adamlarının çoğunlukta olduğunu vurgulamaktadır. Merkezi bir devlet inşa etmeye çalışan Safaviler döneminde, rakip Osmanlı İmparatorluğuna karşı bir ideolojik yaklaşım oluşturmak amacıyla 16. yüzyılda Şiiliğin ulusal bir din olarak kabul edildiğine dikkat çekmektedir. Dolayısıyla devletin hiyerarşik yapısı ve organları Şii ulemaların etkisiyle belirlenmiştir. Modern İran'da iç ve dış politikada belirleyici olan siyasi figürler olan mollalar ile reformistler arasındaki mücadelenin kökeni bu döneme kadar uzatılabilmektedir.¹⁶²

19. yüzyıl sonunda Batı ile yakın ilişkiler kuran İranlı elitler, modernleşmeyi batılılaşma ile eşit algılamıştır. Geleneksel İslam kültürü etrafında ortak bir yaşam tarzı benimseyen İran toplumu içindeki bölünme, Batı ile ekonomik, siyasi ve entelektüel etkileşimin başlamasıyla kendini göstermiştir. Öncelikle toplumun yönetici sınıfında değişiklikler ortaya çıkmıştır. Zamanla İran'da siyasi ortam gittikçe bölünmüş, fakat toplumda oluşan modern kesim sadece Şah yanlılarını değil, solcuları, milliyetçileri, liberalleri ve dincileri de kapsamıştır. Bununla birlikte bu kesimin görüşleri tabana yayılamamıştır. Çoğunluğu oluşturan kitleler, geleneksel

¹⁶¹Ayrıntılı bilgi için bkz., Ali Saeidi, "The Accountability of Para-Governmental Organizations (Bonyads): The Case of Iranian Foundations", *Iranian Studies*, Volume 37, Issue 3, September 2004, s.479 – 498.

¹⁶²Azar Tabari, "The Role of Clergy in Modern Iranian Politics: Shi'ism in Iran", *Religion and Politics in Iran: Shi'ism from Quietism to Revolution*, edited by Nikki R.Keddie, Yale University Press, New Haven and London, 1983, s.47-49.

yaşam tarzını sürdürmüştür. Geleneksel kesimin içinde en önemli role sahip din adamları, toplumun bölünmüşlüğüne arttığı bu dönemde farklı toplumsal kesimleri birleştiren tek ortak nokta olmuştur. İran'ın ikili sosyal yapısında, modern ve geleneksel ayırımında toplumsal piramidin en dar kısmını oluşturan modern kesim memur, asker, girişimci, öğretmen ve uzman kadrolarını kapsarken, çoğunluğu oluşturan geleneksel kesimde Pazar esnafı, muhafazakar orta sınıf, işçiler ve köylüler yer almıştır. Modern İranlılar, İran milliyetçiliğinin doğuşu ile birlikte Fars isimlerini tercih etmeye, geleneksel kesim ise İslam-Arap kökenli isimleri kullanmaya başlamıştır. Ancak farklı sosyal kesimler arasında dini uygulamalar açısından bir ayırım gerçekleşmemiştir. Modernizm örneğin ataizme ya da başka bir inanca yönelmeye yol açmamıştır. Hem modern hem de geleneksel kesim, gündelik uygulamalarında farklılıklar olmakla birlikte dini inanış açısından bölünmemiştir.¹⁶³

3.2.2. Devrimin İdeolojik Niteliği ve Pragmatizm Boyutu

1979 İslam Devrimi sonrası ılımlı ve aşırı siyasi oluşumlar arasında devam eden mücadele İran dış politikasına yansımıştır. İç siyasi mücadele, dış politikanın oluşumuna katkı sağlamıştır. 598 sayılı BMGK kararı ile Irak ile ateşkes yapan İran, savaştan sonra ılımlıların etkisinin arttığı bir siyasi ortamda önceliği devrimin kurumsallaştırılmasına ve ekonominin önündeki uluslararası yalıtımın kaldırılmasına vermiştir. Bu dönemde SSCB'nin yıkılması ve 1991 Körfez Savaşı'nın çıkması, İran'ın dış politikada kuzeyinde ortaya çıkan gelişmelere yönelmesine yol açmıştır. Humeyni'nin başlattığı 'ne Doğu ne Batı' politikası, 1990'lı yıllarda 'hem Kuzey hem Güney' anlayışına bırakmaya başlamıştır.¹⁶⁴

İran dış politikası ideolojik eğilimini, daha ılımlı bir uzlaşmacı tavır ve pragmatik bir yaklaşımla birleştirmiştir. İç politik mücadeleler, uluslararası sistem ve bölgesel koşullar ile Dini Lider ve Devlet Başkanı'nın İran'ın imkan ve kabiliyetine yönelik tespiti çerçevesinde dış politikada bu unsurlardan birinin ağırlık kazandığı görülmüştür. Fakat İran için dış politikada gözetilen ve değişmeyen ilkeler rejimin muhafazası, devletin sürekliliğinin sağlanması ve ideolojik propagandanın devam

¹⁶³İkili Toplumun oluşumu ve yansımaları konusunda daha fazla ayrıntı için bkz., H.E. Chehabi, **Iranian Politics and Religious Modernism: The Liberation Movement of Iran under the Shah and Khomeini**, I.B.Tauris, London, 1990, s.19-23.

¹⁶⁴İhsan Dağı, a.g.e., s.80.

ettirilmesi olmuştur.¹⁶⁵ İslam Devrimi, dış güçlerin ülkeye müdahalesine karşı verilmiş uzun bir mücadelenin ürünü olarak değerlendirilmektedir. Dolayısıyla dış güçlere karşı rejimin sürekli savunulması dış politikanın önemli ve istisnai bir niteliğini oluşturmuştur. Bu savunma tabandan destek aldığı için İran'ın dış ve güvenlik politikası iç politikadan etkilenmiştir.¹⁶⁶

İsrail ile İran arasında mevcut ideolojik farklılaşma iki devleti karşı karşıya getiren unsurlardan birini oluşturmaktadır. Bu durum, İran İslam Devrimi'nin kurduğu İslam Cumhuriyeti ile parlamenter demokrasi modeline dayanan İsrail arasında ideolojik bir ayrım yaratmaktadır. İran'ın bakış açısında, Siyonizm temelinde şekillenen siyasi kültürü, kapitalizmle yoğrulmuş ekonomik kültürü ve emperyalist devletlerle işbirliği İsrail'in niteliklerini ortaya koymaktadır.¹⁶⁷ İslam Devrimi'nin liderlerinin sahip olduğu kültür ve bakış açısı ile taban tabana zıt ve devrimin söylemi ile çelişen İsrail'in, İran'daki rejim için ideolojik bir tehdit olarak algılandığı belirtilmektedir. İran, bu tehdidin sadece kendilerine değil, rejimin temsil ettiği İslami kültüre ve tüm İslam dünyasına yönelik olduğunu her fırsatta dile getirmekten çekinmemektedir. İslam Devrimi'ni gerçekleştiren Humeyni, konuşmalarında uluslararası Siyonizm'in kendileri için olduğu kadar Ortadoğu için de büyük tehdit oluşturduğunu, bölgede Nil'den Fırat'a kadar olan topraklarda hakimiyeti öngören Yahudi inancı çerçevesinde İsrail'in düşman olduğunu ifade etmiştir.¹⁶⁸

Rejim hem kendi sorunlarını aşarak içerde kurumsallaşmaya çalışırken, dışarıya karşı bir kabul görme savaşı vermiştir. İran'ın bu mücadelesi diplomatik bir kabul olarak algılanmamalıdır. Yabancı güçlerin, İran rejiminin İran halkı ve yönetimi tarafından tam anlamıyla benimsendiğini ve korunduğunu anlamasını ve rejimin yıkılması beklentisinden vazgeçmesini istemektedir. Ortadoğu'da istisnai bir siyasi sisteme sahip İran rejimine, özellikle devrim ihracı siyaseti gütmesi nedeniyle bölge ülkelerinin çekimser yaklaşımı ve uluslararası aktörlerin rejimi her an

---

¹⁶⁵İhsan Dağı, a.g.e., s.81.

¹⁶⁶Mahmood Sariolghalam, "Iran's Emerging Regional Security Doctrine: Domestic Sources and the Role of International Constraints", **The Gulf: Challenges of the Future**, Abu Dhabi, The Emirates Center for Strategic Studies and Research, 2005, s.163.

¹⁶⁷ David Menashri, a.g.e.,s.264.

¹⁶⁸ Amir Yusufi, a.g.m.

yıkılabilir görmeleri, İran'ın sürekli olarak rejimi savunma mekanizmasını geliştirmesini beraberinde getirmiştir.

İran İslam Cumhuriyeti Anayasası'na göre, dış politika öncelikleri açısından ülkeler İran'ın komşuları, Müslüman devletler, Üçüncü Dünya ülkeleri ve İran'ın ihtiyaçlarını karşılayan devletler şeklinde sıralanmıştır. İran'ın bölgesel jeopolitiği ve jeostratejik hedefleri açısından bu ülkeler farklılaşmıştır.¹⁶⁹

İslam Devrimi'yle birlikte dış politika kararlarının oluşturulmasında İran'ın yönünü pragmatik ulusal çıkarlar temelinde belirlemesinin ağırlık kazandığı anlaşılmaktadır. Ayetullah Humeyni ve taraftarlarının söylem ve eylemleri bunu göstermiştir. Müslüman ümmetin çıkarlarını öncelikli gören Humeyni, ulusçuluk fikrini reddederek seküler ulusal çıkar fikrini eleştirmiştir. Humeyni, ulus devletlerin oluşturduğu mevcut uluslararası sistemi basit ve yapay niteliğinden dolayı önemsememiştir. İslam'ın, insanlığı kendi adalet şemsiyesi altında toplamak üzere herkese geldiğini, insanlığın kendi yararı için İslami temelde bir dünya düzenini savunmuştur. İran'ın İslam Devrimi'ni savaş yoluyla ihraç edeceğini vurgulamıştır. Humeyni'nin bu evrensel amacı, İran'ın dış politik uygulamalarında Humeyni'nin SSCB ve Körfez devletlerine karşı izlediği ideolojik yaklaşımda kendini göstermektedir. 1 Ocak 1989'da SSCB Komünist Partisi Genel Sekreteri Mihail Gorbaçev'e yazdığı mektupta, Doğu-Batı ideolojik ayrımının zayıflığını eleştiren Humeyni, buna karşı İslami değerleri savunmuştur. Körfez Arap monarşilerinin algılamasında, Humeyni bu monarşilerin İran benzeri bir hükümet yapısına kavuşmasını, süper güçlerle olan teslimiyetçi bağı koparmasını ve İran güvenlik şemsiyesi altında yer almalarını istemiştir. Humeyni'nin dış politika doktrini “ne Doğu ne Batı, sadece İslam Cumhuriyeti” ile devrim ihracı politikasında ısrarı İslam liderliğinde bir uluslararası düzen hedefinden kaynaklanmıştır. Devrimci İran'ın eylemleri de bu çerçevede gerçekleştirilmiştir. Böylelikle, ulusal çıkar kavramını dış politikasından çıkararak İran'ın eylemlerinde, bu boşluğu doldurmak için ideolojinin baskın şekilde öne çıkarıldığı anlaşılmaktadır.¹⁷⁰

¹⁶⁹Abbas Maleki, “Decision Making in Iran's Foreign Policy: A Heuristic Approach”, Çevrimiçi www.caspianstudies.com/article/Decision%20Making%20in%20Iran-FinalDraft.pdf, (3 Ocak 2007).
İİC Anayasası, (Çevrimiçi) <http://www.salamiran.org/IranInfo/State/Constitution/>, (21 Ocak 2007).

¹⁷⁰R.K. Ramazani, “Ideology and Pragmatism in Iran's Foreign Policy”, **Middle East Journal**, Volume 58, No. 4, Autumn 2004, s.555.

R.K.Ramazani, **Revolutionary Iran; Challenge and Response in the Middle East** kitabında ve “Iran: Burying the Hatchet in Foreign Policy” adlı makalesinde, İran dış politikasında pragmatik ulusal çıkar çizgisinin geçmişten bu yana var olduğunu, bunun İran dış politikasının ideolojik bir aşaması olduğunu savunmaktadır. Devlet çıkarlarının pragmatik önceliği ve dini ideolojinin İran’ın dış politika tarihinde öne çıktığına dair tespitleri olduğunu ifade etmektedir. Dış politikada ideoloji ve ulusal çıkar sorununun, İran’da karar vericileri birbirine benzer kıldığı değerlendirilmektedir. Rafsancani ile yapılan bir röportajda, dış politika oluşumunda ideoloji yani İslam’ın göreceli ağırlığı ve ulusal çıkarın her durumun ortaya çıktığı şartlara ve içinde bulunulan zamana göre değişebileceğini ifade ettiği belirtilmiştir.¹⁷¹

3.3. İran Dış Politikası’nın İç Dinamikleri ve Karar Alma Mekanizması

İran Devrimi, Ortadoğu’da bölgesel düzeni değiştirmiştir. Dengelerin değişmesine, büyük güçlerin bölge politikalarında İran’ı hesaba katılması gereken bir aktör haline getirmiştir.¹⁷² Devrimci İran ulusal çıkar ve güce dayanan akılcı bir aktör gibi davranmıştır. Soğuk Savaş sonrasında ise, değişen bölgesel ve uluslararası ortamı ve kendi iç dinamiklerini harmanlayarak dış politikada pragmatist bir çizgi izlemeye başlamıştır.¹⁷³

Köklü bir tarihi geçmişe sahip İran’ın dış politikası onun tarihi ve coğrafi bağlarından ayrı düşünülemez. Tarih boyunca İranlı liderler bulunduğu coğrafyada yayılmacı bir siyaset izleyerek, yaşadıkları bölgeye nüfuz etmeye çalışmıştır. Bu aynı zamanda İran’ı bölge dışı yabancı güçlerle karşı karşıya getirerek rekabete sürüklemiştir. Modern dönemde İran dış politikasında hala belirgin bir şekilde yer alan dış müdahale tedirginliği ve tehdit algısı İran milliyetçiliğinin temelini oluşturmaktadır.¹⁷⁴ İran’ın toprak bütünlüğünün sağlanmasını amaçlayan İran

¹⁷¹R.K. Ramazani, a.g.m., s.556.

¹⁷²Simon Murden, “Culture in World Affairs”, **The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations**, Edited by John Baylis&Steve Smith, USA, Oxford University Press, Second Edition, 2001, s.464-467.

¹⁷³Anoushiravan Enteshami, a.g.m., s.283.

¹⁷⁴İran milliyetçiliğinin oluşumu ve kökenleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Mohamad Tavakoli-Targhi, **Refashioning Iran: Orientalism, Occidentalism and Historiography**, New York, Palgrave, 2001.

milliyetçiliğinin tarih ve coğrafya ile bağlantısı, İran dış politikasında jeopolitikayı önemli kılmaktadır.¹⁷⁵

İran'ın dış çevresinden algıladığı tehdit ve tarihi dış müdahale korkusu, devrim öncesi ve sonrası dönemde İran dış politikasında değişmeden yerini koruyan unsurları teşkil etmiştir. Bunlar, İran'ın dış güçlerden siyasi ve ekonomik tam bağımsızlığını kazanma, kendine yeterli bir ülke olarak kendi toprakları üzerinde tek egemen güç olması mücadelesinde etkili unsurlar olmuştur.¹⁷⁶

Dış politikayı belirleyen ikinci önemli husus, İslam Cumhuriyeti olarak İran'ın üstlendiği rol ve benimsediği İslam Cumhuriyeti'nin İran'a yüklediği kimlik olarak belirlenmiştir. İran, Ortadoğu coğrafyasında uzun tarihi geçmişe sahip bir devlet olarak üstlendiği rol ve edindiği İslami kimlikle, Körfez bölgesinde üstünlük iddiasında bulunmaktadır. İran, gerek Şah döneminde gerekse devrimden sonra Körfez'de üstün askeri güç olmaya çalışmıştır. 1979 İslam Devrimi'nden sonra, İran jeopolitiği İslami kültür ile kaynaştırılmıştır. İran üstlendiği rol ve yeni kimliği ile Arap komşularının ve bölgenin siyasi bütünlüğünü etkilemiştir. Devrim ihracı politikası gütmeye başlamıştır. 1980-1988 İran-İrak Savaşı'nın bitmesi, İran'da Humeyni sonrası dönemde daha ılımlı bir çizgiye kayılması, petropolitiğin artan önemi, Soğuk Savaş sonrası nda 1991 Körfez Savaşı gibi gelişmeler, İran'ın bölge ülkelerini tedirgin eden devrim ihracı politikasını yumuşatarak, komşuları ile ilişkilerini geliştirmeye yönelmesine yol açmıştır.¹⁷⁷

1990'lı yıllarda ideolojinin temel rol oynamadığı bir dış politikanın oluşturulduğu görülmüştür. Buna rağmen İran Arap ülkelerindeki İslami hareketlerle bağımlı koparmamıştır. Lübnan'da Hizbullah, Filistin'de İslami Cihat ve Hamas, Cezayir'de İslami Kurtuluş Cephesi-FIS, Sudan'da Turabi rejimi, Ürdün'de Müslüman Kardeşler, Mısır'da Cihat, Tunus'ta el-Nahda İran'ın bağımlı sürdürdüğü İslami oluşumlardır. İran dış politikasının tarihi, coğrafi ve ideolojik unsurlarını ekonomik öge tamamlamaktadır. İran'da büyük öneme sahip petrol hem toplumu hem de siyaseti etkilemiştir. 1970'li yıllarda dünya çapında yaşanan petrol kriziyle birlikte fiyatların yükselmesi İran'ın petrol gelirlerinde patlama yaşanmasına yol açmıştır. Toplumun modernleşmesi ve sanayileşme alanında petrole bağımlılığı

¹⁷⁵Anoushiravan Enteshami, a.g.m., s.284.

¹⁷⁶Anoushiravan Enteshami, a.g.m., s.285.

¹⁷⁷Anoushiravan Enteshami, a.g.m., s.286.

beraberinde getirmiştir. Kısa bir dönem petrole dayalı dış politika yürüten İran, 1990'lı yıllara girmeden bunun sakıncaları ile bir kez daha karşı karşıya gelmiştir. Petrole bağımlı ekonominin İslam Devrimi sonrası kurumsallaşmaya ve sistemi sağlamlaştırmaya çalışan İran yönetimi için sistemin sorunlarını çözmediği anlaşılmıştır. Bu nedenle, 1989'da Haşimi Rafsancani iktidarı ile birlikte siyasi ve ekonomik reform süreci başlatılmıştır.¹⁷⁸

İran dış politikasında, Dini Lider karar verme sürecinde mutlak bir otoriteye sahip olmakla birlikte, genel kanının aksine Ulusal Güvenlik Yüksek Konseyi, Uyuşmazlıkların Çözümü Konseyi, Devrim Muhafızları Ordusu, Dışişleri Bakanlığı ve diğer siyasi kurumlar ile baskı grupları, kamuoyu ve önde gelen siyasi ve dini liderler oluşum aşamasında Dini Lider'in kararlarını belli sınırlarda etkileyebilmektedir. Hamaney Dini Lider olarak sistemin tüm odaklarının görüşlerini bir potada eriterek dengelemekle sorumludur. Kurumlar kadar kişiler de bu süreçte önemli rol oynamaktadır. İran dış politikasında Dini Lider'in temsilcileri ve DMO komutanları gibi kişiler kararların oluşturulmasında ve uygulanmasında etkili olabilmektedir.¹⁷⁹

Ulusal savunma ve güvenlik değerlendirmelerinin yapıldığı UGYK dış politikada belirleyiciyken, temel karar verici kurum olmayan Dışişleri Bakanlığı daha çok uluslararası kuruluşlarla ilişkilerde öne çıkmaktadır. Özellikle Rafsancani'den sonra Cumhurbaşkanı olan Muhammed Hatemi dönemine kadar Dışişleri Bakanlığı pasif bırakılmıştır. Buna karşılık Devrim Muhafızları Ordusu kendini devletin sahibi olarak gördüğü için karar verme sürecinde etkin rol oynamaya çalışmaktadır. Aslında DMO'nun resmi etki kanalı DMO Komutanı'nın UGYK'daki üyeliğidir. Aynı zamanda Meclis'in dış politika ve güvenlik komitelerinde istişarelerde bulunabilmektedir. Fakat nihayetinde dış politikadaki ağırlığı, konu bazında Dini Lider üzerinde bırakacağı etki ve diğer organlarla arasındaki kurumsal rekabet temelinde belirlenmektedir. Dış politikayı ilgilendiren askeri ve operasyonel konularda ise kesin ağırlığa sahiptir. Ayrıca savunma alanında Savunma Bakanlığı'nın da etkinliği söz konusudur. İslam Danışma Meclisi'nin

¹⁷⁸ Anoushiravan Enteshami, a.g.m, s.287-289.

¹⁷⁹ Amir Ali Nourbakhsh, a.g.m.

etkinliği ise 1989 Anayasa değişiklikleri ile Dini Lider ve Uyuşmazlıkların Çözümü Konseyi arasında paylaşılmıştır.¹⁸⁰

İdeoloji, İran dış politikasının vazgeçilmez bir parçasıdır. Genellikle muhafazakar kesimin nüfuzu daha etkili olmakla birlikte, reformistler de Dini Lider tarafından dikkate alınmaktadır. Uluslararası toplum, dış baskı, insan hakları, kamuoyu, meşruiyet, kişisel ilişkiler gibi unsurlar da karar verme sürecinde farklı düzeylerde dikkate alınmaktadır. Dış politikayı etkileyen resmi olmayan kanallar ise genellikle muhafazakar çevreye mensup siyasi ve ekonomik çıkar gruplarından oluşmaktadır. Geleneksel muhafazakarlardan aşırı muhafazakarlara kadar genişleyen bir çerçevede zengin ticari kesim, din adamları topluluğu ve güvenlik güçleri bu gruplar arasında yer almaktadır. Sözkonusu kesimler camiler, Cuma İmamlarının hutbeleri¹⁸¹, devlet televizyonu ve radyosu gibi kanallar aracılığıyla görüşlerini sınırlı bir şekilde de olsa, kamuoyuna ulaştırarak dış politika üzerinde kısmi bir etki yaratabilmektedir. Basın ve medyanın dış politikadaki rolü ise, DMO başta olmak üzere güvenlik güçleri ve muhafazakar kesim ile yakın ilişkileri olan Cumhuriyetçi, Resalat, Keyhan, Yalesarat gibi gazetelerin oluşturduğu kamuoyunun siyasi organlar üzerinde oluşturduğu baskı ile sınırlanmaktadır. Reformist kesimin görüşleri ise Aftab-ı Yazd, İtimad-i Milli gibi önemli gazetelerde ulusal basında yer almaktadır. Ancak rejimin reformist basına yönelik baskısı söz konusudur. Basın ve medyanın faaliyetleri rejimin kuralları çerçevesinde sıkı denetim altındadır.¹⁸²

3.4. İran Dış Politikası'nın Dış Dinamikleri ve Uluslararası İlişkilere Yaklaşımı

Soğuk Savaş sonrasında uluslararası düzende meydana gelen yapısal değişimlere rağmen, İran dış politikası açısından temel değişimin saldırgan eğilimin yerini savunma eğilimine bırakması olduğu değerlendirilmiştir. İran'ın bağımsız dış politika izleme eğilimi, ABD'nin İran'a karşı politikasını keskinleştirirken, lehine olan bu durumdan faydalanmak isteyen İsrail, ABD'nin yaklaşımını destekleyecek

¹⁸⁰ Amir Ali Nourbakhsh, a.g.m.

¹⁸¹ Cuma İmamları siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda ülkenin gündemini meşgul eden hususlara yönelik Dini Lider'in görüşlerini ve halka iletmek istediği mesajı içeren, ortak bir hutbeyi her Cuma tüm camirde eş zamanlı şekilde cemaate okumaktadır. Cuma İmamları kıdemli din adamlarıdır.

¹⁸² Amir Ali Nourbakhsh, a.g.m.

şekilde hareket etmiştir. İki kutuplu sistemin çökmesinin ardından ABD açısından İsrail'in stratejik öneminde azalma olup olmayacağı ve yeni konjonktürde İsrail'in rolü merak edilmiştir. İsrail açısından tek kutuplu sistemin yeni olduğu dönemde ortaya çıkan 1991 Körfez Savaşı bazı kaygıları beraberinde getirmiştir. Kuveyt'in işgali sonrasında BM çerçevesinde yaşanan gelişmeler, 1967 Arap-İsrail Savaşı'nda İsrail'in işgal ettiği Batı Şeria ve Gazze Şeridi'ne ilişkin BM'de alınmış, fakat İsrail'in uygulamamış olduğu kararların tekrar gündeme getirilmesi ihtimali İsrail'i rahatsız etmiştir. Öte yandan kuruluşundan bu yana Ortadoğu'daki diğer devletlerin aksine iki süper güçten birini seçmemiş olan, 'ne Doğu ne Batı' politikasını izleyen revizyonist eğilimdeki Humeyni rejimi için yeni dünya düzeninde, ABD ya da SSCB'yi kaybetme riski zaten ortaya çıkmamıştır.¹⁸³ Bununla birlikte İran'a Rus Çarlığı döneminden beri tehdit oluşturan SSCB'nin yıkılışı İran'ı rahatlatmıştır.¹⁸⁴

İran dış güçlerin kendisini terörist ya da asi olarak göstermeye çalışmalarını tepkiyle karşılamaktadır. İran'ın uluslararası ilişkilerdeki beklentisi öncelikle İslam Devrimi'ni kabul etmeleri yönündedir. İkincisi toprak bütünlüğünün korunmasıdır. Merkezi Asya'dan Ortadoğu'ya kadar İran'ın çevresi düşünüldüğünde, bunun önemi daha iyi anlaşılacaktır. Böyle bir bölgede uluslararası ve yerel sorunlara rağmen, İran'ın toprak bütünlüğüne sahip, kendi güvenliğini sağlayabilen ve içinde barındırdığı farklı etnik gruplar arasındaki etkileşimi kontrol edebilen bir devlet olduğuna dikkat çekilmektedir. İran'ın dış politika hedefleri özel jeostratejik ve ekonomik konumundan oluşmaktadır. Devrim sonrası izlediği siyasi bağımsızlık ve küresel ekonomik düzenin tedarikçisi olmayı reddi dış politikanın genel çerçevesini belirlemektedir.¹⁸⁵ Bununla birlikte 'toprak bütünlüğünü ve güvenliğini sağlama, siyasi sistemin korunması, halkın refahını sağlama, İslam değerleri temelinde yönetilen bir millet olarak Müslüman kimliğin tanındığı bir dış politika izleme' gibi hedeflerin de İran'ın öncelikleri arasında yer aldığı belirtilmektedir.¹⁸⁶

¹⁸³ Amir M. Haji-Yousefi, a.g.m.

¹⁸⁴ Firouzeh Nahavandi, "Contested Borders In The Caucasus: Russia, Iran And Azerbaijan/The Historic Origins Of Iranian Foreign Policy", (Çevrimiçi) <http://poli.vub.ac.be/publi/ContBorders/eng/ch0601.htm>, (20 Aralık 2006).

¹⁸⁵ İran Anayasası 152nci maddesi bu hususu açıkça ifade etmektedir. (Çevrimiçi) <http://www.salamiran.org/IranInfo/State/Constitution/>, (21 Ocak 2007).

¹⁸⁶ Abbas Maleki, "The Islamic Republic of Iran's Foreign Policy: The View From Iran", (Çevrimiçi) <http://www.salamiran.org/IranInfo/State/Government/Foreign/maleki.html>, (13 Ocak 2007).

3.5. İran-İrak Savaşı

İrak, İslam Devrimi'nin ardından yeni yönetim ile iyi ilişkiler kurmak için olumlu mesajlar göndermiştir. Ağustos 1979'da İran İslam Cumhuriyeti'nin ilk Başbakanı Mehdi Bazargan'a, Irak'ı ziyaret etmesi için davette bulunmuştur. 1979 sonunda İran'da hükümetin düşmesinin ardından Irak, İran dış politikasında yayılmacı yaklaşımın ağır basmasından rahatsız olmaya başlamıştır. İkili ilişkiler, 1980 yılında İran destekli, Irak merkezli, Şii Dava Partisi'nin Irak Dışişleri Bakanı Tarık Aziz'e suikast düzenlemesi üzerine gerilmiştir. Bu başarısız girişimin ardından Kültür ve Enformasyon Bakanı Latif Naif Jasim'e düzenlenen suikastin arkasında da Dava Partisi'nin olduğu iddia edilmiştir. Saddam Hüseyin iddialar üzerine Dava Partisi lideri Ayetullah Seyyid Muhammed Bekir Sadr'ın ve kızkardeşinin öldürülmesini emretmiştir. Irak, bu olayların ardından Dava Partisi üyelerini, taraftarlarını ve binlerce İran kökenli Şii'yi İran'a sınır dışı etmiştir.¹⁸⁷

İran'da İslam Devrimi'nin yarattığı yeni ve karmaşık durumdan yararlanmak isteyen Irak lideri Saddam Hüseyin, 1975 Cezayir Anlaşması'nı tek taraflı olarak feshettiğini açıklamıştır. Söz konusu anlaşma ile İran'a bıraktığı toprakları geri almak isteyen Irak, aynı zamanda topraklarında barındırdığı kalabalık Şii nüfus üzerinde devrimin yarattığı etkiyi kırmak istemiştir. Ayrıca, Cezayir Anlaşması kapsamında Şatt'ül-Arap su yolu üzerindeki denetimini arttırmaya yönelmiştir. Irak, savaşta İran'ın zengin petrol bölgesi Huzistan'da yaşayan en büyük Arap azınlığı kışkırtarak, onlardan destek alabileceğini düşünmüştür.¹⁸⁸

İrak silahlı kuvvetleri ani bir müdahaleyle, 22 Eylül 1980'de ortak sınır boyunca İran'ın batı kesimini işgal etmiştir.¹⁸⁹ 1988'de ateşkesle sona eren savaşa yol açan anlaşmazlıkların başında Şatt-ül Arap suyolu anlaşmazlığı yer almıştır. İran, Irak sınırının su çizgisi esasında belirlenmesi gerektiği tezini savunurken; Irak, sınırın suyolunun doğusundan geçmesi gerektiğini iddia etmiştir.¹⁹⁰ Savaşın nedeni olarak görülen bu anlaşmazlığın çözümüne dair Ağustos 1988'de yapılan ateşkeste herhangi bir maddeye yer verilmemiştir. Saddam Hüseyin, Körfez Krizi ortamında

¹⁸⁷“Iran-Iraq War 1980-1988”, s.1, (Çevrimiçi)

http://www.iranchamber.com/history/iran_iraq_war/iran_iraq_war1.php, (22 Aralık 2006).

¹⁸⁸Mehmet Durmuş, “Şah'tan Hatemi'ye İran Dış Politikası”, 8 Aralık 2005, (Çevrimiçi)

<http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat1=3&yazi=653>, (5 Eylül 2006).

¹⁸⁹Osman Özgüdenli, a.g.m.

¹⁹⁰“Iran-Iraq War 1980-1988”, s.2, (Çevrimiçi)

http://www.iranchamber.com/history/iran_iraq_war/iran_iraq_war2.php, (22 Aralık 2006).

İran'ın tarafsızlığını sağlamak amacıyla 15 Eylül 1990'da İran'ın istediği şartlarda barış yapmayı teklif etmiştir. Batıya ve onun Arap müttefiklerine karşı İslami bir cephe oluşturma arayışında olan Saddam Hüseyin hedefine ulaşamamıştır.¹⁹¹

İrak'ın başlangıçta denetim altında bulundurduğu stratejik su yolu üzerinde İran'ın Kürt hareketinden desteğini çekmesi karşılığında, 1975 yılında yapılan Cezayir Anlaşması'nda İran ile ortak denetim öngörülmüştür. Irak, İran'da Humeyni rejiminin Şii karakterini önemli bir tehdit unsuru olarak değerlendirmiştir. İran-İrak Savaşı öncesinde İran'ın Huzistan petrollerini ele geçirerek, Ortadoğu'da en güçlü devlet haline gelmeyi amaçlayan Saddam Hüseyin, aynı zamanda Şattül Arap su yolu üzerinde de yeniden tamamen kontrol sağlamayı istemiştir.¹⁹²

İran'ın, Saddam Hüseyin'in düşündüğünün aksine zayıf değil, dış düşman karşısında birleşerek beklenenden daha büyük bir güç olarak ortaya çıkması savaşın seyrini değiştirmiştir. Askeri teknolojik üstünlüğü olan bir Irak, Şii milliyetçiliğinin bütünleştiği ve İslami devrim liderlerinin önderliğinde savaşa hazırlanmış büyük bir nüfusla karşılaşmıştır. İran, Irak'ı sınırlarının gerisine püskürtmeyi başardıktan sonra, bu kez Şiiilerin kutsal şehirleri olan Necef ve Kerbela'yı almak için saldırıya geçmiştir.

Sekiz yıl süren savaş boyunca Irak ve İran karşılıklı olarak ekonomik açıdan ağır darbe almıştır. Suudi Arabistan ve diğer Arap ülkelerinden açıkça yardım alan Irak'a, daha sonra dolaylı yollardan ABD ve SSCB destek sağlamıştır. İran güçleri Irak'ın iç kesimlerine doğru ilerleyince, İran'ın devrim ihracı politikasından çekinen ABD ve SSCB savaşta tarafsız kalmakla birlikte Irak'a yardımlarını arttırmıştır. İran ise Suriye ve Libya'dan yardım almıştır. ABD, bu süreçte Körfez ülkelerine siyasi ve askeri destek sağlarken, bölgede SSCB nüfuzunu azaltmaya çalışmıştır.¹⁹³

İran İslam Devrimi kurumlarının ve sistemin sağlamlaştırıldığı bir döneme denk gelen bu savaş sırasında İran, İslam Devrimi'nin devrim ihracı politikası Ortadoğu genelinde bir rahatsızlık yaratmıştır. 1987'de İran Devrim Muhafızlarının, Hac esnasında Mekke'de çıkardığı kitlesel kargaşa Suudi Kralı'na karşı bir meydan okuma olarak görülmüştür. İran'ın bu politikasından etkilenen Suudi Arabistan

¹⁹¹ Bassam Tibi, a.g.e., s.158.

¹⁹² Yıldırım Boran, **Lübnan'daki İran Hizbullah**, Siyah Beyaz Kitap, İstanbul, Şubat 2007, s.65-68.

¹⁹³ İzzetullah İzzeti, a.g.e., s.141.

bölgesel dengenin sağlanması için Mısır'a yönelmiştir.¹⁹⁴ Önemli gelişmelerden bir diğeri ise, İsrail'in savaşın başlamasından kısa bir süre sonra 1981'de, Osirak'ta bulunan Irak nükleer tesisini bombalaması olmuştur. Irak bu saldırıya karşılık vermemiştir.¹⁹⁵

Irak, kimyasal silaha sahip olduğuna dair iddialar sebebiyle uluslararası ortamda yalnızlığa itilince, barışa yönelik tavrından geri adım atmıştır. İran 1987'de Basra yakınlarına kadar ilerlemiştir. Ancak, Libya ve Suriye'nin desteğini çekmesi ve Batılı devletlerin İran'a karşı duruş sergilemesi İran'ın yalnız kalmasına yol açmıştır. İran ile Irak arasındaki anlaşmazlığın sona erdirilmesi için, öncelikle ateşkes yapılmasını öngören 598 sayılı BMGK kararı 27 Temmuz 1987'de alınmıştır.¹⁹⁶ Kimyasal silahların kullanımı, insani ve maddi kayıp, savaş esirlerinin bırakılması gibi hususlara değinilen karar, taraflarca kabul görmemiştir. İran'ın Ağustos 1988'de 598 sayılı BMGK kararını kabul etmesiyle yapılan ateşkes sonucu iki devlet de savaş öncesi sınırlarına çekilmiştir.¹⁹⁷ BM denetiminde barış görüşmeleri sürdürülse de sonuç alınamamıştır.¹⁹⁸

Savaş, Şii mezhebinin ve Fars milliyetçiliğinin yükselişe geçmesi ve İmam Humeyni etrafında kitlelerin toplanmasına yol açmıştır. Bununla birlikte savaş Şah'ı deviren İslam rejiminin halk tarafından sorgulanmasına engel olarak rejimin temellerinin sağlamlaştırılmasına katkıda bulunmuştur. Rejimin mollaların kontrolünde olduğu bu dönemde halk üzerinde baskı artmıştır.¹⁹⁹ Savaşın sonuna doğru özellikle ağır şartlarda işleyen ekonominin düzelmesi ve siyasi kurumların sağlamlaştırılması için yeniden yapılanma dönemi başlatılmıştır. Bu dönemde Humeyni'nin liderliği bir tutkal vazifesi görmüştür.²⁰⁰ Savaşın sonunda Irak, başta Suudi Arabistan ve Kuveyt'e olmak üzere Arap devletlerine borçlanmıştır. Irak'ın, borçlarını ödemek için Kuveyt petrolünü alternatif çözüm olarak görmesi ve borcunu

¹⁹⁴ Bassam Tibi, a.g.e., s.159-160.

¹⁹⁵ Scott B. Lasensky, "Friendly Restraint: U.S.-Israel Relations During the Gulf War Crisis of 1990–1991", (Çevrimiçi) http://www.cfr.org/publication/4870/friendly_restraint.html, (27 Mart 2007).

¹⁹⁶ UN Resolution 598, (Çevrimiçi) <http://www.un.org/docs/scres/1987/scres87.htm>, (23 Ocak 2006).

¹⁹⁷ Oral Sander, a.g.e., s.503.

¹⁹⁸ Irak-İran anlaşmazlığının için BM'nin yürüttüğü çalışmalar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., (Çevrimiçi) http://www.un.org/Depts/dpko/dpko/co_mission/uniimogbackgr.html, (23 Ocak 2006).

¹⁹⁹ Yıldırım Boran, **Lübnan'daki İran Hizbullah**, İstanbul, Siyah Beyaz Kitap, 2007, s.65-68.

²⁰⁰ Gökhan Çetinsaya, "Rafsanjani'den Hatemi'ye İran Dış Politikasına Bakışlar", **Türkiye'nin Komşuları**, (Der.) İlhan Uzgel, Mustafa Türkeş, Ankara, İmge Yayınları, 2002, s.296.

silme talebinin Kuveyt tarafından reddedilmesi 1991 Körfez Savaşı'nın çıkmasında etkili olmuştur.²⁰¹

3.6. 1991 Körfez Savaşı'nda İran'ın Durumu

İran'ın bölgesel politika yaklaşımları, 1979 İslam Devrimi ile birlikte Ortadoğu'da güç dengesinin İslami unsurlar lehine değiştiği bir dönemde, İran'ın alternatif İslami dış politika geliştirme arayışıyla birlikte değişmiştir. Böylece, 1980'li yıllarda devrim ihracı politikası öne çıkmıştır. İran, 1980-1988 İran-İrak Savaşı döneminde yalıtımla karşılaşınca Suriye, Güney Yemen ve Libya ile ilişki kurabilmiştir. Körfez ülkelerindeki ve Lübnan'daki Şiilere yönelen İran, Irak'ın zayıflatılmasını amaçlamıştır. Arap-İsrail anlaşmazlığında Filistinlilere destek vererek Arap mücadelesinin İslami yönünü vurgulamıştır.²⁰² Bu sürecin İran jeopolitiği²⁰³ çerçevesinde değerlendirilebileceği düşünülmektedir.²⁰⁴ İran-İrak arasında ateşkes öngören 598 sayılı BMGK kararının ardından savaşı sonlandıran İran, dönemin İslam Danışma Meclisi Sözcüsü Haşimi Rafsancani'nin Devrim Muhafızları Ordusu Komutanı olmasıyla ılımlı bir sürecin başlangıcı gerçekleşmiştir. 1991 Körfez Savaşı ile dış politikada pragmatist dönem başlamıştır.²⁰⁵

Ayetullah Humeyni'nin ölümünden sonra devlet başkanı seçilen Haşimi Rafsancani²⁰⁶ savaştan yeni çıkan İran'ın yeniden yapılandırılmasına önem vermiştir.

²⁰¹“Conflict Without Victory: Iran-Iraq War”, Oxford University Press, 2007, (Çevrimiçi) http://www.oup.com/uk/orc/bin/9780199289783/01student/cases/iran_iraq_war.pdf, (8 Nisan 2007).

²⁰²Anoushiravan Enteshami, a.g.m., s.297-298.

²⁰³İran'ın jeopolitik yaklaşımları ve bölge ülkeleri ile ilişkileri hakkında bkz., İzzetullah İzzeti, **İran ve Bölge Jeopolitiği**, (Ter.) Hakkı Uygur, İstanbul, Küre Yayınları, 2005.

²⁰⁴Shaul Bakhash, “Iran's Foreign Policy under the Islamic Republic, 1979-2005”, **Diplomacy in the Middle East, the International Relations of Regional and Outside Powers**, edited by L.Carol Brown, New York, I.B. Tauris Publishers, 2001, s.247-248.

²⁰⁵Anoushiravan Enteshami, s.299.

²⁰⁶“1934'te Kerman eyaletinde doğan Ali Ekber Rafsancani, yerel dini medreselerde ve Ayetullah Ruhullah Humeyni'nin öğrencisi olup,, Kum'daki dini merkezlerde eğitimini tamamlayarak 1950'de Hücettülislam derecesiyle mezun olmuştur. 1989-1997 yılları arasında Cumhurbaşkanlığı yapmıştır. Humeyni sürgünde iken onun İran'daki baş ajanı olarak nitelenen Rafsancani, Şah rejimine muhalefet ettiği için 1975-1977 yılları arasında hapse atılmıştır. 1979'da Humeyni tarafından Devrim Konseyi'ne atanmıştır. Siyasi partiler yasaklanmadan önce mevcut tek parti olan İslam Cumhuriyeti Partisi liderliğine ve ardından Meclis Sözcülüğü görevine getirilmiştir. ABD'de 1981-1989 arasında iktidarda olan Ronald Reagan hükümeti üyeleri ile Rafsancani arasında yaşanan olaylar kendisinin eleştirilmesine yol açmıştır. ABD'li rehinelere kurtarılmasına karşılık İran'a silah satılmasına ilişkin gelişen olaylar 1986'da ABD'de İran-Contra skandalı olarak ortaya çıkmıştır. Cumhurbaşkanı iken, 1991 Körfez Savaşı'nda hem Irak'ı hem ABD'yi kınayarak, İran'ı savaşın dışında tutmuştur. Soğuk Savaş'ın ardından Batı ile ilişkilerin tesisi ve İran'ın modernleşmesi yönünde politikalar üretmiştir. 1993'te ikinci kez Cumhurbaşkanı seçilen Rafsancani, Çin ile nükleer işbirliği yaptığı ve önde gelen rejim muhaliflerinin öldürülmesi emrini verdiği iddiaları nedeniyle eleştirilmektedir.” Rafsanjani, Hojatoleslam Hashemi, **The International Who's Who 1990-1991**, London, Europa Publications,

Siyasi ve ekonomik alanda gerçekleştirdiği girişimlerle gerek iç gerekse dış politikada önceliklerini reform ihtiyacına göre belirleyen Haşimi Rafsancani Yönetimi için, 1991 Körfez Savaşı önemli bir karar verme aşamasını oluşturmuştur. Bu savaş ile birlikte İran'ın stratejik tehdit algısı artmış, dolayısıyla siyasi karar vericiler dış politika alanında uluslararası dengeyi dikkate alarak hareket etmeye yönelmiştir.²⁰⁷ Sovyetler Birliği'nin parçalanması, ardından İran uluslararası alanda meydana gelen gelişmeler, İran'ın dış politik açılımlarını sınırlandırmasına rağmen, İran kendi çizgisini korumaya çalışmıştır. Bu dönemde bölgedeki gelişmeleri dikkatle takip eden İran, pratik ve gerçekçi bir politika izlemiştir.²⁰⁸

1991 Körfez Savaşı'nda İran'ın düşmanla ittifakından çekinen Irak, İran'a istediği şartlarda barış teklif ederek, İran'ın 598 sayılı BMGK kararını kabul etmesinin önünü açmıştır. Ayrıca, 9 Aralık 1991'de BM Genel Sekreteri Javier Perez de Cuellar'ın, Irak'ın İran'a karşı saldırganlığına referans yapan bir raporu Güvenlik Konseyi'ne sunması, İran'ın Irak'a karşı haklılığını pekiştiren bir girişim olmuştur. Raporda Irak'ın saldırgan taraf olarak tanınması, İran'ın zaferi olarak değerlendirilmiştir. İran'a tazminat verilmesi karara bağlanmıştır.²⁰⁹ Irak'ın daha önce Şatt'ül-Arap su yolu üzerinde tam egemenlik talep ederek, bu yönde Arap Ligi'nden çıkardığı karara karşı Körfez Krizi esnasında 15 Ağustos 1990'da varılan anlaşma ile 1975'te iki devlet arasında imzalanmış Cezayir Anlaşması'nda öngörülen su yolu üzerinde ortak egemenlik ilkesine tekrar geri dönüş sağlanmıştır.²¹⁰

1991 Körfez Savaşı, İran'ın Körfez'in güvenliği açısından ne derece önemli olduğunu kanıtlamıştır. İran Dışişleri Bakanlığı, Kuveyt'in işgalini kınayarak, Irak güçlerinin Kuveyt'ten çekilmesi yönünde çağrıda bulunurken, saldırıyla birlikte yabancı güçlerin bölgeye müdahalesi için zemin yaratılmış olduğuna dikkat çekmiştir. İran'ın bu husustaki hassasiyetini ifade etmiştir. Dengeli ve pragmatik bir siyaset izleyen İran için Saddam Hüseyin'in zayıflatılması avantaj sağlarken,

---

54th Edition, 1990, s.1306, Haşimi Rafsancani, **Hatıralar**, (Çev.) Hakkı Uygur, İstanbul, Pınar Yayınları, 2006.

²⁰⁷Patrick Clawson and Michael Rubin, **Eternal Iran: Continuity and Chaos**, New York&Hampshire, Palgrave Mcmillan, 2005, s.115-116.

²⁰⁸David Menashri, **Post-Revolutionary Politics in Iran: Religion, Society and Power**, London, Frank Cass Publishers, 2001, s.61-62.

²⁰⁹ UN document S/23273, "Further Report of the Secretary General on the Implementation of Security Council Resolution 598, 1987.

²¹⁰Lawrence G. Potter, "Gulf War and Persia", **Encycloaedia Iranica**, edited by Ehsan Yarshater, Center for Iranian Studies Columbia University, New York, 2003, s.396.

ABD'nin bölgeye yerleşmesi dezavantaj oluşturmuştur.²¹¹ Batı'nın bölgede askeri varlığını konuşlandırması İran açısından istenmeyen bir gelişme olmuştur. Çünkü İran'ın Körfez İşbirliği Konseyi bağlamında bölge ülkelerine nüfuzunu sınırlandırıcı etki yaratmıştır. Irak'ın Kuveyt'i işgalini kınayan İran, Basra Körfezi'nin ve Körfez monarşilerinin güvenliğinin sağlanması için tarafsız ve ittifak dışı duruşuna rağmen konuyla ilgili BM kararlarını desteklemiştir. Irak'ın zayıflayacağı düşüncesiyle savaşa karşı çıkmamıştır. Kuveyt'te Sabah ailesinin iktidara dönmesinden yana görüş bildirmiştir. Bu dış politika sayesinde İran Mısır, Suudi Arabistan, Ürdün, Tunus ve Fas ile ilişki kurmuştur.²¹²

İran'ın 1991 Körfez Savaşı'nda izleyeceği politikanın belirlenmesi çerçevesinde, ülkedeki aşırı ve ılımlı siyasi kanatlar arasında önemli tartışmalar yaşanmıştır. Aşırı oluşumlar, ABD askeri varlığını hem İran'ın çıkarlarına hem de İslam devletlerine karşı büyük bir tehdit olarak görmüştür. Devrim Muhafızları Ordusu Komutanı Muhsin Rızai'nin bu konudaki sert açıklamaları, muhafazakar eğilimli Cumhuriyet gazetesinde yer almıştır. Meclis Sözcüsü Mehdi Karrubi, ABD'nin dünyada saldırganlığın lideri olduğunu, gerçek İslam'a nüfuz ederek kendi İslam modelini uygulamaya geçirmek amacıyla bölgeye girdiğini ifade etmiştir. Müslüman Öğrenciler Birliği de ABD'nin varlığının bölge kaynaklarının kontrolünü ele geçirme amacı taşıdığını savunarak, bunu kınamıştır. Aşırıların tepkisi, 16 Ocak 1991'de başlayan hava harekatiyle birlikte artmıştır. Üniversiteler Müslüman Öğrenciler Birliği, 17 Ocak'ta Tahran'da, ABD'nin askeri varlığını kınayan ve 5000 kişinin katıldığı bir yürüyüş düzenlemiştir. Aşırı muhafazakarların dikkat çekici tepkisi, İran'ın tarafsız politika izlemeye karar vermesiyle birlikte gündemden düşmüştür.²¹³

İran, Kuveyt'in işgali nedeniyle Irak'ı eleştirse de, ilişkileri normal seyretmeye devam etmiştir. 1991 Ocak ayında, ortak sınırlarını silahsızlandırmaya yönelik bir antlaşma imzalayan iki devlet, yarım mil genişliğinde bir tampon bölge oluşturmuştur. Ayrıca, Irak'ta bulunan Şiiler için kutsal mekanların İranlı hacıların ziyaretine açılması gündeme gelmiştir. 1991 Körfez Savaşı'nda İran tarafsızlığını

²¹¹Lawrence G. Potter, a.g.m., s.397.

²¹²Anoushiravan Enteshami, s.300-301.

²¹³ "Gulf War and Persia", (Çevrimiçi) <http://www.iranica.com/newsite/home/index.isc>, (23 Aralık 2006).

açıklamakla birlikte, Irak uçaklarının topraklarında konuşlanmasına izin vermiştir. Ocak 1991 sonunda Irak, İran'a 115 askeri uçak ve 33 yolcu uçağı göndermiştir. İran ise, daha sonra bu uçakları savaş tazminatı olarak aldığıını, sadece 22 uçağın sözkonusu olduğunu iddia etmiştir. İran'ın, Irak'a ait 200 savaş uçağını ve yaklaşık 1 milyar \$ meblağı kendi korumasında bulundurduğuna yer veren kaynaklar da mevcuttur.²¹⁴ Savaşta 700.000 Kürt ve 500.000 Şii göçmen İran'a akmıştır. Göçmenlerle baş edemeyen İran, Batının yardımını kabul etmek zorunda kalmıştır. Savaştan sonra bölgedeki güçlü konumunu tekrar kazanmak isteyen İran, Suudi Arabistan ve Arap Körfez monarşileri ile ilişkilerini canlandırmaya yönelmiştir.²¹⁵

Mart 1991'de Irak'ın pek çok kentinde halk ile Saddam Hüseyin yanlısı askerler arasında çatışmalar çıkmıştır. İran yanlısı Şii lider Bekir El Hakim, Irak'ın ikinci büyük kenti Basra'da çıkan ayaklanmalar sonucunda kontrolü ele geçirdiğini açıklayarak, kuzeydeki Kürtlere ayaklanarak ikinci bir cephe açmaları çağrısında bulunmuştur. Irak'ta, Şii muhalefet liderlerinden Ayetullah Muhammed Taghi Müderrisi'nin Güney Irak'ta ayaklanmanın giderek büyüdüğüne ilişkin mesajları basında yer almıştır. Irak'ta yönetime karşı mücadele eden Kürt, Şii, komünist ve liberal muhalefet grupları Beyrut'ta bir toplantı düzenleyerek, uluslararası topluluğa Saddam Hüseyin rejiminin tanınmaması yönünde çağrıda bulunmuştur. Irak Devlet Başkanı Saddam Hüseyin ise, komşu ülkelerin Irak'ın güneyine sabotörler göndererek ülkede karışıklığa sebep olduklarını iddia etmiştir. Ayrıca, Kuzey Irak'taki Kürt ayaklanmasının devam ettiğini, ancak güneydeki Şii ayaklanmasının bastırıldığını bildirmiştir.²¹⁶ Bununla birlikte İran, Irak'taki ayrılıkçı isyanları desteklememiştir.

Savaş sonrası Irak'ın zayıflamasını fırsat bilen İran, Irak'ı bölgesel ilişkilerden dışlamaya çalışmıştır. Sınır ihlali, savaş esirleri, el konulan uçaklar gibi meselelere ilişkin İran'ın eleştirileri yeniden gündeme getirilmiştir. İran'da ılımlı ya da reformist kesimler ile muhafazakar gruplar arasındaki çekişme artmıştır. Dış

²¹⁴Maryam Poya, "The role of Iran in the Gulf War", **The Gulf War and the New World Order**, edited by Haim Bresheeth and Nira Yuval-Davis, London and New Jersey, Zed Books Ltd., 1991, s.93.

²¹⁵"Iran", Microsoft Encarta Online Encyclopedia 2007, (Çevrimiçi) <http://uk.encarta.msn.com>, (11 Şubat 2007).

²¹⁶Mart 1991 Ayın Tarihi, BYEGM, (Çevrimiçi) <http://www.byegm.gov.tr> YAYINLARIMIZ/AyinTarihi/1991/Mart1991.htm <http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/AyinTarihi/1991/mart1991.htm>, (11 Aralık 2006).

politikada demokratik barış söylemini ön plana çıkaran Muhammed Hatemi'yi²¹⁷ iktidara getiren süreç tetiklenmiştir.²¹⁸ Rafsancani döneminde her ne kadar kendisinin ekonomi politikaları muhalifleri tarafından kabul görmüş olsa da, muhafazakarlar Rafsancani'nin dış politikada Batıyla ilişki kurmasına şüpheyle yaklaşmıştır. Pragmatistlere en büyük muhalefet muhafazakarların çoğunlukta olduğu İslam Danışma Meclisi ve bürokrasiden yükselmiştir.²¹⁹

1991 Körfez Savaşı'nda İran'ın rolünü araştıran akademisyen Maryam Poya'ya göre, savaş öncesinde İran'ın yaşadığı siyasi sürecin İran siyaseti ve toplumu üzerinde önemli etkileri ortaya çıkmıştır. Irak'ın askeri gücünün kırılmasının ardından, Yeni Dünya Düzeni ABD'nin Ortadoğu'da kontrolünü arttırması için bir araç olmuştur. Körfez Savaşı'nda tarafsız bir siyaset izlemesi, başlangıçta İran'ın Devrim öncesi siyasetine geri döndüğü şeklinde algılanmış olsa da, süreç farklı gelişmiştir. Yeni Dünya Düzeni'nde önemli bir rol üstlenen İran'ın tarafsızlığı, uluslararası ekonomik ve politik gelişmeler neticesinde pragmatik bir

²¹⁷“1943'de Yezd Cuma İmamı ünlü din adamı Ayetullah Ruhullah Hatemi ile zengin bir toprak sahibinin kızı Sanike Ziyai'nin çocuğu olarak İran'ın Yezd eyaletinde doğdu. 1961'de lise öğrenimini tamamladıktan sonra dini eğitim için Kum Medresesi'ne giren Hatemi, 1965'den itibaren dini eğitimine İsfahan Medresesi'nde devam ederken, aynı yıl kaydolduğu İsfahan Üniversitesi Felsefe Bölümü'nden 1969'da mezun oldu. 1970'de Tahran Üniversitesi'nde Eğitim Bilimleri dalında başladığı yüksek lisans eğitimini bitirdikten sonra ünlü Kum Medresesi'nde içtihat eğitimine devam etti. Siyasi faaliyetlerine 1962'de başladı. İsfahan Üniversitesi İslami Öğrenciler Derneği'ndeki çalışmalarına katıldı. Humeyni'nin oğlu Ahmed Humeyni ile birlikte faaliyet gösteren Hatemi, birçok din adamının aksine askerlik görevinden kaçınmadı ve Şah ordusunda asteğmen olarak iki yıl görev yaptı. Hatemi, İran İslam Devrimi'nin liderlerinden Ayetullah Beheştî'nin önerisi üzerine 1979'da Hamburg İslami Kültür Merkezi'nin başına geçti. Devrimden sonra 1980'deki ilk milletvekili seçimlerinde doğum yeri olan Erdekan şehri ve Meybod'dan milletvekili seçilerek Meclis'e giren Hatemi, 1981'de Humeyni tarafından ünlü Kayhan gazetesinin de dahil olduğu birçok gazete ve dergiyi yayımlayan Kayhan Enstitüsü'nün başkanı olarak atandı. 1982'de Başbakan Mir Hüseyin Musevi tarafından İslami İrşad ve Kültür Bakanlığı'na getirilen ve Haşimi Rafsancani tarafından iki kez aynı görevle kabineye alınan Hatemi, Irak'la süren 8 yıllık savaş sırasında, tüm Silahlı Kuvvetler Komutanlığı Kültür Muavinliği Propaganda Merkez Başkan yardımcılığı ve Başkanlığı yaptı. Hatemi, kültürel alanda “çok liberal” olduğu gerekçesiyle muhafazakarların baskısı sonucu 1992'de istifa etmek zorunda kaldı ve böylece İran İslam Cumhuriyeti'nde görevinden istifayla ayrılan ilk yetkili ve bakan olma unvanını kazandı. İstifasından sonra Cumhurbaşkanı Rafsancani tarafından kültür danışmanlığına ve İran Milli Kütüphane Başkanlığı'na atanan Hatemi, 1996'da İran Dini lideri Ayetullah Ali Hamaney tarafından Kültür Devrimi Yüksek Konseyi üyeliğine getirildi. Üniversitelerde ders veren Hatemi'nin, en ünlüleri “Velayet Kime Ait” (1979) ve “Gelenek, Modernizm ve Gelişme” (1996) olan birçok makalesinin yanı sıra “Dalga Korkusu”, “Şehir Dünyasından Dünya Şehrine”, ‘Tiranlık Kıskaçında Düşünce ve İnanç (2000)’ gibi kitapları ve konuşmalarının derlendiği Siyasi Gelişme, İktisadi Gelişme ve Emniyet (2000), İslam, Ruhaniyet ve İslam Devrimi (2000) ve Kadınlar ve Gençler (2000) adlı kitapları bulunmaktadır.”, **Gülümseyen İran: Hatemi'nin Ağzından İran'da Değişim**, (Çev.) Nazıla H.Nejad, Hazırlayan Sami Oğuz, İstanbul, Metis Yayınları, 2001, s.11-12.

²¹⁸ Bülent Aras, **Ortadoğu ve Türkiye**, İstanbul, Q-Matris Yayınları, 2003, s.36.

²¹⁹ Anoushiravan Enteshami, s.294.

anlayışın şekillenmesiyle ortaya çıkmıştır. Bu pragmatizm, bütünleşmiş dünya kapitalizminden İran'ın izolasyonunu öngörmektedir.²²⁰ Maryam Poya, İran'ın Körfez Savaşı'ndaki rolünü 1991 Şubat ayında Ayetullah Humeyni'nin oğlu Ahmet Humeyni'nin bir açıklamasından yola çıkarak özetlemiştir. Ahmet Humeyni'nin, İran'ın savaştaki rolüne ilişkin yönetici elitin siyasi tutumunu, pragmatist ve aşırı olmak üzere yaptığı ayrımı aktarmıştır:

“...Çeşitli durumların varlığı zayıflığımızı değil, gücümüzü göstermektedir. Öncelikle, Müslümanların kanını dünyanın her yerinde akıtan ve onların kaynaklarını ve değerlerini sömüren ABD ve müttefiklerini defetmek ve tüm Müslüman dünyasında gerçek İslami devletlerin inşası için Saddam'a yardım etmemiz gerektiğine inananlar vardı. İkinci olarak, Saddam'ı Filistinlilere ve Lübnanlılara karşı Irak'ta ve İran'da, Şah rejiminden daha fazla suç işlemiş gerçek bir İslam düşmanı olarak görenler vardı. Bu durumda, iktidarda kaldığı takdirde bölgede asla barış sağlanamayacağı düşünülürse, Saddam'ı bitirmek için yardım etmemiz gerekirdi.

Üçüncü grup, Saddam'ın ABD ve İsrail'e saldırmasının Filistin'in ve Müslümanların özgürleşmesi anlamına gelmediğini tartışanlardı. Saddam yıllarca Filistinlilere karşı Siyonistler ve Amerikalılarla, İran'a karşı Kuveyt ve Suudi Arabistan ile müttefik olmuştur. Şimdi, özür dilediğini ve gerçek bir Müslüman olduğunu iddia etmektedir. Eğer biz buna inanırsak, bir gün özür dilerse Bush'a da inanabiliriz demektir. Ben, üçüncü seçenekten yanayım, cevabım hayır, Müslümanların çıkarına aykırı olduğu için mevcut karmaşık koşullarda biz tarafsız kalmalıyız.”

Cumhurbaşkanı Rafsancani ve Dini Lider Ayetullah Hamaney de aynı pragmatik yaklaşımı paylaşmıştır. Pragmatistler, bölgede müttefiklerin varlığına ve Irak'ın Kuveyt'i işgaline karşı, İran'ın çeşitli yerlerinde gösteriler düzenlemiştir. Bu gösterilerin bazıları, İran'da yaşayan ve Saddam Hüseyin'e karşı İran'ın desteğini alan Iraklı Şii muhalifler tarafından desteklenmiştir.²²¹ Iraklı Şii muhaliflerin lideri Ayetullah Muhammed Bekir Hakim, Irak İslam Devrimi Yüksek Konseyi (İDYK)'nin Tahran merkezinin, Irak'ta İslami bir Şii devleti kurmaya çalıştığını beyan etmiştir. Fakat, Ayetullah Humeyni'nin takipçilerinden olduğunu iddia eden Ayetullah Hakim'e olan İran desteği, Tahran'da pragmatistlerin iktidara gelmesiyle azalmıştır. İran, Kuzey Irak'ta Saddam Hüseyin'e karşı oluşturulan Kürt ayaklanmasından açıkça uzak durmuştur. 29 Nisan 1991'de, Türkiye'yi ziyaret eden Cumhurbaşkanı Rafsancani “demokratik ve bağımsız bir Irak” kurulur kurulmaz Kürt ve Şii ayaklanmaları sonrasında İran ve Türkiye'ye geçen göçmenlerin Irak'a dönmelerini desteklediğini vurgulamıştır. İran, İran'da iç istikrarsızlığa ve İran'ın ekonomik ve siyasi gücünü doğrudan yönlendirebilecek Batılı güçlerin Körfez'de

²²⁰ Maryam Poya, a.g.e., s.91.

²²¹ Trevor Mostyn, a.g.e., s.263-264.

varlığına yol açması ihtimali dahilinde Irak'ın tamamen parçalanmasını istememiştir.²²²

Körfez Savaşı sonrasında bölgede açığa çıkan güç dengesi, Saddam Yönetimi'nin askeri bir varlık olarak ortadan kalkmasıyla İran'ın izolasyondan ziyade Batı ile ilişkilerini geliştirerek bölgedeki varlığını güçlendirmesini gerekli hale getirmiştir.²²³ Ancak İran, diğer bölge ülkeleri ile ilişkilerini geliştirmeye çalışırken, 1990 sonrası düzende İran'ı dışarıda bırakan ABD politikaları, İran'a Arap-İsrail anlaşmazlığı ve Madrid sürecine muhalefet seçeneği dışında politik bir seçenek bırakmamıştır. Ayrıca, Arap-İsrail anlaşmazlığında herhangi bir çözüm İran'ı bölgede daha da yalnızlaştıracağı için, İran bu süreci tehdit olarak da algılamıştır. Barış görüşmelerine karşı çıkmasının nedenleri arasında üstlendiği İslami kimlik de rol oynamıştır. Nihayetinde İran sürece taraf olmadığı gibi, sürecin karşısında engel oluşturmayacağını açıklamıştır.²²⁴

3.7. 1991 Körfez Savaşı'nda İran'ın İsrail Politikası

1948'de İsrail'in kuruluşundan bu yana gelişen olaylar ve Arap devletleri karşısında İsrail'in değişmeyen tehdit algısı, İsrail'in bölgesel dış politikasının seyrini etkilemiştir. Ortadoğu'da İsrail'e karşı tavır en genel şekilde üç ayrımda incelenebilir. Bunlar yıkılana kadar İsrail ile mücadeleden yana olanlar, kendi ulusal çıkarları bağlamında ilişki kurma eğilimi gösterenler ve ABD ile iyi ilişkilerin İsrail'den geçtiğine inananlardan oluşmaktadır. Söylemlerinde yıkılana kadar İsrail ile mücadeleyi devlet politikası olarak benimseyen İran, bölge ülkeleri arasında en radikal tutumu gösteren devlet olma özelliğini korumaktadır.²²⁵

SSCB'nin çöküşünün ardından İran'ın İsrail'e karşı izlediği dış politikada önemli bir değişiklik gerçekleşmemiştir. Uluslararası sistemin değişimi İran'ın çevresinde sınırlandırıcı bir etki yaratarak bölgede baskı oluştursa da, İran dış politikasında söz konusu etkilerden bağımsız hareket etmeye çalışmıştır.²²⁶

R.K.Ramazani'nin değerlendirdiği gibi, bu dönemde İran dış politikasının genel

²²²Maryam Poya, a.g.m., s.92-94.

²²³Adam Tarock, "Iran's Foreign Policy Since the Gulf War", **Remaking the Middle East**, edited by Paul J. White and William S.Logan, Oxford and New York, Berg, 1997, s. 199-201.

²²⁴Anoushiravan Enteshami, a.g.m., s.301.

²²⁵Bülent Aras, **Ortadoğu ve Türkiye**, İstanbul, Q-Matris Yayınları, 2003, s.38.

²²⁶ Amir M. Haji-Yousefi, a.g.m.

çerçevesinde iki önemli değişimden söz edilebilir. Birincisi İran'ın izlediği “ne Doğu ne Batı” siyasetinin “hem kuzey hem güney” siyaseti ile yer değiştirmesi olmuştur. SSCB'nin yıkılmasıyla oluşan yeni bölgesel şartlarda İran hem kuzeyine hem de güneyine daha fazla önem göstermeye yönelmiştir. Bu yaklaşım İran'ın ABD ile karşı karşıya gelmesine yol açmıştır. İkincisi, İran dış politikasında realizm ve pragmatizm daha fazla ağırlık kazanmıştır. Böylece, İran'ı çevreleyen bölgenin istikrar ve güvenliği, özellikle kuzeyinde Asya ve Kafkaslar ile güneyinde Basra Körfezi dış politikada öncelikli hale gelmiştir. İran, bölgede istikrar ve güvenliğe katkı sağlamak istiyorsa, devrim yıllarının atmosferinden kaynaklanan bazı eski diplomatik anlaşmazlıkları çözümlenmek zorunda olduğunun farkına varmıştır. 1991 sonunda, İran'ın uzun süreli diplomatik girişimleri sonucu, Lübnan'daki Batılı rehinelere bırakılması bu yönde atılmış bir adım olmuştur. İran, Arap devletleri ile ilişkilerini güçlendirmeye çalışmıştır. Basra Körfezi ülkelerinin ötesinde Fas ve Mısır ile de ilişkilerin geliştirilmesine önem vermiştir. Aslında devrimin ilk yıllarında İsrail'e karşı oluşturulması gereken bir İran-Arap cephesinin gecikmeli bir şekilde gerçekleştirilmesi çabası ortaya çıkmış, ancak gerçekleştirilememiştir. Bu, İran diplomasisinin başarısızlığından ziyade, 1991 Körfez Savaşı sonrasında ABD'nin bölgede yarattığı nüfuzdan kaynaklanmıştır. İsrail ve Arap devletlerinin Ortadoğu'da barış görüşmelerini başlattığı sırada, ABD'nin liderliğinde Madrid Barış Konferansı'nın düzenlenmesi sözkonusu nüfuzun bir göstergesi olmuştur. ABD'nin yeni konumu, İran dış politikası açısından önemli engelleri beraberinde getirmiştir. İran, İsrail'i tanımamakla birlikte, onu yok edilmesi gereken bir varlık olarak görmüştür. İran'ın görüşmelerde taraf olmasını engelleyen duruşu ve daha da önemlisi ABD'nin liderliğinde belirlenen siyasi süreç dış politika açısından İran'ın etkinliğini zorlaştırmıştır. Filistinliler ve İsrail arasında 1993 yılında Oslo Barış Anlaşması'nın gerçekleşmesi, İran'ın konumunu daha da güçleştirmiştir. Fakat İran, İsrail karşıtı siyasetini devam ettirmiştir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. 1991 KÖRFEZ SAVAŞI DÖNEMİNDE İRAN ve İSRAİL’İN GÜÇ MÜCADELESİNİ ETKİLEYEN UNSURLAR

4.1. İran-İsrail İlişkilerinin Tarihi Boyutu

İsrail-İran ilişkilerini, 1979 öncesi Şah iktidarında gizli ittifak dönemi, diplomatik ilişkinin olmadığı 1979 sonrasında kurulan pragmatik ilişkiler dönemi ve 1990 sonrasında caydırıcılığa dayanan bölgesel güç mücadelesi dönemi şeklinde üçlü bir ayrımla incelemek mümkündür.

1979’da İran İslam Devrimi ile iktidarına son verilen Şah Muhammed Rıza Pehlevi döneminde İsrail, İran ile ilişkileri hususunda pek çok girişimde bulunmuş ve ikili ilişkiler devrime kadar oldukça iyi seyretmiştir. İsrail’in ilk Başbakanı David Ben Gurion’un ‘Periferi Stratejisi’²²⁷ temelinde, Arap olmayan bir devlet olan İran’ın stratejik ittifak kurulabilecek bölgesel güçler arasında yerini alması, İsrail’in kuruluş yıllarına kadar uzatılabilmektedir. 6 Mart 1950’de Şahlık rejimi de facto olarak İsrail’i tanımıştır. Ancak 1951’de ulusalcı Başbakan Muhammed Musaddık’ın, İran’ın Kudüs Konsolosluğunu kapatması, başta Arap devletleri nezdinde olmak üzere uluslararası siyasi ortamda bu tanınmanın geri alındığı şeklinde değerlendirilmiştir.²²⁸

İsraili akademisyen Emir Hacı Yusufi, Şah dönemi İran-İsrail ilişkilerini iç, bölgesel ve uluslararası düzeyde olmak üzere üç stratejik öncelikle belirlendiğini değerlendirmiştir. Şah rejimi, iç güvenliği ve iktidarının sürekliliğini sağlamak için ihtiyaç duyduğu istihbari desteği SAVAK (İran Gizli Servisi) ile işbirliği yapan MOSSAD’dan almıştır. Ayrıca, bölgesel düzeyde her iki devlet de uluslararası sistemin o günkü şartlarında Arap devletleri ve SSCB’yi düşman olarak algılamıştır. Son olarak, ABD ile ilişkilerini güçlendirmenin yollarını arayan Şah, bu çerçevede İsrail ile ilişkilerin pekiştirilmesine önem vermiştir.²²⁹ Bu dönemde İran’da yaşayan ve ülkeye önemli düzeyde ekonomik katkı sağlayan 90,000 Yahudi, ikili ilişkilerde önemli rol oynamıştır. Hanedanlık döneminde kendilerine ait ibadethane, okul ve

²²⁷1950’li yıllardan beri İsrail dış politikasında gözetilen bir strateji olarak, Arap devletlerinin etrefında oluşturduğu yalıtımı aşmak için, Türkiye-İran-Etiyopya gibi Arap olmayan çevre ülkeleri ile ilişkilerini güçlendirmesini esas alan yaklaşımı ifade etmektedir.

²²⁸Sohrab Sobhani, **The Pragmatic Entente: Israeli-Iranian Relations: 1948-1988**, New York, Praeger, 1989, s.45-50.

²²⁹Amir M. Haji-Yousefi, (Çevrimiçi) http://www.issi.org.pk/journal/2003_files/no_1/article/3a.htm, “Foreign Policy Of The Islamic Republic Of Iran Towards Israel, 1979-2002”, (11 Mart 2006).

sosyal derneklere sahip olma özgürlüğü bulunan Yahudi azınlığın konumu, İslam Devrimi ile birlikte değişmiştir.²³⁰

1979'da İslam Devrimi gerçekleştiğinde İran, yasal meşruiyeti olmadığı gerekçesiyle İsrail'i tanımadığını açıklamıştır. Şah'ın devrilmesinden sonra, içinde bulunduğu güvenlik ortamının kırılmağaştığını düşünen İsrail, jeostratejik hedefleri doğrultusunda İran'daki ılımlı kesim ile ilişkilerini gizlice sürdürmüştür. Humeyni iktidarının geçeceğini düşünerek, Tahran ile bağlantısını koparmamaya çalışan İsrail açısından İran, bu dönemde dahi periferi ülkesi olarak dış politikada yerini korumuştur. İsrail, İran'ı Araplara karşı elini güçlendirebilecek bir aktör olarak görmüştür. Humeyni rejiminin İsrail'i yok sayan ve reddeden siyasi duruşuna rağmen, iki devletin pragmatik ilişki boyutundan söz etmek mümkündür. Trita Parsi makalesinde, iki devlet arasında gizlice yürütülen pragmatik ilişkinin boyutuna örnek olarak Osirak'ın bombalanmasını göstermiştir. Parsi, İranlı bir bürokrata dayanarak, İran-Irak Savaşı'nda Irak'ın Osirak'taki nükleer tesisinin İran'ın teşebbüs ettiği, fakat İsrail'in gerçekleştirdiği bir operasyonla bombalandığını ileri sürmektedir.²³¹

İsrail karşıtlığını iç ve dış propagandanın önemli bir parçası olarak kullanan Humeyni rejimi, sert söylemlerden çekinmemiştir. Humeyni'nin İsrail'e yönelik fikirlerinin temelinde, Yahudilerin dünyayı ele geçirmek isteyen emperyalistlerin arkasındaki güç olarak dünya genelinde bir Yahudi devleti kurmayı hedefledikleri savı yer almıştır. İnananlara Kur'an'a göre Yahudilerle dost olunmamasını telkin eden Humeyni, Yahudilerin kurnaz bir şekilde ajan ve işbirlikçi nitelikleriyle, medyayı kontrol ettiklerini, hatta ekonomiyi ele geçirdiklerini ve İslam'ı çarpıttıklarını ifade etmiştir.²³² Buna karşılık İsrail'e göre Humeyni rejiminin değerlendirmesi, İran'da başta Humeyni olmak üzere siyasi elitin paranoya tarzı bir siyaset güttükleri ve sebebinin milli kültür olduğu şeklindedir.²³³

İran-İsrail ilişkilerinde mevcut karşıtlığın Humeyni döneminde görünürde kaldığı anlaşılmaktadır. İkilinin pragmatik ilişkileri bağlamında, 1980'de yapılan bir

²³⁰Sohrab Sobhani, a.g.e., s.143.

²³¹Trita Parsi, "Israel-Iranian Relations Assessed: Strategic Competition from the Power Cycle Perspective", **Journal of the International Society for Iranian Studies**, volume 38, number 2, June 2005, University of Oxford, Routledge Taylor&Francis, 2005, s.254-255.

²³²Ervand Abrahamian, a.g.e., s.120.

²³³Ervand Abrahamian, a.g.e., s.109-112; Hamid Algar (Translated and Annotated by), **Islam and Revolution: Writings and Declarations of Imam Khomeini**, Berkeley, Mizan Press, 1981, s.176-177, 181-182.

anlaşmaya göre, İsrail'in 1980-1987 yılları arasında İran'a 500 milyon Dolarlık silah sattığı ileri sürülmüştür. İran-Kontra adıyla açığa çıkan olayda, silah sevkiyatlarının Suriye ve Türkiye üzerinden yapıldığı iddia edilmiştir. İran-Kontra, Humeyni döneminde İsrail-İran ilişkilerinde yaşanan en çarpıcı gelişmelerden biri olarak kaydedilmiştir.²³⁴

İsrail-İran ilişkilerinin ikilemlı yapısını güç halkası teorisine göre açıklayan Trita Parsi'ye göre, ikili ilişkiler sistem düzeyinde I. Körfez Savaşı'nda bozulmaya başlamıştır. Bu çerçevede Parsi, bölgede gücün yeniden dağılımının ve hassas Ortadoğu düzeninin çözülmesinin, güç paylaşımında hem stratejik bir rekabete hem de hegemonik bir yarışa neden olduğunu ileri sürmüştür.²³⁵ Trita Parsi, Ortadoğu'da devletler arasında etkileşimi ve onların özünde varolan çıkarıcı güdüyü yönlendirecek normatif bir çatı yapılanmanın ve güçlü kurumların varolmamasından hareketle bölgenin realist²³⁶ ve neorealist²³⁷ uluslararası ilişkiler teorileriyle açıklanamayacağını belirtmektedir. Parsi, hiyerarşik konumlarına ilişkin herhangi bir uzlaşmaya sahip olmayan devletlerin yer aldığı Ortadoğu'da, sistemin istikrara kavuşmadığını ve devletler arasında dengeli bir güç dağılımından bahsedilemeyeceğini ifade etmiştir.²³⁸

Charles Doran'ın oluşturduğu güç halkası teorisinde, uluslararası sistemin yapısındaki değişikliklerin devletlerin dış politika kararlarına etkisi üzerinde durularak, devletlerin tehdit algılamalarına göre çeşitli ittifaklar kurmaya yöneldiği varsayılmaktadır. İttifakların oluşumu ve aralarındaki ilişkileri açıklayarak, savaşın temel nedenini devletlerin güç kazanması ya da kaybetmesiyle ilişkilendiren Doran, savaş ve ittifak bağımlı incelemiştir. Teoride, uluslararası sistemin yapısal değişimi ile

²³⁴ Sohrab Sobhani, a.g.e., s.141-143, 151.

²³⁵ Trita Parsi, a.g.m., s.252-253.

²³⁶ Uluslararası sistemin temel aktörler olan devletlerden oluştuğu, sistemin dayandığı anarşik özün, çıkarlarını düşünen rasyonel varlıklar olarak kabul edilen bu aktörler arasındaki rekabetten doğduğu, böyle bir ortamda varlıklarını sürdürebilmek için aktörlerin stratejik düşünmesi gerektiği ve güç maksimizasyonuna dayanan bir güvenlik anlayışına sahip olduğu, askeri araçların ve gücün güvenlik arayışında önemli rol oynadığı, devletlerin iç siyasi yapılarının önemsenmediği uluslararası ilişkiler teorisidir. Hans Morgenthau and Kenneth Thompson, **Politics Among Nations**, 6th edition, New York, McGrawhill, 1985, p. 165.

²³⁷ Realizmin temel argümanlarının da kabul gördüğü neo-relizmde, devletlerin anarşik bir sistemde varlıklarını sürdürmeye çalıştığı, bu ortamda güç dengesinin önem taşıdığı, en güçlü aktörlerin sahne aldığı uluslararası sistemin ya da onu oluşturan bölgesel alt sistemlerin belli bir tarihsel kesit içinde tek-iki-çok kutuplu yapılarla açıklandığı, temel itici unsur olarak gücü değil, gücün dağılımını ve bu dağılımın oluşturduğu yapının doğasını dikkate alan teoridir. Ayrıntılı bilgi için bkz., Kenneth N. Waltz, **Theory of International Politics**, New York, McGrawhill, 1979.

²³⁸ Trita Parsi, a.g.m., s.268.

gelecekte dış politikalarında oluşabilecek büyük değişimlerin belirsizliğine karşı kendilerini korumaya çalışan devletlerin, güvenliklerini sağlamak için ittifak oluşturdukları savunulmaktadır.²³⁹

Güç halkası teorisi, teknoloji ve silah sistemleri alanındaki yenilikleri ve gücün dağılımında etkili olan devlet dışındaki önemli aktörleri, ayrıca askeri kapasite, ekonomik güç ve yumuşak güç olarak adlandırılan kültürel unsurlar ve propaganda gibi etmenleri göz ardı ettiği için Soğuk Savaş sonrası düzende uluslararası ilişkileri açıklamada yetersiz kaldığı hususunda eleştirilmektedir.²⁴⁰

4.2. İsrail'in Filistin Topraklarını İşgali Sorunu ve İran

İran-Irak Savaşı'nın sonlarına doğru, Ortadoğu'da Filistin-İsrail Anlaşmazlığının yeniden gündemde ağırlık oluşturduğu bir süreç başlamıştır. 1987'de başlayan Filistinlilerin ayaklanması, İntifada ile bölgede siyasi ortam gerilmiştir. Filistin davasını koruyan Humeyni rejimi ile iç ve dış politikada Filistin sorunu nedeniyle çıkmazda olan İsrail arasındaki güç mücadelesinin Filistin toprakları, Lübnan ve aşırı dinci oluşumlar üzerinden yürütölmeye başlayacağı yeni dönem açısından Filistin meselesi önem taşımaktadır.

İsrail ve Filistinliler arasındaki anlaşmazlık, İsrail'in Filistinlilere ait toprakları işgal altında bulundurarak, bu topraklarda kendi devletini kurması esasına dayanmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'ndan sonra Filistin topraklarının idaresini ele geçiren İngilizler bu topraklarda manda yönetimi kurmuştur. 1897'de düzenlenmeye başlayan Dünya Siyonist Kongresi ile başlayan süreçte, özellikle 1917'de açıklanan Balfour Deklarasyonu'nun ardından Filistin topraklarına Yahudi göçü büyük devletlerin de desteğiyle artmıştır. Dünya Siyonist Kongresi çerçevesinde Siyonist hareketi başlatan Theodor Herzl'in yurt olarak başlangıçta Filistin topraklarını ya da belli bir yeri işaret etmediği anlaşılmaktadır. Siyasi gelişmeler zamanla Siyonist hareketi Filistin topraklarına yöneltmiştir.²⁴¹

²³⁹Ayrıntılı bilgi için bkz., Charles Doran, **The Politics of Assimilation: Hegemony and Its Aftermath**, The Johns Hopkins University Press, 1971.

²⁴⁰Dylan Kissane, "Curves, Conflict and Critical Points: Rethinking Power Cycle Theory for the Twenty-First Century", Argentine Center of International Studies, 2005, (Çevrimiçi) <http://www.caei.com.ar/es/programas/teoria/09.pdf>, (23 Ağustos 2007) .

²⁴¹Theodor Herzl, **The Jewish State: An Attempt to a Modern Solution to the Jewish Question**, London, 1946, s.110-111.

Yahudiler İngilizler manda yönetimine karşı yeraltı örgütleri aracılığıyla eylemlerini yoğunlaştırmıştır.²⁴² İngilizlerin bölgeden çekilmesiyle Araplar karşı şiddet eylemlerini sürdüren Yahudiler, 1948’de bu topraklarda İsrail Devleti’nin kurulduğunu ilan etmiştir. Bunun üzerine 1948 Arap-İsrail Savaşı patlak vermiş ve İsrail, Filistin toprakların büyük bir kısmını işgal etmiştir.²⁴³

Günümüzde hala çözümlenemeyen sorunda temel müzakere başlıkları arasında Filistinlilerin de İsrail gibi kendi devletlerini kurma isteği yer almaktadır. İsrail görünüşte bu talebi reddetmemekle birlikte, sürekli güvenli ve tanınmış sınırlar içinde, tehdit altında olmadan yaşama hakkını vurgulayarak, terörizm olarak nitelendirdiği Filistinlilerin direnişini barış görüşmeleri için engel olarak göstermektedir. İkinci mesele, iki devletin sınırlarının belirlenmesi hususunda ortaya çıkmaktadır. 1967 Arap-İsrail Savaşı neticesinde İsrail’in Batı Şeria ve Gazze’yi işgal ederek, Mısır’dan Sina Yarımadası’nı, Suriye’den Golan Tepeleri’ni sınırlarına dahil etmesi, İsrail’in bölgedeki varlığı açısından bir dönüm noktası olmuştur. Filistinliler, İsrail’in 1967 öncesi sınırlara çekilmesini talep etmektedir. İsrail-Filistin anlaşmazlığının bir başka unsuru işgal altındaki topraklarda bulunan Yahudi yerleşimleridir. İsrail’in 1967’de işgal ettiği topraklarda inşa ettiği Yahudi yerleşimlerinin daimi hale getirilmesine, Filistinlilerin yanı sıra barış sürecine katkı sağlayan diğer devletler de karşı çıkmaktadır. Filistinliler, Batı Şeria’ya kadar uzanan bu yerleşimlerin tamamen boşaltılmasını istemektedir. İki taraf arasındaki anlaşmazlığın kilit noktalarından bir diğeri Kudüs’ün statüsüdür. İsrail, Kudüs’ün bölünmesine karşı çıkararak, onu başkent yapmayı hedeflemektedir. Filistinliler de Kudüs’ün kendi başkentleri olmasını talep etmektedir. Diğer taraftan, işgalden bu yana İsrail’in geri dönüşüne izin vermediği Filistinli mültecilerin statüsü anlaşmazlıkta önemli rol oynamaktadır. İsrail’in görüşü, kendi demografik yapısı açısından tehlikeli gördüğü mültecilerin sınırlı bir kısmının geri dönmesi, diğerlerine tazminat ödenerek başka ülkelere yerleştirilmeleri şeklindedir. Filistin tarafı ise milyonlarca mültecinin yurduna dönmesini bir hak olarak görmektedir.²⁴⁴

²⁴²Bard E.O’Neill, “The Intifada in the Context of Armed Struggle”, **The Intifada- Its Impact on Israel, the Arab World, and the Superpowers**, edited by Robert O.Freedman, Miami, Florida International University Pres, 1991, s.37.

²⁴³Selahattin İbasi, “Arap-İsrail Sorunu”, **Ortadoğu Siyasetinde İsrail**, (Der.) Türel Yılmaz, Mehmet Şahin, Mesut Taştekin, İstanbul, Platin Yayınları, 2005, s.64-66.

²⁴⁴“Key Issues on Israeli-Palestine Conflict”, The Guardian, Londra, 9 Şubat 2005.

1979 İran İslam Devrimi ile birlikte dünya çapında Müslümanların koruyuculuğunu üstlenen Humeyni rejiminin öncelikleri arasında Filistinliler ve işgal edilmiş topraklar yer almıştır. Dolayısıyla ideolojik temelde İsrail karşıtlığı devrimle birlikte hızlı ve etkin şekilde olgunlaşmaya başlamıştır. Emir Hacı Yusufi, İran'ın bu yaklaşımını ve Filistinlilere desteğini ulusal ya da uluslararası çıkarlarından ziyade dini gerekçelerle açıklamıştır. 1980-1988 İran-İrak Savaşı'na kadar olan dönemde İran'ın izlediği İsrail karşıtı politika ve FKÖ ile kurduğu iyi ilişkiler paralellik kaydetmiştir.²⁴⁵ FKÖ'nün Irak ve Arap milliyetçiliği yanlısı siyaseti, dış politikasına ters düşse de İran Filistinlileri desteklemeyi sürdürmüştür.²⁴⁶

İran açısından, Filistin meselesinin ideolojik yönü kadar jeopolitik niteliği de önem taşımaktadır. 1967 işgalleri ile topraklarını genişleten İsrail'in jeopolitik hedefleri İran için tehdit oluşturmuştur. İran, İsrail'in bölgedeki ilerleyişinden kaygılanmakla birlikte Filistin meselesinin çözümünde devre dışı bırakılmaktan çekindiği için, Araplarla yapılan görüşmelere muhalif tavır almıştır.

4.2.1. Birinci İntifada

Filistin meselesinin dünya kamuoyu gündeminde yeniden canlanmasında Birinci İntifada etkili olmuştur. İsrail'in 1982'de Lübnan'ı işgaliyle, Lübnan'ı terk etmek zorunda kalan FKÖ kadroları Tunus'a geçmiştir.²⁴⁷ 1980'lerin ikinci yarısında uluslararası toplumun, BM çatısı altında yaptığı işgal edilmiş topraklarda iki devletli çözüm (Filistin ve İsrail devleti) önerisi Tunus ve Cezayir'de bulunan FKÖ ve Filistin Ulusal Konseyi İsrail'i tanımadığı için, Filistinliler nezdinde kabul görmemiştir. İsrail, FKÖ'nün bu çizgisini barış görüşmeleri açısından temel bir engel olarak göstermiştir. ABD ise İsrail'i desteklemiştir. İlerleyen dönemde Cezayir'deki Filistin Ulusal Konseyi'nin iki devletli çözümü kabulüne ilişkin bir açıklama yapmıştır. Böylece 15 Nisan 1988'de yapılan bu açıklamayla İsrail'in varlığı tanınmıştır. Bu süreçte, İsrail'in sivil halka yönelik baskı ve şiddet politikası özellikle Batı Şeria ve Gazze'de yoğun tepkilere yol açmıştır. 1987 yılında işgal edilmiş

²⁴⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz., Stephen Shalom, "The United States and The Iran-Iraq War", (Çevrimiçi) <http://www.zmag.org/zmag/articles/ShalomIranIraq.html>, (20 Mart 2006).

²⁴⁶ Amir M. Haji-Yousefi, (Çevrimiçi) http://www.issi.org.pk/journal/2003_files/no_1/article/3a.htm, "Foreign Policy Of The Islamic Republic Of Iran Towards Israel, 1979-2002", (11 Mart 2006).

²⁴⁷ Yusuf Besalel, **Yahudi Tarihi**, İstanbul, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., 2000, s.124-126.

topraklarda yaşayan Filistinli Arapların örgütlemeye başladığı sivil bir direniş, o yılın sonunda dünya kamuoyunun dikkatlerini işgal altındaki topraklara çekmiştir. Filistin halkının taşlı sopalı direnişle gerçekleştirdiği ayaklanma hareketi anlamındaki ‘İntifada’nın dönemin şartlarında meselenin akışını değiştirdiğini ifade etmek mümkündür. 1987–1990 arasındaki gelişmelerin siyasi olarak iki devletli çözüm formülüne en çok yaklaşılan dönem olduğu değerlendirilmiştir.²⁴⁸

Dünya basınında sapanlı Filistinli çocuklara karşı ağır silahlarla direniş bastırmaya çalışan İsrail güvenlik güçlerinin görüntülerinin yer alması, mücadelelerinde Filistinlilere hak verilmesini sağlamıştır. İntifada’nın en büyük olayı, 1989’da Kudüs’te Noel sırasında düzenlenen bir gösteriyle gerçekleştirilmiştir. İntifada’nın sesinin yükseldiği bu gösterinin etkisi, ABD baskısı ile birleşerek Filistinlilere karşı yürüttüğü sert ve tavizsiz politikaları ile tanınan İzak Şamir hükümetinin, Vaşington ve Madrid’te düzenlenen çok taraflı görüşmelere katılmasını mecbur kılmıştır.²⁴⁹

1990’lı yılların başına kadar süren İntifada İsrail’in sürekli Yahudi göçmen aldığı ve bu nedenle ekonomik sıkıntı yaşadığı bir dönemde güvenlik açısından olduğu kadar siyasi ve ekonomik boyutları ile de İsrail’i zora sokmuştur.²⁵⁰

4.2.2. Madrid Görüşmeleri ve Oslo Süreci

Aralık 1989’da ABD Yönetimi, İsrail ve Ürdün arasında bir Filistin devletinin kurulmasına karşı çıkarak, işgal edilmiş topraklarda bir plan dahilinde serbest seçimlerin düzenlenmesini önermiştir. ABD Dışişleri Bakanı James Baker tarafından hazırlanan Ortadoğu Barış Planı’nı, FKÖ şartlı kabul edebileceğini açıklarken, İsrail ve Mısır planı olumlu karşılamıştır.²⁵¹ İşgal koşullarında gerçekçi olmayan bu plan, İntifada’nın etkisini yumuşatmaya yönelik bir girişim olarak yorumlanmıştır. Bir taraftan direnişin etkisi kırılmaya çalışılırken, Ekim 1990’da Haremü’ş-şerif’te ibadet

²⁴⁸Barry Rubin, “The Suspension of the Arab-Israeli Peace Process: US Policy, End Of A Peace Process, Start Of A Gulf Crisis (1990)”, (Çevrimiçi) <http://meria.idc.ac.il/us-policy/data1990.html> (2 Mayıs 2007).

²⁴⁹Barry Rubin, a.g.m.

²⁵⁰Nathan Yanai, “The Impact of the Intifada on the Likud Party in the Framework of Israeli Politics, 1987-1990”, **The Intifada- Its Impact on Israel, the Arab World, and the Superpowers**, edited by Robert O.Freedman, Miami, Florida International University Press, 1991, s.293.

²⁵¹Camille Mansour, **Beyond Alliance, Israel in US Foreign Policy**, New York, Columbia University Press, 1994, s.180;Aydın Tarihi, (Çevrimiçi) <http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/AyınTarihi/1989/aralik1989.htm>, (2 Temmuz 2007).

eden Müslümanların katledilmesi iki taraf arasındaki gerginliği yeniden arttırmıştır. İran, İsrail'in şiddet politikalarını kınamıştır.²⁵²

Tarafların tekrar bir araya getirilmesi, ABD'nin 1991 Körfez Savaşı'nın sonuçlarından faydalanarak yarattığı siyasi ortamda mümkün olmuştur. Savaşın sonra toplanan 1991 Madrid Konferansı'nda, İsrail ve Filistin'in yanısıra ABD ve SSCB yer almıştır. İsrail'i temsil eden Başbakan İzak Şamir, terörist olarak gördüğü FKÖ ile doğrudan muhatap olmak istememiştir. İsrail'in uzlaşmaz tavrı ve işgal edilmiş topraklarda Yahudilere yerleşim birimlerinin inşa edilmesi nedeniyle, İsrail'e vereceği 10 milyar Dolar tutarındaki krediyi ABD askıya almıştır. Madrid Konferansı'nda ABD'nin önerdiği toprak karşılığı barış ilkesi çerçevesinde müzakereler yapılmıştır.²⁵³ Buna göre Filistin sorununun ve ilgili problemlerin çözümünde BM'de alınan 242 ve 338 sayılı kararların gözetilmesi kabul edilmiştir. Filistin tarafı, ABD'nin önerdiği toprak karşılığı barış önerisini savunurken, İsrail'in işgal edilmiş topraklarda inşa ettiği yeni yerleşimleri durdurmasını talep etmiştir. Müzakereler İsrail'in yerleşim politikasından vazgeçmemesi noktasında kilitlenmiştir.²⁵⁴

Madrid görüşmelerinin ardından, tarafları ikinci kez bir araya getiren girişim Oslo sürecinde, 1991 Körfez Savaşı'nın etkili olduğu kaydedilmektedir. Ocak 1993'te Norveç'in başkenti Oslo'da düzenlenen müzakerelerde, 1991 Körfez Savaşı'nda Irak'a verdiği destek nedeniyle siyasi ve mali desteğini yitiren FKÖ ve Yaser Arafat, bu durumu aşmaya çalışmıştır.²⁵⁵ Eylül 1993'te Yaser Arafat ve İsrail'in yeni Başbakanı İzak Rabin'in kabul ettiği İlkeler Beyannamesi'nde FKÖ, BM'nin 242 ve 338 sayılı kararları çerçevesinde İsrail Devleti'ni tanıırken, İsrail FKÖ'yü Filistin halkının meşru temsilcisi ve Ortadoğu Barış Süreci kapsamında yetkili siyasi organ olarak kabul etmiştir. Oslo süreci bir anlamda iki devletli çözüm arayışlarının sonunu getirmiştir. Baştan beri sorun olan İsrail'in yerleşim politikasının durdurulmasına ilişkin herhangi bir gelişme kaydedilmemiştir. Bunların

²⁵²Ayın Tarihi, (Çevrimiçi) <http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/AyinTarihi/1990/ekim1990.htm>, (2 Temmuz 2007); Karen L.Puschel, **US-Israeli Strategic Cooperation in the Post-Cold War Era: An American Perspective**, JCSS Study No.20, Jerusalem, Westview Press, 1992, s.121.

²⁵³Camille Mansour, a.g.e., s.187-188.

²⁵⁴"Middle East: Prospects for Arab-Israeli Peace", **IISS Strategic Survey 1991-1992**, London, Brassey's, 1992, s.87-89.

²⁵⁵Ayrıntılı bilgi için bkz., Edward W. Said, **From Oslo To Iraq and The Road Map**, Pantheon Books, New York, 2004.

dışında Kudüs'ün statüsü ve Filistinli mülteciler konularında da İsrail hiçbir taahhütte bulunmamıştır.²⁵⁶

ABD'nin liderliğinde seyreden barış sürecinde, İran yer almamıştır. İran, sürecin Filistinlilerin aleyhine işlediğini iddia ederek, Araplarla İsrail arasında kalıcı barışın sağlanamayacağını savunmuştur. İran'ın tavrında ABD'nin Ortadoğu'da kendisini dışlamaya çalışan politikası etkili olmuştur.

4.2.3. ABD'nin Madrid ve Oslo Görüşmelerindeki Rolü

George Bush Yönetimi'nin barış sürecine yönelik politikası baştan beri ABD kontrolünde bir siyasi çözüm yönünde olmuştur. ABD Devlet Bakanı James Baker Mart 1989'da bir barış planı sunmuştur.²⁵⁷ Planda Batı Şeria ve Gazze'de seçim yapılması öngörülmeyle birlikte, ABD, İsrail ve Araplar arasında doğrudan müzakerelerin düzenlenmesine sıcak bakmamıştır. James Baker'ın önemli rol oynadığı planda, ABD'nin yaklaşımı Filistin ve İsrail'in karşılıklı birbirini tanıması, İsrail işgali fikrine karşı çıkma ve İsrail ile FKÖ dışındaki Filistinliler arasında dialog kurma çerçevesinde şekillenmiştir. FKÖ, seçim planına karşı çıkmıştır. Aracı olarak araya giren Mısır Devlet Başkanı Hüsnü Mübarek, Eylül 1989'da kendi on nokta planıyla seçim esaslarını toprak karşılığı barış esasını değiştirerek kapsamlı yerleşim öngören ilkelere bağlamıştır.²⁵⁸ Bu dönemde iktidarda olan İşçi Partisi hükümetinin politikasına da uygun düşen plan, Ekim 1989'da İsrail hükümetinin güvenlik kabinesinde yer alan Likud üyeleri tarafından reddedilmiştir. Bunun üzerine James Baker kendi beş nokta planını önermiştir.²⁵⁹ Buna göre doğrudan seçimler yapılmadan önce ABD-Mısır-İsrail Dışişleri Bakanları ile Filistin delegasyonu arasında müzakere düzenlenmesi, ardından seçim esaslarını belirlemek için Kahire'de İsrail-Filistin buluşmasının gerçekleştirilmesi öngörülmüştür. Süreçte doğrudan rol almak isteyen FKÖ müzakerelerde sadece işgal altındaki topraklarda bulunan Filistinli temsilcilerle görüşmeyi kabul eden İsrail'in tavrına karşı çıkmıştır.

²⁵⁶Mert Arslanalp, "The Gordian Knot: The Israeli-Palestine Conflict", **Turkish Review of Middle East Studies OBİV Annual 2004/15**, İstanbul, Doğan, t.y., s.8-12.

²⁵⁷Ayin Tarihi, (Çevrimiçi) <http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/AyinTarihi/1989/mart1989.htm>, (2 Temmuz 2007).

²⁵⁸Mubarak's Ten Points, (Çevrimiçi) http://www.knesset.gov.il/process/docs/mubarak_eng.htm, (2 Temmuz 2007).

²⁵⁹Israel 1967-1991 Baker Plan, (Çevrimiçi) http://www.palestinefacts.org/pf_1967to1991_baker_plan_1989.php, (2 Temmuz 2007).

Ocak ve Şubat 1990'da Bush yönetimi hem Doğu Kudüs hem de işgal altındaki topraklar dışında bulunan Filistinli temsilcilerin (FKÖ'nün) müzakerelere katılması konusunda İsrail'e baskı uygulamıştır. İzak Şamir ve Likud üyeleri bunu kabul etmeyince, James Baker İsrail Savunma Bakanı Moşe Arens ile Vaşington'da yaptığı görüşmede ABD'nin barış girişimlerini durdurduğunu açıklamıştır.²⁶⁰ ABD Yönetimi, İsrail'i yaklaşımı nedeniyle eleştirmekle birlikte, Savunma Bakanı Dick Cheney'nin, güvenliğinden ve ABD'nin teminatından emin olduğu takdirde İsrail'in barış için risk alabileceğini ifade etmesi, ikili ilişkilerin gerginleşmesine rağmen ABD'nin İsrail tarafında yer aldığını işaret etmiştir. 11 Mart 1990'da İsrail kabinesi Baker'ın planını reddetmiştir. İşçi Partisi İzak Şamir'in barışa yönelik uzlaşmaz politikası karşısında hükümetten çekilince hükümet güvenoyunu kaybetmiştir. 9 Haziran 1990'da yeni hükümet kurulmuştur.²⁶¹

4.3. 1991 Körfez Savaşı'nda ABD'nin Rolü

Arap-İsrail görüşmelerinde liderlik yapan ABD, Ağustos 1990'da başlayan Kuveyt Krizi sürecinde Irak ile ilişkileri bağlamında Ortadoğu'da etkili olmayı sürdürmüştür. İslam Devrimi ve İran'ın devrim ihracı politikasına karşı işbirliği yapan ABD ve Irak'ın faaliyetleri 1980'li yıllarda artmıştır. George Bush, İsrail'in 1981'de Irak'ın nükleer reaktörünü bombalamasını kınayarak, olayı protesto eden bir BM kararı çıkarılmasını desteklemiştir. İran'a silah satışını 1983'te engellemeye başlayan ABD, bu dönemde müttefiklerinin Irak'a yaptığı satışları ise desteklemiştir. Bununla birlikte ABD'nin 1985-1986 yıllarında İran ile temasa geçtiği tespit edilmiştir. 1988'de Saddam Hüseyin'in Halepçe'de Kürtlere karşı kimyasal silah kullanmasına tepki göstermeyen George Bush, ABD Kongresi'nin bu konuda Irak'a yaptırım uygulanması çağrılarına karşı çıkmıştır.²⁶²

1980'lerin sonunda, ABD tarım ürünleri için önemli bir pazar teşkil eden Irak, aynı zamanda ABD'den yüksek miktarda kredi kullanan devletler arasında yer almıştır. Olası bir savaşın ardından Irak'ta altyapı ve bayındırlık alanlarında yeni

²⁶⁰Scott B. Lasensky, a.g.m.

²⁶¹Barry Rubin, "The Suspension of the Arab-Israeli Peace Process: US Policy, End Of A Peace Process, Start Of A Gulf Crisis (1990)", (Çevrimiçi) <http://meria.idc.ac.il/us-policy/data1990.html> (2 Mayıs 2007).

²⁶²Barry Rubin, "The Suspension of the Arab-Israeli Peace Process: US Policy, End Of A Peace Process, Start Of A Gulf Crisis (1990)", (Çevrimiçi) <http://meria.idc.ac.il/us-policy/data1990.html> (2 Mayıs 2007).

fırsatların ortaya çıkacak olması ve Irak'ın tekrar kredi ihtiyacının doğacak olması, ABD'nin siyasi stratejisinde dikkate alınmıştır. Böyle bir ekonomik potansiyele sahip Irak'ın, 1980-1988 İran-İrak Savaşı sonrasında İran'a karşı kalkan olmayı sürdürebilecek dengede kalması, ABD açısından gerekli görülmüştür. Ancak savaştan sonra, Irak'ın nükleer silah yapımında kullanılabilecek malzemeleri elde etmeye yönelik girişimlerini tespit ettiğini açıklayan ABD politikasını değiştirmiştir. Temmuz 1990'da Pentagon yetkililerinin Temsilciler Meclisi Dış İlişkiler Komitesi'ne Sovyet Yahudilerinin İsrail'e göçünün ve sağ kanat İsrail hükümetinin politikalarının Irak'ın düşmanca davranmasına yol açan unsurlar olduğunu rapor ettiği iddia edilmiştir. Raporda, Araplar arasında birlik sağlamaya ve lider olmaya çalışan Saddam Hüseyin'in ekonomik açıdan güçlenmek ve İsrail'e karşı caydırıcılık sağlamak için bölgesel istikrara ihtiyacı olduğu, ABD'nin tehditkar olmaktan çok Irak ile diyalog kurmasının, siyasi ve ekonomik açıdan kendi çıkarına olacağı belirtilmiştir. Öte yandan Saddam Hüseyin, 1991 Körfez Savaşı döneminin hemen öncesinde İran ile ABD arasında gizli silah ilişkileri olduğunu iddia ederek, ABD'yi tehdit olarak görmüştür. Kuveyt'in Irak'a karşı yürüttüğü ekonomik savaşı destekleyen ABD'nin yaklaşımından rahatsız olan Saddam Hüseyin İsrail'i, Birleşik Arap Emirlikleri'ni ve Kuveyt'i desteklerken baskı ve güç kullanması durumunda Irak'ın ABD'ye karşılık vereceğini açıklamıştır.²⁶³

4.4. İran-İsrail İlişkilerinde ABD'nin Rolü

4.4.1.ABD-İsrail İlişkilerinin Stratejik Boyutu

ABD'de iktidarda bulunan Reagan yönetiminin 1980'li yılların ikinci yarısına kadar sergilediği güçlü SSCB karşıtı siyaset, 1960'lı yıllardan beri ABD-İsrail ilişkilerindeki yakınlaşmayı güçlendirmiştir.²⁶⁴ Reagan yönetiminin son yılları ve Bush yönetiminin ilk döneminde Soğuk Savaş'ın bitimi, iki ülkenin ilişki biçiminin niteliği hususunda bazı kaygıların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Ancak bu kaygı, öncelikle İsraili uzmanlar tarafından ortaya atılmıştır. Uluslararası sistemin

²⁶³Barry Rubin, a.g.m.

²⁶⁴Jon E. Dougherty, Reagan: A Staunch Friend of Israel, NewsMax.com, June 9, 2004, (Çevrimiçi) <http://archive.newsmax.com/archives/articles/2004/6/8/172342.shtml>, (2 Temmuz 2007).

yapısındaki yeni dinamikler çerçevesinde ABD'nin İsrail ile olan stratejik ve özel ilişki biçiminin değişeceği öngörülmüştür.²⁶⁵

Ortadoğu'da Soğuk Savaş sonrası düzende ABD bölgenin istikrar kazanmasını gerekli görmüştür. Soğuk Savaş döneminde ABD ve SSCB çıkarlarının çatışması, Arap-İsrail çatışması gibi anlaşmazlıkların çözümünü zorlaştırmıştır. Fakat aynı zamanda bu iki süper güç, doğrudan karşı karşıya gelebilecekleri nitelikteki büyük krizlerin önlenmesinde işbirliği yapmıştır. Süper güçlerin rekabeti bazen barışa yönelik çözümleri zorlaştırırken, bazı durumlarda caydırıcılıkları sayesinde bölgesel savaşları önlemiştir. SSCB'nin nüfuzunun azalmasıyla eski Arap müttefikleri ABD ile ilişki kurmaya yönelmiştir. Bu süreçte Mısır, Suriye ve Suudi Arabistan başta olmak üzere Körfez devletleri önemli rol oynamıştır. Ancak ABD-İsrail ilişkilerinde siyasi sürecin temel açığını oluşturan Arap-İsrail anlaşmazlığına yönelik ABD'nin savunduğu barış için toprak formülüne Likud iktidarı tarafından karşı çıkılmıştır.²⁶⁶ 1980'li yılların ikinci yarısında Likud iktidarındaki İsrail ile Amerikalı karar vericiler arasında anlaşmazlıklar yoğunlaşmıştır. Şimon Perez'in girişimiyle 1987'de oluşturulan Londra Anlaşması, İsrail ve Ürdün arasındaki barış girişiminin bir parçası olarak gündeme getirilmiştir.²⁶⁷ Fakat Başbakan İzak Şamir tarafından reddedilmiştir. Barış sürecine yönelik iki ülke arasındaki bu görüş ayrılığı, tarafları siyasi gerginliğe itmiştir. İsrail'de karar vericiler İran-Irak Savaşı'ndan zayıflamış olarak çıkan Irak'ın, kendilerine yönelttiği tehdidin azaldığını düşünmüştür. Hatta Irak-İran savaşı boyunca, İran'ın İsrail'e Irak'tan daha büyük bir tehdit oluşturduğu belirtilmiştir. Kuveyt'in işgaliyle birlikte İsrail, Irak'ın ciddi bir askeri tehdit arz ettiğini varsaymaya başlamıştır. Irak'ın uzun menzilli silahları, İsrail tarafından büyük bir tehlike olarak algılanmıştır. Irak'ın askeri bir tehdit olarak ortadan kaldırılması İsrail için büyük bir stratejik çıkarı teşkil etmiştir.

ABD politikasına dayanan İsrail, krizin kendisiyle ilgili olmadığını vurgulamıştır. Irak'ın savaş sırasında İsrail'e füze saldırısında bulunması, ABD'nin baskısıyla İsrail'in buna karşılık vermemeyi kabullenmesi ve savaş sonrası siyasi düzende ABD'nin Ortadoğu'daki siyasi ve stratejik konumunun güçleneceğini

²⁶⁵Henry Paolucci, **Iran, Israel, and the United States**, New York, Griffon House Publications, 1991, s.11-15.

²⁶⁶Ayin Tarihi, (Çevrimiçi) 5 Mart 1990, <http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/AyinTarihi/1990/mart1990.htm>, (2 Temmuz 2007).

²⁶⁷Shimon Peres, **Battling for Peace: Memoirs**, London, Orion Books, 1995, s.423.

göstermiştir.²⁶⁸ Bunun barış süreci kapsamında, İsrail ve Arap devletleri üzerinde oluşacak ABD baskısının bir işareti olduğuna dair görüşler, İsrail'deki ABD karşıtı aşırı sol kanat tarafından dile getirilmiştir. Savaş sonrasında barış sürecine odaklanan ABD, Saddam Hüseyin'e destek veren Filistin Kurtuluş Örgütü'ne karşı güvensizlik duymuştur. Buna karşılık, ABD savaşta koalisyona katılan Suriye ile İsrail arasında barış için toprak yaklaşımı temelinde çözüm arayışına yönelmiştir.

1991 Körfez Savaşı'nda yaşanan süreçle, ABD güç kullanımına ilişkin taahhütlerini yerine getirmeye hazır bir süper güç olduğunu kanıtlayarak baskın bir konuma erişmiştir. Öyle ki, ABD eriştiği bu güçlü konumla İsrail'e verilecek kredi hususunda hem Likud hükümeti hem de ABD'deki İsrail lobisini dikkate almayarak barış sürecinde çözüm sağlanması için İsrail'e baskı yapmaya devam etmiştir. Savaş sırasında ABD-İsrail ilişkilerinde rol oynayan bir faktör de Ürdün olmuştur. 1930'lu yılların başında Siyonist liderler ile Trans-Ürdün'de bulunan Haşimi yöneticileri arasında uyumlu bir ilişki kurulmuştur. İki otoritenin ilişkisine yol açan tesadüfî çıkarlar İsrail devletinin kurulmasıyla birlikte farklı bir boyut kazanmıştır. İnişli çıkışlı seyreden ikili ilişkilerde İsrail açısından Irak ile arasında tampon bir bölge oluşturan Ürdün önemli bir stratejik unsur olarak öne çıkmıştır. İsrail'in bu algısı 1980'li yıllarda değişmeye başlamıştır. Ürdün'ü Filistin olarak gören bu anlayış Likud'un siyasi görüşleri çerçevesinde şekillenmiştir. Filistin meselesinin Ürdün çatısı altında çözülmesini öngören anılan yaklaşım, Ürdün tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Bununla birlikte 1982'de İsrail'in Lübnan'ı işgali Ürdün'ün tepkisini arttırmıştır. 1980'li yılların ikinci yarısında koalisyonda yer alan İşçi Partisi Ürdün'ü yumuşatmıştır. Ancak 1987'de Londra Anlaşması'nın reddi, 1990'da koalisyon hükümetinin düşmesi ve Likud ile aşırı sağ kanat partilerin tekrar iktidara gelmesi Ürdün'ün İsrail'e karşı tepkisini yeniden canlandırmıştır. İsrail'in Ürdün'e karşı eğilimleri diğer hassasiyetlerle birleşince Ürdün-Irak yakınlaşmasına yol açmıştır. 1990 yılına gelindiğinde Irak ile Ürdün arasındaki askeri işbirliği, İsrail açısından hassasiyet oluşturmuştur. Savaş sırasında Irak güçlerinin Ürdün'e konuşlanması ihtimali İsrail tarafından doğrudan tehdit yaratabilecek bir durum olarak algılanmıştır. 1991 Körfez Savaşı'nda iki ülke arasındaki de facto stratejik işbirliği, Ürdün'ün Irak dahil tüm Arap komşularından bağımsızlığını sağlarken İsrail

²⁶⁸Camille Mansour, a.g.e., s.185-186.

açısından bağımsız Ürdün tampon bir bölge işlevi görmüştür. İsrail Ürdün'e Arap askeri müdahalesinin savaş sebebi olduğunu açıklamıştır. İsrail'in bu tavrı Irak'ın silahlı kuvvetlerini Ürdün'e konuşlandırmasını önlemiştir. İsrail'in caydırıcılığı Ürdün'ü Bağdat'tan uzak tutmada başarılı olmuştur. Bununla birlikte İsrail-Ürdün sınırı boyunca askeri istikrar sağlanmış ve Ürdün'e Arap askeri müdahalesi önlenmiştir. Sonuçta Likud liderleri de Ürdün'ün stratejik önemini farketmişlerdir. Tarihi arka planı bu şekilde seyreden İsrail-Ürdün ilişkileri, Kasım 1994'te barış anlaşmasının imzalanmasıyla sonuçlanmıştır. 1991 Körfez Savaşı'nda İsrail-Ürdün ilişkileri gelişirken Ürdün'ün sergilediği Irak yanlısı duruş ABD ile ilişkilerinin bozulmasına yol açmıştır.²⁶⁹

Bush döneminde, ABD-İsrail ilişkileri açısından gerçekleşen önemli bir husus da, Ekim 1991'de Madrid Barış Konferansı'nın toplanmasıdır. Madrid sürecinde, ABD Başkanı Bush ve Dışişleri Bakanı Baker tarafları masaya oturtmak için çaba göstermiştir. ABD Yönetimi, İzak Şamir iktidarı ile iyi ilişkiler içinde olmamıştır. İşçi Partisi'nin 1992 Haziran'da iktidara gelmesi, ABD-İsrail ilişkilerini geliştirmiştir.²⁷⁰

1991 Körfez Savaşı öncesinde, Irak'a karşı oluşturulan uluslararası koalisyonda ABD'nin İsrail'e yer vermemesi iki devletin ilişkileri açısından bir dönüm noktası yaşanıp yaşanmadığı sorusunu gündeme getirmiştir. Bir sonraki aşama olarak, İsrail'in göçle gelen Sovyet Yahudilerinin masrafları için istediği 10 milyar ABD Doları tutarındaki krediyi onaylamaması bir sorunun varlığına işaret şeklinde değerlendirilmiştir. 1984-88 Ulusal Birlik Hükümeti döneminde öngörülen ekonomik hedeflerin gerisinde kalan, ardından gerek İntifada'nın gerekse Sovyet Yahudilerinin göçünün yarattığı ekonomik sorunlarla karşılaşan İsrail için George Bush'un kredi vermemesi olumsuz karşılanmıştır. Diğer taraftan, İzak Şamir'in güttüğü siyaset bağlamında Ulusal Birlik Hükümeti bozulmuş, barış sürecine olumsuz yaklaşımı nedeniyle ABD ile İsrail'in arası açılmış ve barış süreci kesintiye uğramıştır. İzak Şamir, Haziran 1990'da kurduğu yeni hükümet döneminde ilişkilerin düzeltilmesi amacıyla, Dışişleri Bakanı David Levy Ağustos 1990'da George Bush'u

²⁶⁹Yair Evron, "The Invasion of Kuwait and the Gulf War: Dilemmas Facing the Israeli -Iraqi-US Relationship", **The Middle East and United States: A Historical and Political Reassessment**, edited by David W.Lesch, Westview Press, Second Edition 1999, s.358-362.

²⁷⁰Tanju Bilgiç, "İsrail-ABD İlişkileri: Özel Bir Perspektif", *Ortadoğu Siyasetinde İsrail*, (Der.)Türel Yılmaz,Mehmet Şahin, Mesut Taştekin, Ankara, Platin Yayınları, 2005, s.109.

ziyaret etmeyi planlamış, fakat Kuveyt'in işgali nedeniyle bunu gerçekleştirememiştir. ABD'nin Körfez Savaşı'ndaki zaferinin ardından Ortadoğu Barış Süreci'ne ağırlık vermesi, Ekim 1991'deki Madrid Konferansı'yla gelinen nokta İsrail üzerindeki baskıları arttırmıştır. ABD ve Arap devletlerinin Golan Tepeleri, işgal altındaki topraklarda yeni yerleşimlerin durdurulması, Batı Şeria ve Gazze'de Filistinliler için geçici otonom hükümet talebi bu süreçte öne çıkan hususları oluşturmuştur.²⁷¹

4.4.2. ABD-İran İlişkileri ve Bölgesel Etkileri

Ortadoğu'da yaşanan gelişmeler, 1979 Devrimi'nin ardından ABD yönetimi ile İran'ın arasını açmıştır. İki devlet arasında görünüşte koparılmış ilişkilerin, arka planda silah satışı başta olmak üzere çeşitli hususlarda sürdürüldüğüne dair iddialar sıklıkla ortaya atılmıştır. ABD'nin İran politikasında devrim sonrasında değişmeyen bazı unsurların yerini ve önemini koruduğu görülmektedir. İran'ın önceleri kitle imha silahı yakın geçmişte ise nükleer silah ürettiği iddiaları, Arap-İsrail barış sürecine sürekli muhalefeti, Irak'taki aşırı Şii oluşumlarla ve Lübnan'da kurulan Hizbullah ile ilişkileri, bu gruplara verdiği siyasi ve askeri yardım gibi etmenler gibi ile Körfez ülkelerine yönelik taşıdığı potansiyel tehdit ki Birleşik Arap Emirlikleri'ne ait Büyük ve Küçük Tumb adaları ile Ebu Musa adasını işgal etmes tehdidi arttırmaktadır. ABD tarafından şer ekseninde yer alan bir devlet olarak nitelenmesi ve terörist oluşumlarla mali, askeri ve siyasi ilişkileri de tehdit olarak görülmektedir. İran açısından ABD'nin algılanmasında değişmeyen dış politik yaklaşım, ABD'nin İslam Devrimi ile kurulan rejimi devirme eğilimidir. ABD, rejime yönelik bu beklentisini açıkça ortaya koymaktan çekinmemektedir. İslam Devrimi rejimine karşı ABD'nin uyguladığı tüm çevreleme ve yalıtma siyasetine karşın, 1979'dan beri gücünü koruyan rejim, içte uyguladığı tüm baskılara rağmen halktan aldığı destekle meşruiyetini kanıtlarken, dış siyasal ortamda uyguladığı bölgesel ve uluslararası politikalarla konumunu güçlendirmektedir.

Soğuk Savaş sonrasında, ABD yönetiminin Afganistan ve Irak'ın işgali ile İran'ın çevresinde oluşturduğu çemberi Çin, Rusya ve Avrupa Birliği devletlerinden destek alarak daraltmayı amaçlasa da, İran'ın bu ülkelerle mevcut enerji ve ticaret

²⁷¹ Marvin Feuerwerker, a.g.m., s.238.

alanındaki işbirliği, ABD'nin hedefine ulaşmasını engellemiştir.²⁷² ABD'nin kendisi aleyhine yaptığı propagandaya karşı boyun eğmeyen İran, ABD'nin tavrının kendilerinin İsrail'e destek vermemesinden kaynaklandığını savunmaktadır. Bu açıdan ABD-İran ilişkilerinde gelişme kaydedilmesi için, İran'ın İsrail ile yakınlaşmasının bir önşart olduğu izlenimi verilmekle birlikte, İsrail'in iki devletin ilişkilerinde bağımsız ve belirleyici bir değişken olamayacağı değerlendirilmektedir.
273

ABD-İran ilişkilerinde, İran açısından pragmatik unsurların ağır bastığı en çarpıcı örneği, Irak-İran Savaşı'nda Lübnan'daki ABD kökenli esirlerin serbest bırakılmasına yardım eden İran'ın bunun karşılığında ABD'den ve İsrail'den yaptığı silah alımlarının oluşturduğu kaydedilmiştir. İran'da olayın açığa çıkmasından sonra, Danışma Meclisi'nde konunun araştırılması gündeme getirilmesine rağmen, Humeyni'nin bizzat müdahalesiyle bu talep bastırılmıştır.²⁷⁴

R.K. Ramazani, dini ideoloji ve pragmatizm arasındaki ilişkinin İran tarihi boyunca etkili olduğunu, ancak dinamik kültürel olgunlaşma sürecinin etkisiyle dış politika oluşturma ve uygulamada bu iki unsur arasında gözetilen dengenin, dini ideolojiden ulusal çıkarın pragmatik değerlendirmesi yönüne doğru kayacağını öngörmüştür.

4.5. Lübnan ve Hizbullah

4.5.1. Hizbullah'ın Kuruluşu

Şii öğretisi temelinde, 1980'li yılların başında İran'ın ve Suriye'nin siyasi, ekonomik ve askeri desteği ile yapılandırılan Hizbullah'ın kökeni, İmam Musa Sadr tarafından 1974'te Lübnan'da kurulan Şii Emel Örgütü'ne dayanmaktadır. Örgütün ismi Molla Muhammed Gaffari'nin "Tek parti vardır. O da Allahın partisidir (Hizbullah)" sözüyle belirlendiği şekilde "Allah taraftarı, Allah'ın yanında olanlar" anlamında olup, bütün Müslümanları kapsamaktadır. Hizbullah'ın oluşumunda etkili olan üç gelişme; İran İslam Cumhuriyeti'nin kurulması, Lübnan'ın Şii dini liderinin ortadan kaybolması ve İsrail'in Lübnan'ı 1978 ve 1982'de işgalidir.²⁷⁵

²⁷²Veysel Ayhan, "Hegemonya Politikası Bağlamında ABD-İran İlişkilerinin Analizi", Avrasya Dosyası, Cilt: 12, Sayı: 2, 2005, s.185.

²⁷³Bülent Aras, **Ortadoğu ve Türkiye**, İstanbul, Q-Matris Yayınları, 2003, s.44.

²⁷⁴R.K. Ramazani, "Ideology and Pragmatism in Iran's Foreign Policy", s.556.

²⁷⁵Serkan Tafloğlu, a.g.m.

1982’de Lübnan’ı işgal eden İsrail’e karşı Güney Lübnan’da silahlı mücadele başlatan hareketlerin oluşturduğu Hizbullah, zamanla örgütlenmesini güçlendirerek İsrail’e karşı mücadelesine ivme kazandırmıştır. İsrail ise, Lübnan’a müdahaleyle bölgede yerleşik Filistin Kurtuluş Örgütü’nün yapılanmasını çökertmeyi hedeflemiştir. Bu hareket ile kendi sınırları içindeki direnişin sonlanacağını ve kuzey sınırının güvenliğinin sağlanacağını varsayan İsrail, Lübnan direnişini Filistin direnişinin bir parçası olarak algılamıştır. 1978’de gerçekleştirdiği ilk müdahaleden sonra ikinci işgalde Lübnan’da Celile hareketini başlatmıştır. Beyrut’a ilerleyerek, 18 Eylül 1982’de bölgenin kontrolünü ele geçirmiştir. Bu esnada Hristiyan Falanjist grupların, Sabra ve Şatilla’da bulunan mülteci kamplarında katliam gerçekleştirmesi uluslararası tepkiye yol açmıştır. Bu tepki, Lübnan’daki Şii liderlerin İslami bir örgütlenme kurma planı ve İran’ın devrim ihracı siyaseti çerçevesinde verdiği siyasi destek ortaya çıkmıştır.²⁷⁶

Hizbullah’ın dini lideri Şeyh Muhammed Hüseyin Faddallah’tır. Genel Sekreteri ise Hasan Nasrallah’tır. Terörün radikal bir silah olarak kullanılması yaklaşımı örgütün radikal ideolojisinin bir parçasıdır. Hizbullah’ın gelişimi; 1975-1982 yılları arasında Emel Örgütü içinde çekirdeğinin oluşması, 1983 yılında gizli hücrelerin eylemlere başlaması, 1985’te yayınlanan açık mektup ile Hizbullah’ın birleşme aşamasını tamamlaması, 1986-1991 yıllarında yayılma aşamasına geçtiği bu dönemde üye sayısını ve faaliyetlerini arttırması ve 1992’den itibaren Lübnan’da siyasi sistemde resmi bir siyasi parti olarak yerini alarak kurumsallaşması şeklinde gerçekleşmiştir.²⁷⁷

Hizbullah’ın kuruluşu için dokuz kişinin oluşturduğu bir komite Dokuzlar Belgesi adlı belgeyi İran Dini Lideri İmam Humeyni’ye sunmuştur. Belgenin onaylanmasından sonra binden fazla sivil devrim muhafızının Lübnan’da çeşitli bölgelere gönderilerek, Hizbullah militanlarının eğitime başlandığı öne sürülmüştür. İmam Humeyni’nin onayını alan Dokuzlar Komisyonu tarafından katılımcıların sayısının sınırlandırılmasını önleyecek ve geniş kitleleri

²⁷⁶Yıldırım Boran, a.g.e., s.171-172.

²⁷⁷Naem Qassam, **Hizbullah: Bir Hareketin Anlatılmamış Öyküsü**, Kesit Yayınları, İstanbul, Aralık 2006, s.99-120.

kucaklayabilecek teşkilat yapısı olarak piramit şeklinde bir yapılanmaya gidilmesi kararlaştırılmıştır.²⁷⁸

Partinin hedefleri doğrultusunda çalışabilecek inanç, cihat ve ahlak bakımından gerekli özelliklere sahip, liyakat sahibi herkesin uygun mevkilerde yer alarak partiye dahil olabileceği hususu belirlenmiştir. Partide mensubiyetin kimlikle tanımlanarak sınırlamaya gidilmesine karşı çıkıldığı için, üyelere kimlik dağıtılmaması ilkesi benimsenmiştir. Başta direniş olmak üzere parti faaliyetlerine riayetin en önemli görev sayıldığı Hizbullah'ta teşkilat yapısı yetki ve sorumlulukların açıkça belirlendiği bir çerçevede oluşturulmuştur. Partinin yaşam kanallarını beslemek üzere eğitim, kültür, sağlık, basın, bayındırlık alanlarında ve genel kamu hizmetlerinde çalışmalar yürütülmesi kararlaştırılmıştır. Ayrıca kadın kolları, meslek örgütleri ve sendikalar kurulmasına öncelik verilmiştir. İç sistemleri itibarıyla bağımsız nitelik taşıyacak olan bu örgütlenmelerin, Hizbullah'ın hedefleri ile uygun olması ve bunların dışında kalan fakat parti hedefleri ile uyumlu olan dernek, kurum ve ulema ile yardımlaşma içinde olunması prensibi benimsenmiştir.²⁷⁹

Hizbullah'ın genel teşkilat yapısı Cihat Kurulu, Siyasal Kurul, Yürütme Kurulu, Parlamento Faaliyetleri Kurulu ve Yargı Kurulu'ndan oluşmaktadır. Her kurulun başkanlığı bir şura üyesi tarafından yürütülmektedir. Parti liderliği ise, bireysel esasa değil kolektif esasa dayandırılarak, şura şeklinde oluşturulmuştur. 16 Şubat 1985'te açıklanan Açık Mektup kuruluş bildirgesi niteliğinde olup, ilk genel kurulun toplanması ve sözcülük makamının oluşturulması sağlanmıştır. Açık Mektup'ta tüm ezilenlere seslenilerek, amaçlarının İsrail başta olmak üzere işgalcilerin Lübnan'dan çıkarılması, işgalcilerle işbirliği yapan Hristiyan Falanj partisini karşı galibiyet kazanılması ve halkın istediği bir siyasi yönetime kavuşturulması olduğu ifade edilmiştir.²⁸⁰ Şura üyelerinin sayısı değişken olmakla birlikte, bu üyeler kendi aralarında bir genel sekreter seçmektedir. 5 Kasım 1989'da Şeyh Suphi Tufeyli, Mayıs 1991'de ise Seyyid Abbas Musevi Genel Sekreter seçilmiştir. 16 Şubat 1992'de öldürülen Seyyid Abbas Musevi'nin yerine Seyyid Hasan Nasrallah geçmiştir. Hizbullah'ın Lübnan toprakları için verdiği mücadele

²⁷⁸ Naem Qassam, a.g.e., s.67.

²⁷⁹ Naem Qassem, a.g.e., s.68-69.

²⁸⁰ Yıldırım Boran, a.g.e., s.199-200.

sonucunda, İsrail 2000 yılında güney Lübnan'da işgal altında tuttuğu topraklardan çekilmiştir.²⁸¹

Hizbullah, Lübnan'da dış güçlere karşı İslami Direniş, Devrimci Adalet Örgütü gibi çeşitli oluşumlarla faaliyetlerini maskeleymiştir. İsrail tarafından Suriye silahlı kuvvetlerinin bir uzantısı ve İran rejiminin liderliğinde bir örgüt olarak algılanmıştır.²⁸² Hizbullah 1991 Madrid Konferansı'ndan sonra sivil hedeflere yönelik saldırılara başlamıştır. 2000 yılında İsrail'in bölgeden çekilmesinin ardından, bölgedeki otorite boşluğundan yararlanan Hizbullah, Arap ve Müslüman devletler ile İsrail ve ABD arasında çatışmaların derinleşmesi için çaba göstermiştir.²⁸³

4.5.2. Hizbullah'ın İran ile İlişkisi

Hizbullah'ın İran ile ilişkisi, İsrail'e karşı stratejisi ve iki devlet arasında oynadığı rolü açıklamak için öncelikle kuruluşuna temel teşkil eden Velayet-i Fakih kavramının anlaşılması gerekmektedir. Bu kavram, ideolojik ve dini açıdan İran İslam Devrimi'nin ve devrimin lideri İmam Humeyni'nin iktidarının temelini oluşturmaktadır. Teorik olarak, İmam Humeyni Müslümanların Dini Lideri sıfatıyla bir rehber, komutan, yol gösterici ve İran'daki İslami düzenin denetleyicisidir. Dolayısıyla hem o ülkeyle ilgilenir hem de dış güçlerin saldırılarına karşı muhtelif İslam ülkelerindeki Müslümanların görevlerini belirlemekle yükümlüdür. Kendi söylemlerinde Müslümanlar arasında birliği tesis etmek, Müslümanların kaynaklarının emperyalist güçler tarafından sömürülmesini engellemek için çabalamak, özellikle hayati konularda ortak tavır sergilenmesini sağlamak gibi icraatları olduğuna inanılmaktadır. Humeyni'nin Filistin topraklarına yönelik hassasiyetinin ve İsrail'e karşı politikasının temelinde, ezilenlerin meseleleriyle ilgilenmesinin yer aldığı değerlendirilen Hizbullah liderleri, Velayet-i Fakih olarak Humeyni'yi ve ardından da İran'ın mevcut Dini Lider'i Ali Hamaney'i seçmiştir.²⁸⁴ Hizbullah liderleri, Hamaney'in yükümlülükleri çerçevesinde hareket ederek işgal edilmiş topraklardaki halka ve direniş hareketine gereken tüm desteği verdiğini

²⁸¹Naser Qassam, a.g.e., s.71.

²⁸²Ely Karmon, "Hizbullah as Strategic Threat to Israel", 27 Temmuz 2005, Heartland-Eurasian Review of Geopolitics, (Çevrimiçi) <http://www.eheartland.com>, (20 Nisan 2007).

²⁸³Eyal Zisser, "Hizbullah's Strategy Following Syria's Withdrawal From Lebanon", Moshe Dayan Center for Middle Eastern and African Studies, 23 Mayıs 2005, No.134.

²⁸⁴Taha Akyol, **Hariciler ve Hizbullah, İslam Toplularında Terörün Kökleri**, İstanbul, Doğan Kitap, 3. Baskı, 2000, s.196-197.

savunmaktadır. Velayet-i Fakih'e bağılılığın tüm mükellefleri kapsayan bir yükümlülük olarak görüldüğü bir inanışın hakim olduğu, taklit noktasında başka mercilere (diğer din adamlarına, ayetullahlara) tabi olsalar dahi İslam'ın ana konularında Velayeti Fakih'in emrine tabi olunduğuna inanılmaktadır. Tüm Müslümanlara ve İslam dinine yönelik çalışmasının, coğrafyadan bağımsız bir otoriteye sahip olmasından kaynaklandığı belirtilmektedir. Hizbullah'ın yapısını belirleyen önceliklerin bu inanış çerçevesinde şekillendiği görülmektedir. Ancak Hizbullah şer'i hükümlerin uygulanması ve bunlara aykırı davranışta bulunulmaması şartları sağlanırken, farklı coğrafyalarda ya da cemaatlerde kendine özgü şartların ortaya çıkmasını doğal bulmaktadır.²⁸⁵

Temel prensiplerde Velayet-i Fakih'in çizdiği kural ve yönelimler ölçü alınırken; yönetim, takip ve ayrıntılarda uygun işlemler yapılarak gerekli önlemleri almak için işleyişe has ilkeler uygulanabilir. Örneğin, İsrail'e karşı yürütülen cihat ve diğer konular tüm ayrıntıları ile görüşüldükten sonra, parti tüzüğüne göre seçilen idari kadroun sorumlulukları, genel sekreter başkanlığında yürütülen şura çalışmaları ve diğerleri meşruluğunu Velayet-i Fakih makamından alır. Parti liderliği faaliyet süresince bir sapma teşkil edecek ya da faaliyet kurallarından birini etkileyecek veya çelişki yaratacak önemli meselelerle karşılaştığında, bunun şeri hükmünü öğrenmek istediğinde Velayet-i Fakih'e başvurabilmektedir. Ayrıca herhangi bir fiile meşruluk kazandırmak için onun iznini isteyebilmektedir. Bununla birlikte ona bağılılık Lübnan'daki iç çalışma dairesini, bölgesel ve uluslararası ilişkiler dairesini ya da muhtelif ilişkiler ağını sınırlamamaktadır. Her ülkenin faaliyetleri kendi hususi şartlarıyla ilişkili olabileceği gibi Hizbullah'ın çalışma şeklinin, metodun İslamiliği ve Lübnan vatandaşlığı ile uyumlu olarak yürütüldüğü belirtilmektedir.²⁸⁶

İran, İsrail'e karşı Lübnan'daki oluşumları savunurken, Lübnan'da bulunan İslami gruplar da İran'daki İslam Cumhuriyeti'ni ideolojik, siyasi, ekonomik ve askeri bir destek kaynağı olarak görmüştür. İsrail'in Lübnan'ı işgalinin ardından İran Devrim Muhafızlarından bir grubu Lübnan'a göndererek desteğini göstermiştir. Bu grup, İsrail ordusu ile savaşmak isteyen Lübnanlı gençlerin eğitilmesi için görevlendirilmiştir. İran, bunun dışında Lübnanlıların İsrail'e karşı direnişine katkı sağlayacak, halkın sosyal ihtiyaçlarını karşılayacak çeşitli yardımlarını sürdürmüştür.

²⁸⁵ Naem Qassem, a.g.e., s.63.

²⁸⁶ Naser Qassem, a.g.e., s.64-66.

Bir devlet olarak İran'ın konumu ile bir örgüt olarak Hizbullah'ın çapı arasında herhangi bir karşılaştırmaya gerek kalmadan, İran'ın gücünün açıkça ortada olması, daha zayıf taraf olan Hizbullah'ın, İran'ın güdümünde varlık gösterdiği şeklindeki değerlendirmeye Hizbullah yönetimi karşı çıkmaktadır. Ancak Hizbullah'ın kazanımları, Hizbullah'ın ve Lübnan'ın olduğu kadar İran'ın da kazancı, İsrail ve ona destek veren ABD başta olmak üzere diğer emperyalist güçlerin kaybı olarak görülmektedir. İran ile Hizbullah arasındaki ilişkinin, İran dış politikasının İmam Humeyni'den başlayarak devam eden çizgiye dayandığı, İran'ın iç politik odakları ile hiçbir bağının olmadığı, buna rağmen Batılı güçlerin ikilinin ilişkisine yönelik propagandaya medya yoluyla devam ederek bu hususta ayrılık yaratmaya çalıştığı Hizbullah liderleri tarafından dile getirilmektedir.²⁸⁷

4.6. Nükleer Çalışmalar

1991 Körfez Savaşı sırasında kitle imha silahları ve nükleer teknoloji önem kazanmıştır. ABD, silah üretimi ve nükleer teknolojide kullanılabilecek her türlü maddenin, Irak'a ticari yollarla gönderilmesi hususunda dikkatli bir yaklaşım sergilemeye başlamıştır. Bu çerçevede, zengin Körfez devletlerinin uyguladığı teşvik koruma politikasının bırakılmasından memnuniyet duyulacağı ifade edilmiştir. Irak'ın bir savaş makinesi haline gelmesine teşviklerin yol açtığı ve bu kaynakların artık kesildiği vurgulanmıştır. Ancak, krizin sonucunun ılımlıların bir zaferi olduğu, söz konusu kaynakların da artık radikal bölge devletlerinden ılımlı nitelikte olanlara kaydırılacağı aktarılmıştır.²⁸⁸

Savaş sonrasında Irak'ın bölgede zayıf bir devlet olarak yer alması, İsrail'in bölgesel rekabet açısından İran'ı rakip görmesine yol açmıştır. Bu süreçte İran'ın nükleer çalışmalarının, İsrail tarafından gündeme getirilmeye başladığı görülmektedir. İran'ın nükleer teknoloji sayesinde İsrail'e karşı yüksek düzeyde caydırıcılık sağlama olasılığı İsrail nezdinde önemli bir tehdit arz etmektedir. İran-İrak Savaşı'nda askeri teknolojik yetersizliklerden dolayı Irak'a karşı hedeflenen başarıyı yakalayamayan İran bu durumdan ders çıkarmıştır. Savaştan sonra başlatılan

²⁸⁷Naser Qassem, a.g.e., s.257-260.

²⁸⁸Paul Wolfowitz, "The Bush Administration's Strategy toward the Gulf Crisis", Wye Plantation Policy Conference 1990, (Çevrimiçi) <http://www.washingtoninstitute.org/templateC07.php?CID=54>, (15 Mayıs 2006).

ekonomik yapılanmanın dahi önünde tutulan teknolojik gelişim İran'da devletin birinci hedefini oluşturmuştur. 1991 Körfez Savaşı döneminde kitle imha silahları ve nükleer silahlar gündemin ön sıralarını işgal etmeye başlamıştır. İran'ın 1950'li yıllarda başlattığı nükleer çalışmaları, Körfez Savaşı sonrasında konjonktürel olarak İsrail'i rahatsız etmeye başlamıştır. İran'ın nükleer teknolojiyi İsrail'e karşı kullanmak için edindiğini savunanlara karşı, nükleer çalışmalarının geçmişini dikkate alarak, İran'ın böyle bir amacı olmadığını savunan görüşler de mevcuttur.²⁸⁹

4.6.1. İsrail'in Nükleer Gücü

İsrail'in nükleer çalışmaları devlet sırrı kapsamında değerlendirilerek açıklanmamaktadır. Bununla birlikte ABD, 1975'te İsrail'in nükleer silahları olduğunu resmi belgelerinde kaydetmiştir.²⁹⁰ 1949'da İsrail savunma güçlerinin bilim bölümü HEMED GIMMEL, Negev Çölü'nde iki yıl süren uranyum araştırmasına başlamıştır. 1952'de İsrail Atom Enerjisi Kurumu (IAEC) Komisyon Başkanı Ernst David Bergmann, İsrail'in savunması için en iyi yöntemin atom bombası yapmak olduğunu savunmuştur. HEMED, önce Savunma Bakanlığı Altyapı ve Araştırma bölümü olan EMET'e dahil edilerek, adı Machon 4 olarak değiştirilmiş, ardından IAEC'nin temel araştırma birimine dönüştürülmüştür. Machon 4, 1953'te Negev'de uranyum bulmuştur.²⁹¹

İsrail 1950'li yılların başında Fransa ile reaktör inşası için anlaşmıştır. İsrail ve Fransa, Soğuk Savaş'ın iki kutuplu ortamında görece özerklik kazanmak amacıyla nükleer teknolojiye yönelmiştir. 1956'da Fransa İsrail'e araştırma reaktörü sağlamıştır. Ancak birkaç hafta sonra Süveyş Krizi çıkmıştır. Mısır'ın Süveyş Kanalı'nı kapaması neticesinde İngiltere, Fransa ve İsrail ortak operasyon düzenlemiştir. SSCB, Mısır'ı desteklemiştir. ABD ise, bu operasyona karşı çıkmıştır. İsrail'in krizden çıkardığı ders bölgede caydırıcılık unsuru olarak nükleer teknolojiyi bir seçenek olarak görmesi olmuştur.²⁹²

²⁸⁹Trita Parsi, a.g.m., s.249.

²⁹⁰Richard Wolfson, **Nuclear Choices: A Citizen's Guide to Nuclear Technology**, USA, Massachusetts Institute of Technology, Third Printing, 1991, s.426, 429.

²⁹¹Ömer Lütfi Taşçıoğlu, "İsrail'in Kitle İmha Silahları", **Ortadoğu Siyasetinde İsrail**, (Der.) Türel Yılmaz, Mehmet Şahin, Mesut Taştekin, Ankara, Platin Yayınları, 2005, s.442-444.

²⁹²Israel Shahak, **Açık Sırlar: İsrail'in Dış Politikası ve Nükleer Sırları**, (Çev.) Mehmet Emin Dağ, İstanbul, Med-Cezir Yayınları, 2003, s.80.

3 Ekim 1957’de Fransa ve İsrail anlaşmıştır. Böylece Fransa gizli şekilde İsrail için kimyasal işleme ünitesi inşa etmeye başlamıştır.²⁹³ UAEA’nın denetimi dışında Fransız ve İsrailli teknisyenler, Negev’de bulunan Dimona nükleer tesisinde yürütülen projenin güvenliği ve istihbaratı için LEKEM adlı istihbarat birimini oluşturmuştur. 1960’ta Fransa projenin denetime açılması için İsrail’e baskısını arttırmıştır. Cezayir Savaşı nedeniyle uluslararası alanda zor durumda olan Fransa, projenin açığa çıkmasından çekinmiştir. İsrail, Fransa’yı zorda bırakmamak için reaktörün inşasının Fransız desteği olmadan bitirildiği yönünde bir açıklama yapmayı ve atom bombası üretmemeyi taahhüt etmiştir. ABD, 1958’de U-2 keşif uçakları ile İsrail’in Dimona’daki tesisini ilk kez belgelemiştir. Aralık 1960’ta David Ben-Gurion, tesisin nükleer araştırma merkezi olduğunu açıklamıştır. Buna rağmen ABD tesisin detaylarını öğrenememiştir.²⁹⁴ ABD, İsrail’in nükleer programını desteklemediği gibi onu engellemek için de herhangi bir girişimde bulunmamıştır. 1970’li yıllarda, İsrail’in yaklaşık yirmi nükleer silaha sahip olduğu iddia edilmiştir. Ancak gerçek sayıları ve silahların nitelikleri resmi olarak hala bilinmemektedir. 1980’li yıllarda çok sayıda savaş başlığı ürettiği düşünülmektedir. 1986’da Londra’da yayınlanan Sunday Times adlı gazetede İsrail’in nükleer başlıklarının fotoğrafları yayınlanmıştır. Nükleer alanda çalışan İsrail’li tenkiyen Mordechai Vanunu, Dimona’daki yeraltı bomba tesisini görüntülemiştir.²⁹⁵ 1990’lı yıllarda ABD İstihbarat Topluluğu İsrail’in yüz elliye yakın nükleer silahı olduğunu tahmin ettiklerini açıklamıştır. İsrail’in nükleer deneme yaptığına dair açık bir kanıt bulunmamakla birlikte, 1979’da Hint Okyanusu’nun güneyinde gerçekleşen şüpheli nükleer patlamanın, Güney Afrika ve İsrail’in ortak denemesi olduğu iddia edilmektedir. İsrail, Haziran 1968’de imzaya açılan, Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Anlaşması’nı (NPT) henüz imzalamamıştır.²⁹⁶

²⁹³ Avner Cohen, “Israel’s Nuclear Opacity: A Political Genealogy”, http://www.geocities.com/alabasters_archive/nuclear_opacity.html#2_1_1, (11 Mayıs 2007).

²⁹⁴ The Nuclear Threat Initiative (NTI), “Israel Profile: Nuclear”, (Çevrimiçi) http://www.nti.org/e_research/profiles/Israel/Nuclear/index.html, (25 Nisan 2007).

²⁹⁵ Yılmaz Dikbaş, **İsrail’in Nükleer Silah Cephaneliği**, İstanbul, Asyaşafak Yayınları, 2006, s.56-57.

²⁹⁶ FAS (Federation of American Scientist), “Israel: Nuclear Weapons”, (Çevrimiçi) <http://www.fas.org/nuke/guide/israel/nuke/>, (22 Nisan 2007).

4.6.2. İran'ın Nükleer Gücü

Nükleer çalışmalarına Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu(UAEK) gözetiminde ve barışçıl amaçlarla başlayan İran, UAEK'nin nükleer silah üretimini ve kimyasal silah depolanmasını yasaklayan anlaşmasını, Silahsızlanma ve Kapsamlı Test Yasağı anlaşmalarını imzalamıştır.²⁹⁷ İslam Devrimi'yle kurulan Şii milliyetçiliğine dayalı İran İslam Cumhuriyeti'nin bu niteliği, devrim ihracı politikası, küresel ölçekte ABD ve İsrail ile ilişkileri nedeniyle, Ortadoğu'da nükleer teknoloji geliştirmeye çalışması hassasiyetle karşılanmıştır. ABD'nin şer ekseninde yer verdiği İran'ın terörizm ile bağlantısı, nükleer silah geliştirme ihtimaline farklı bir boyut kazandırmaktadır. Aslında İran, resmi olarak nükleer enerji ve nükleer silah konularını birbirinden ayırmaktadır. İran'ın nükleer enerji politikası baştan beri nükleer enerji üretiminin barışçıl amaçlarla doğal bir hak olduğu ve bundan vazgeçmeyeceği söylemine dayanmaktadır. İran, UAEK'nin gözetiminde başlattığı nükleer çalışmalarının, uluslararası topluma tehdit oluşturmadığını diplomatik kanallarla açıklamaya çalışmaktadır. Başta ABD olmak üzere, Avrupa Birliği ve bölge ülkeleri İran'ın nükleer çalışmaları ile yakından ilgilenmektedir.²⁹⁸

Soğuk savaş döneminde hızla silahlanan diğer Ortadoğu devletleri gibi İran 1980-1988 İran-İrak Savaşında bunun bedelini ağır ödemiştir. Konvansiyonel silahlara sahip olan İran'ın, teknolojisinin eski olması savaş sonrasında yenilgi sebeplerinden biri olarak kamuoyunda sıkça tartışılmıştır. Bu dönemde İran'ın nükleer teknolojiye yönelmesinde önemli rol oynamıştır. Dünya sıralamasında en büyük beşinci petrol ve ikinci doğalgaz kaynaklarına sahip olan İran'ın nükleer enerji elde etmesi, İran'ı uluslararası alanda güçlü bir konuma ulaşmasını sağlayacaktır. Dolayısıyla İran, dış güçler tarafından bölgede potansiyel tehdit olarak algılanmaktadır. Diğer enerji türlerine göre uzun vadede en iyi verim sağlayan ve nispeten ucuz olan nükleer enerji, İran'ı nükleer güce dönüştüreceği için İran'ın nükleer çalışmalarına başta ABD olmak üzere batılı ülkeler tarafından muhalefet edilmektedir. ABD ile Avrupa Birliği ülkeleri arasındaki fark, Avrupa Birliği ülkelerinin İran'ın nükleer meselesini müzakere yoluyla çözmeye çalışmasıdır. Bununla birlikte ABD İran'ın nükleer çalışmalarını başlangıç aşamasında

²⁹⁷Bülent Aras, *Ortadoğu ve Türkiye*, İstanbul, Q-Matris Yayınları, 2003, s.45.

²⁹⁸Arif Keskin, "İran'ın Nükleer Çalışmaları: Hedefler, Tartışmalar ve Sonuçlar", 25 Ocak 2005, <http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat1=2&yazi=77>, (20 Nisan 2007).

destekleyen öncü devlet olmuştur. İkinci Dünya Savaşından sonra Rusya ve İngiltere'nin İran'da güç kaybetmesinden sonra ABD bu boşluğu doldurmaya başlamıştır. 1945'te SSCB'nin ABD desteği ile İran'ın kuzeyinden çekilmesi, 1952'de CIA'in yardımıyla gerçekleştirilen bir darbe ile Şah karşıtı Başbakan Muhammed Musaddık'ın iktidardan uzaklaştırılması gibi gelişmeler ABD ile Şah yönetimini yakınlaştırmıştır. Şah döneminde İran-İsrail ilişkilerinin özellikle istihbarat alanında ilerleme kaydettiği görülmüştür. Şah'ı koruyan MOSAD'ın İran iç istihbarat örgütü SAVAK ile gerçekleştirdiği ortak çalışmalar önem arz etmiştir. Bu süreçte komünizm tehditine karşı ABD İran'ı silahlandırmıştır.²⁹⁹

ABD 1957'de İran'ın barışçıl amaçlı nükleer çalışmalarına başlamasına destek vermiştir. İran 1958'de UAEK üyesi olmuştur. 1968'de Tahran'da ilk araştırma reaktörü kurulmuştur. 1970'te İran NPT'yi (Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Anlaşması) imzalamıştır. 1973'te (Sazeman-e enerji-e Atomi-e Iran) İran Atom Enerjisi Kurumu kurulmuştur. 1974'te Şah Yönetimi altı adet nükleer reaktör inşa ettirmiştir. 1973 Petrol Krizi'nin İran'a sağladığı ekonomik birikim, İran'ın nükleer çalışmalarına kaynak teşkil etmiştir. Avrupalı devletlerin katkıları Almanya'nın 1974'te Buşehr'de, Fransa'nın Benderabbas'ta nükleer santral kurmalarıyla başlamıştır. Belçika da Karj'da nükleer tıp merkezi kurmuştur. İran nükleer çalışmalarında önemli bir adımı, dünyanın en büyük Uranyum zenginleştirme şirketi Fransız Eurodiff Şirketi'nin %10 hissesini alarak atmıştır.³⁰⁰

1979'da İran İslam devrimi ile birlikte nükleer çalışmalar durdurulmuştur. Siyasi irade masraflı olan nükleer enerjinin yerine ülkenin doğal kaynaklarının kullanılmasını savunmuştur. Ekonomik kaygıların bir sebebi de 1980-88 İran-Irak Savaşı'nın mali yükü olmuştur. Ancak 1986'dan sonra İran nükleer çalışmalara tekrar başlama kararı almıştır. Bu dönemde Rusya, Arjantin ve Çin ile işbirliği yapmıştır. Irak, Buşehr Nükleer Santrali'ne saldırınca, İran nükleer çalışmalarına ara vermiştir. 1989'da rejim nükleer çalışmaların önemini kavrayarak SSCB ile imzaladığı işbirliği anlaşmasına nükleer çalışmaları da dahil etmiştir. Anlaşma 1992'de Rusya Federasyonu ile yenilenmiştir.³⁰¹

²⁹⁹Arif Keskin, a.g.m.

³⁰⁰FAS, a.g.m.

³⁰¹Arif Keskin, a.g.m.

İsfahan, Natanz, Arak ve Buşehir’de İran’ın en önemli nükleer tesisleri inşa edilmiştir. Nükleer enerji politikası, en üst düzey siyasi irade tarafından belirlenen İran’da Dini Lider Hamaney’in kararları etkilidir. Dini Lider adına nükleer müzakereleri yürüten kendi temsilcisi ve Ulusal Güvenlik Yüksek Konseyi Genel Sekreteri’dir. İran’da muhafazakar ve reformist kesimler, İran’ın nükleer enerjiye sahip olması hususunda ortak görüşü paylaşırsa da, çalışmaların yürütülmesinde muhafazakarlar daha sert ve tavizsiz bir yaklaşım sergilerken, reformistler ılımlı bir tablo çizmektedir.³⁰² İran’ın söylemi nükleer çalışmalarının barışçıl olduğu yönündedir. Ancak zengin enerji kaynaklarına sahip ve nükleer teknolojiye yönelen ilk OPEC üyesi olması, uluslararası kamuoyunda İran’ın niyeti konusunda şüphe yaratmıştır. 1992’den sonra UAEK’ye eksik beyanda bulunduğu tespit edilen İran’ın çalışmaları, rejim muhalifi Halkın Mücahitleri Örgütü tarafından ifşa edilmiştir. İran, bunu reddetmemiştir. Ayrıca nükleer çalışmalarında uranyum zenginleştirmeye öncelik vermesi dikkat çeken bir diğer husustur. İran’ın çalışmalarının ne düzeyde olduğu tespit edilememiştir. İran uluslararası ilişkiler boyutunda ABD, İsrail, Hindistan ve Pakistan gibi ülkelerden algıladığı tehdit karşısında nükleer girişimi ile caydırıcılık sağlamaya çalışmaktadır. Buna karşılık ABD ve İsrail, şer ekseninde yer alan İran’ın kendileri ve bölge için tehdit oluşturduğunu, özellikle İran’ın Ortadoğu’daki İslam kökenli gruplarla kurduğu ilişkilerin bunu pekiştirdiğini düşünmektedir. Bu nedenle ABD, İran politikasını doğrudan diplomatik ilişkileri kesmek, ambargo uygulamak, rejime yönelik değişim beklentisi ve muhalif unsurları desteklemek şeklinde geliştirmiştir. Avrupa Birliği ise, İran ile diyaloga girmeyi tercih etmiştir. Batılı devletler İran’ın nükleer enerji çalışmalarını uluslararası denetim kapsamında sürdürmesini savunurken, nükleer silah üretimini engellemeyi amaçlamıştır. İran’ı bölgede en büyük düşmanı olarak gören İsrail ise, İran’ın nükleer silah üretmesini engellemek için askeri müdahale dahil tüm seçenekleri desteklemektedir. İsrail’in yaklaşımı, ABD-İran ilişkilerine de yansımaktadır. Buna karşılık İran’ın amacı, uluslararası toplumun askeri müdahale ile sonuçlanacak herhangi bir tepkisine yol açmadan nükleer teknolojiye sahip olmaktır.³⁰³

³⁰²Reza Simbar, “The Prospect for Crisis Management and Non- Violent Sustainable Cooperation”, **Alternatives: Turkish Journal of International Relations**, Vol.4, No.4, Winter 2005, (Çevrimiçi) www.alternativesjournal.net/volume4/number4/simbar.pdf, (25 Nisan 2007).

³⁰³Arif Keskin, “İran’ın Nükleer Sorunu: Güven Bunalımı ve Beka Mücadelesi”, **Stratejik Analiz**, Mart 2006, Cilt: 6, Sayı:71, Ankara, 2006, s.68.

5.SONUÇ

1948'de İsrail'in kuruluşundan 1979 İran İslam Devrimi'ne kadar, İran'daki Şah Yönetimi ile kamuoyuna fazla yansıtılmayan güçlü ilişkilere sahip olan İsrail, Arap olmayan çevre ülkesi İran ile ilişkilerini pragmatik bir yaklaşımla sıcak tutmaya çalışmıştır. Şah Rıza Pehlevi'nin 1979'da devrilmesi, hem İran hem de İsrail açısından Ortadoğu'da dengeleri değiştirmiştir. Toprak bütünlüğü ve ulusal güvenliği açısından komşularından tehdit algılayan İsrail, periferi (çevre) ülkeler stratejisi kapsamında yakınlaşmaya çalıştığı İran'ı, rejim değişikliği sonrasında yeni fakat uzak bir tehdit olarak görmeye başlamıştır.

1979 İslam Devrimi ile birlikte İran, İsrail ile diplomatik ilişkilerini kesmiştir. Devrim sonrasında İsrail'i tanımayan sert ideolojik söylemlerine rağmen, İran'ın 1980–1988 İran-İrak Savaşı sırasında İsrail ile ilişkilerini perde arkasında gizlice yürütmesi, İran dış politikasının pragmatik niteliğini ortaya koymuştur. Diğer taraftan aynı dönemde kamuoyundaki İsrail karşıtı söylemleri sayesinde, İran Araplardan destek sağlamıştır. Ancak Şii karakterli bir İslami rejim, kendi aralarında bölgesel liderlik yarışında olan Arapların güçlü bir aktör olan İran'a karşı temkinli yaklaşımlarına neden olmuştur.

1979'dan beri diplomatik ilişkileri bulunmadığı halde, pragmatizm çerçevesinde çeşitli şekillerde temas halinde olan İsrail ve İran, 1990 sonrası dönemde birbirlerinin tehdit öncelikleri arasında ön sırada yer almıştır. İki devletin Ortadoğu'daki karşılıklı siyasi mücadelesi, Soğuk Savaş'ın bitiminin ardından keskinleşmiş olmakla birlikte, 1991 Körfez Savaşı sürecinde netlik kazanmıştır. Ortadoğu'nun iki güçlü devleti olan İsrail'in ve İran'ın, 1991 Körfez Savaşı Dönemi dış politikaları sistem, bölge ve aktörler düzeyinde olmak üzere farklı unsurlardan etkilenmiştir.

Jeopolitik koşullar, İran Devrimi'nin lideri Humeyni ile Yahudi liderleri, ABD'yi de içine alan bir dış politika üçgeninde zaman zaman bir araya getirmiştir. SSCB'nin çöküşü ile Soğuk Savaş'ın bitimi, sistem düzeyinde bir değişimi beraberinde getirmiştir. Ortadoğu'da güvenlik algılamalarının değiştiği bir ortamda, Arap-İsrail anlaşmazlığının kritik bir dönemine rastlayan 1991 Körfez Savaşı öncesinde İran, İsrail'in Araplara karşı jeopolitik müttefiki olma potansiyeli taşımaya başlamıştır. İsrail, Arapları bölme stratejisinde kendisine uygun bir bölgesel aktör

olduğunu düşündüğü İran ile yeni uluslararası koşullarda Irak'a karşı aynı safta durarak ortak bir payda yaratmıştır.

1991 Körfez Savaşı'nda güç kaybeden Irak'ın, siyasi dengelerin değiştiği Soğuk Savaş sonrası düzende Ortadoğu'da yarattığı güç boşluğu, İran ve İsrail'i karşı karşıya getirmiştir. İki devletin, Ortadoğu'daki bu boşluğu doldurmak için bölgesel rekabete soyunması ikilinin pragmatik ilişkilerinin önemli bir boyutunu oluşturmuştur. 1991 Körfez Savaşı sonunda Irak'ın zayıflatılması ve büyük resimde Pan-Arabizmin geçerliliğini yitirmesi, hem İsrail'in hem de İran'ın dış politika açısından daha esnek ve pragmatik bir çizgide hareket etmelerini sağlamıştır.

ABD'nin savaşta tarafsız kalan İran'ı bölgesel güç olmasından çekinerek, Ortadoğu'daki gelişmelerin dışında tutmaya çalışması ve Ortadoğu Barış Süreci'nde İran'a yer vermemesi, İran'ın dış politikasında değişikliği gerekli kılmıştır. Bu noktada barış süreci kapsamındaki tüm girişimlere karşı çıkan İran, hem bölgede söz sahibi olmak hem de İsrail ve ABD karşısında durabilmek için Ortadoğu'daki aşırı oluşumları ve örgütleri desteklemeye başlamıştır.

Bölgedeki varlığını askeri gücüne dayandıran İsrail, Irak'ın gücünü kaybetmesinden sonra bölgede sivrilen İran'ın teknolojik gelişim düzeyini yakından takip etmeye özen göstermiştir. 1990'lı yılların başında İsrail, İran'ın nükleer teknolojisi ve kitle imha silahlarını dünya gündemine taşımaya yönelmiştir.

Tarihi bir düşmanlığa sahip olmamakla birlikte, İran ve İsrail'in Yahudi ve İslam inanışları üzerine inşa edilen devlet geleneklerinin ideolojik düzeyde zıtlığı görülmektedir. İdeolojik ayırım, iki devletin dış politikalarını açıklamada tek başına yeterli olmadığı gibi, İran-İsrail ilişkilerinin ideolojiden tamamen bağımsız ele alınmasının eksik bir değerlendirme olacağı düşünülmektedir.

Biri parlamenter sistem, diğeri ise bir İslam Cumhuriyeti olan iki devletin, özünde çok benzer işleyişe sahip fakat tamamen farklı siyasi organları olması İsrail ve İran'ı, araştırma konusu olarak ilginç bir ikili haline getirmektedir. Dış politika yaklaşımında realist ve pragmatik modellerin iç içe geçtiği bir çizgiye sahip İsrail ve İran, dine dayalı bir milliyetçilik anlayışı ile devlet-ulus bağımlı güçlendirmiştir. Her iki devletin siyasi kültüründe liderin özellikleri ve otoritesi devlet politikalarında belirleyiciyken, devletin varlığını koruma ve ulusal güvenliği sağlama çerçevesinde söz konusu otorite sisteminin diğer tüm kurumlarını dışarıda bırakarak tek yetkili

olabilmektedir. Siyasal sistemlerdeki farklılık bu sonucu değiştirmemektedir. Aslında bu hedeflerin kökeninde her iki devletin kuruluşundan beri süregelen kendini uluslararası topluma kabul ettirme mücadelesi yer almaktadır. Her iki devlet için de istisnalar olmakla birlikte genel çerçevede İran'ın Batı'ya, İsrail'in ise Doğu'ya yönelik kabul görme arayışı söz konusudur. Özellikle Arap Ortadoğusu ile siyasi ve ekonomik ilişkiler tesis etmeye çalışan İsrail'e karşılık İran, hala rejimin yıkılması yönünde beklentiye sahip olan ABD başta olmak üzere Batılı devletlere kendini kanıtlama ve rejimi kabul ettirme çabası içindedir.

İran'ın siyasi hayatında, gerek Arap-Fars çekişmesinin gerekse Osmanlı İmparatorluğu ile arasında uzun geçmişe dayanan rekabetin yarattığı tecrübe, İran dış politikasında jeopolitiğin ön plana çıkmasına yol açmıştır. İsrail ise, Arap düşmanları ile çevrelenme korkusu ve her an saldırıya geçebilecek şekilde daimi savunma halinde olması sebebiyle jeopolitik unsurları her zaman dikkate almıştır. Her iki devlet de, dış çevrelerinden sürekli tehdit algılamak, ulusal çıkar ve gücün en üst düzeye çıkarılmasını dış politikalarında ana hedef olarak belirlemiştir. Ekonomik ve teknolojik gelişim düzeyi kapsamında silahlanma ve nükleer enerji üretiminin yaratacağı caydırıcılığın, yakın gelecekte her iki devletin dış politikalarında manevra kabiliyetine önemli bir esneklik kazandıracakı düşünölmektedir. Ayrıca, etkili dış politika araçları olarak propaganda ve terörü ilişkilerinin bir parçası olarak kullanmayı sürdürmeleri olası görölmektedir.

İran-İsrail ikilisinin dış politikada izledikleri yaklaşım çerçevesinde belli unsurların ilişkilerdeki rollerinin kalıcı olduğu görölmektedir. 1991 Körfez Savaşı Dönemi'nde olduğu gibi günümüzde de kaotik bir siyasi ortamın hakim olduğu Ortadoğu'da, İsrail ve İran'ın, öncelikle kendi varlıklarını sürdürebilmek ve güvenliklerini sağlamak amacıyla içinde bulunulan duruma, koşullara ve zamana göre pragmatik siyaset gütmeyi tercih ettiği görölmektedir. Her iki devletin vazgeçemediği başka bir unsuru, dış politika anlayışlarında yerini koruyan jeopolitik hedefleri oluşturmaktadır. Pragmatizm ve jeopolitikanın iç içe geçtiği dış politika yaklaşımlarında, sistemin diğer aktörleri olan ABD ve bölge devletlerinin, ikilinin ilişkilerinde bağımlı değişkenleri oluşturduğunu söylemek mümkündür. Ortadoğu'da İsrail'in ve İran'ın kendi özellerinde, gerek ABD gerekse Araplar ile ilişkileri ve bu

ilişkilerin bölgedeki güç dengesine yansımalarının, İran ve İsrail'in dış politikalarında belirleyici olmaya devam edeceği değerlendirilmektedir.

KAYNAKÇA

-Kitaplar, Makaleler, Tezler:

ABRAHAMİAN, Ervand. **Humeynizm: İslam Cumhuriyeti Üzerine Denemeler**, (Çev.) Mehmet Toprak, İstanbul, Metis Yayınları, 2002.

ADİB-MOGHADDAM, Arshin. **The International Politics of the Persian Gulf: A Cultural Genealogy**, London and New York, Routledge, 2006.

AKYOL, Taha. **Hariciler ve Hizbullah, İslam Toplularında Terörün Kökleri**, İstanbul, Doğan Kitap, 3. Baskı, 2000.

ALGAR, Hamid. (Translated and Annotated by), **Islam and Revolution: Writings and Declarations of Imam Khomeini**, Berkeley, Mizan Press, 1981.

AL-JAZA'İRİ, Zuhair. "Ba'thist Ideology and Practice", **Iraq since the Gulf War: Prospects for Democracy**, edited by Fran Hazelton, London&New Jersey, Zed Books Ltd., 1994.

ARAS, Bülent. **Ortadoğu ve Türkiye**, İstanbul, Q-Matris Yayınları, 2003.

ARSLANALP, Mert. "The Gordion Knot: The Israeli-Palestine Conflict", **Turkish Review of Middle East Studies OBİV Annual 2004/15**, İstanbul, Doğan.

AYMAN, Gülden. "Orta Doğu'da Silahların Denetimi", **Su Sorunu, Türkiye ve Ortadoğu**, (Der.) Sabahattin Şen, İstanbul, Bağlam Yayınları, Kasım 1993.

BAHBAH, Bishara A. "The Crisis in the Gulf-Why Iraq Invaded Kuwait", **Beyond The Storm: A Gulf Crisis Reader**, edited by Phyliss Bennis and Michel Moushabeck, USA, Canongate, 1991.

BAKHASH, Shaul. "Iran's Foreign Policy under the Islamic Republic, 1979-2005", **Diplomacy in the Middle East, the International Relations of Regional and Outside Powers**, edited by L.Carl Brown, New York, I.B. Tauris Publishers, 2001.

BALPINAR, Zafer. **İsrail'in Terörizm Algısı ve Mücadele Yöntemleri (1987 İntifadası Sonrasında)**, İstanbul, Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2006.

BARARİ, Hassan A. "The Israeli Electoral System and Coalition Formation", **Israeli Politics and the Middle East Peace Process 1988-2002**, Durham Modern Middle East and Islamic World Series edited by Anoushiravan Ehteshami, London, RoutledgeCurzon, 2004.

BEN-GURION, David. "From the Founding of Petah Tikva to the Present Day", **The Jews in Their Land**, conceived and edited David Ben-Gurion, translated from the Hebrew by Mordechai Nurock, Misha Louvish, New York, A Windfall Book, Doubleday&Company, Inc., 1974.

BEN-ZVİ, Izhak. "Under Otoman Rule (1517-1917)", **The Jews in Their Land**, conceived and edited David Ben-Gurion, translated from the Hebrew by Mordechai Nurock, Misha Louvish, New York, A Windfall Book, Doubleday&Company, Inc., 1974.

BESALEL, Yusuf. **Yahudi Tarihi**, İstanbul, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., 2000.

BICKERTON, Ian & PEARSON, Michael. **43 Days The Gulf War**, Australia, The Text Publishing Company in association with ABC Books, 1991.

BİLGİÇ, Tanju. "İsrail-ABD İlişkileri: Özel Bir Perspektif", **Ortadoğu Siyasetinde İsrail**, (Der.)Türel Yılmaz, Mehmet Şahin, Mesut Taştekin, Ankara, Platin Yayınları, 2005.

BORAN, Yıldırım. **Lübnan'daki İran Hizbullah**, İstanbul, Siyah Beyaz Kitap, Şubat 2007.

BRZEZINSKI, Zbigniew. **Büyük Çöküş**, (Çev.) Gül Keskil, Gülsev Pakkan, Ankara, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2000.

CALVOCORESSİ, Peter. **World Politics 1945-2000**, England, Longman, Eight Edition 2001.

CANBOLAT, İbrahim S. "Yeni Dünya Düzeni'nde Ortadoğu ve Türkiye Gerçeği", **Su Sorunu, Türkiye ve Ortadoğu**, (Der.) Sabahattin Şen, İstanbul, Bağlam Yayınları, Kasım 1993.

CHEHABİ, H.E. **Iranian Politics and Religious Modernism: The Liberation Movement of Iran under the Shah and Khomeini**, I.B.Tauris, London, 1990.

CLAWSON, Patrick and Rubin, Michael. **Eternal Iran: Continuity and Chaos**, New York and Hampshire, Palgrave Mcmillan, 2005.

ÇETİNSAYA, Gökhan. "Rafsanjani'den Hatemi'ye İran Dış Politikasına Bakışlar", **Türkiye'nin Komşuları**, (Der.) İlhan Uzgel, Mustafa Türkeş, Ankara, İmge Yayınları, 2002.

ÇETİNSAYA, Gökhan. “Ottoman-British Relations in Iraq and the Gulf, 1890–1908”, **Turkish Review of Middle East Studies OBIV Annual 2004**, İstanbul.

DAĞI, İhsan. **Ortadoğu’da İslam ve Siyaset**, İstanbul, Boyut Kitapları, 1998.

DİKBAŞ, Yılmaz. **İsrail’in Nükleer Silah Cephaneliği**, İstanbul, Asyaşafak Yayınları, 2006.

DORAN, Charles. **The Politics of Assimilation: Hegemony and Its Aftermath**, The Johns Hopkins University Press, 1971.

EL-SHAZLY, Nadia & Hinnebusch, Raymond. “The Challenge of Security in the Post-Gulf War Middle East System”, **The Foreign Policies of Middle East States**, edited by Raymond Hinnebusch and Anoushiravan Ehteshami, Boulder, Lynne Rienner Publishers, 2002.

ENTESHAMİ, Anoushiravan, **The Foreign Policies of Middle East States**, Edited by Raymond Hinnebusch&Anoushiravan Enteshami, USA, Lynne Rienner Publishers, 2002.

EVRON, Yair. “The Invasion of Kuwait and the Gulf War: Dilemmas Facing the Israeli –Iraqi-US Relationship”, **The Middle East and United States: A Historical and Political Reassessment**, edited by David W.Lesch, Westview Press, Second Edition 1999.

FEUERWERGER, Marvin. “Israel, the Gulf War, and Its Aftermath”, **The Middle East After Iraq’s Invasion of Kuwait**, edited by Robert O. Freedman, Florida, University Press of Florida, 1993.

FREEDMAN, Robert O. (edt.), **The Intifada- Its Impact on Israel, the Arab World, and the Superpowers**, Miami, Florida International University Press, 1991.

FREİLİCH, Charles D. “National Security Decision-Making in Israel: Processes, Pathologies, and Strengths”, **Middle East Journal**, Volume 60, No.4, Autumn 2006.

GRAHAM, Helga. “Exposed: Washington's Role in Saddam’s Oil Plot”, **London Observer**, 21 Kasım 1990.

GELBER, Yoav. “Ben-Gurion and the Formation of the Israel Defence Forces, 1947-1948”, **David Ben-Gurion: politics and leadership in Israel**, edited by Ronald W. Zweig, London, Frank Cass, 1991.

HATEMİ, Muhammed. **Gülümseyen İran: Hatemi'nin Ağzından İran'da Değişim**, (Çev.) Nazila H.Nejad, Hazırlayan Sami Oğuz, İstanbul, Metis Yayınları, 2001.

HERZL, Theodor. **The Jewish State: An Attempt to a Modern Solution to the Jewish Question**, London, 1946.

HİNNEBUSCH, Raymond. **The International Politics of the Middle East**, UK, Manchester University Press, 2003.

HUNTER, Shireen T. **Iran after Khomeini**, The Center for Strategic and International Studies, Washington, Praeger, 1992.

IISS, "Europe and USSR; The USSR: Back To Dictatorship, From Perestroika to Crisis", **Strategic Survey 1990-1991**, International Institute for Strategic Studies(IISS), Londra, Brassey's, May 1991.

IISS, "Iran Sheds Its Radical Image: Iran, Iraq and the Gulf", **Strategic Survey 1990-1991**, International Institute for Strategic Studies(IISS), Londra, Brassey's, May 1991.

INBAR, Efrahim. "Israel's Predicament in a New Strategic Enviroment", **The National Security of Small States in a Changing World**, Edited by Efrahim Inbar and Gabriel Sheffer, London, Frank Cass, 1997.

_____ "Israel, Introductory Survey, Recent History", **The Europa World Year Book 1992**, Volume 1, Europa Publications, 33rd Edition.

İBASİ, Selahattin. "Arap-İsrail Sorunu", **Ortadoğu Siyasetinde İsrail**, (Der.) Türel Yılmaz, Mehmet Şahin, Mesut Taştekin, İstanbul, Platin Yayınları, 2005.

İZZETİ, İzzetullah. **İran ve Bölge Jeopolitiği**, (Ter.) Hakkı Uygur, İstanbul, Küre Yayınları, 2005.

JOFFÉ, George. "Prelude to the 1991 The Gulf War", **Regional Surveys: The Middle East and North Africa-1992**, London, Europa Publications 38.Edition, 1991.

JOFFÉ, George. "The Gulf War", **Regional Surveys: The Middle East and North Africa-1991**, 37.Edition, London, 1990.

JONES, Clive. "The Foreign Policy of Israel", **The Foreign Policies of Middle East States**, edited by Raymond Hinnebusch and Anoushiravan Ehteshami, Boulder, Lynne Rienner Publishers, 2002.

- KESKİN, Arif. “İran Nasıl Yönetiliyor”, **Stratejik Analiz**, Ankara, Ağustos 2006.
- KESKİN, Arif. “İran’ın Nükleer Sorunu: Güven Bunalımı ve Beka Mücadelesi”, **Stratejik Analiz**, Mart 2006, Cilt: 6, Sayı:71, Ankara, 2006.
- _____ “Key Issues on Israeli-Palestine Conflict”, **The Guardian**, Londra, 9 Şubat 2005.
- KISSINGER, Henry. **Diplomasi**, (Çev.) İbrahim H. Kurt, Ankara, Türkiye İş Bankası Yayınları, Mayıs 1998.
- KURT, Burcu. “**Ortadoğu’da Bir İstikrarsızlık Unsuru: Şatt’ül-Arap Sorunu**”, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, Marmara Üniversitesi, Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, 2006.
- LITTLE, Tom. “Israel, History, Israel and the Conflict over Kuwait”, Regional Surveys: **The Middle East and North Africa-1992**, London, Europa Publications, 38.Edition 1991.
- MANSOUR, Camille. **Beyond Alliance, Israel in US Foreign Policy**, New York, Columbia University Press, 1994.
- MCLAURİN, R.D., Mohammed MUGHİSUDDİN, Abraham R.WAGNER, **Foreign Policy Making in the Middle East**, USA, Praeger Publishers, 1977.
- MENASHRİ, David. **Post-Revolutionary Politics in Iran: Religion, Society and Power**, London, Frank Cass Publishers, 2001.
- MOİN, Baqer. **Khomeini, Life of the Ayatollah**, London&New York, I.B.Tauris, 1999.
- MORGENTHAU, Hans and Thompson, Kenneth. **Politics Among Nations**, 6th Edition, New York, McGrawhill, 1985.
- MOSTYN, Trevor. **Major Political Events in Iran, Iraq and the Arabian Peninsula, 1945-1990**, New York&Oxford, Facts on File, 1991.
- MURDEN, Simon. “Culture in World Affairs”, **The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations**, Edited by John Baylis&Steve Smith, USA, Oxford University Pres, Second Edition, 2001.
- NYE, Joseph S. **Yumuşak Güç: Dünya Siyasetinde Başarının Yolu**, (Çev.) Rayhan İnan Aydın, Ankara, Elips Kitap, 2005.

OKTAY, Cemil. “Soğuk Savaş Sonrasında Ortadoğu’yu Okumak”, **Su Sorunu, Türkiye ve Ortadoğu**, (Der.) Sabahattin Şen, İstanbul, Bağlam Yayınları, Kasım 1993.

O’NEILL, Bard E. “The Intifada in the Context of Armed Struggle”, **The Intifada-Its Impact on Israel, the Arab World, and the Superpowers**, edited by Robert O.Freedman, Miami, Florida International University Press, 1991.

ORAN, Baskın. **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı’ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, (Ed.) Baskın Oran, cilt 2, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001.

ÖZAR, Önder. “The Reform Process in the Islamic Republic of Iran: Where Its Heading”, **Turkish Review of Middle East Studies OBIV Annual 2003**, İstanbul.

PARSİ, Trita. “Israel-Iranian Relations Assessed: Strategic Competition from the Power Cycle Perspective”, **Journal of the International Society for Iranian Studies**, volume 38, number 2, June 2005, University of Oxford, Routledge Taylor&Francis, 2005.

PAOLUCCI, Henry **Iran, Israel, and the United States**, New York, Griffon House Publications, 1991.

PAUL, James A. “Gulf War”, **The Oxford Companion to Politics of the World**, Joel Krieger (Editor in Chief), New York& Oxford, Oxford University Press, 1993.

PERES, Shimon. **Battling for Peace: Memoirs**, London, Orion Books, 1995.

PERES, Şimon Robert Littell, **Bir Politikacıyla Söyleşi: Şimon Peres**, (Çev.) Nihal Öno, İstanbul, Milliyet Yayınları AD Kitapçılık, 1998.

PRİMAKOV, Yevgeni. **Bu Savaş Olmayabilirdi**, İstanbul, Afa Yayınları, 1991.

POTTER, Lawrence G. “Gulf War and Persia”, **Encycloaedia Iranica**, edited by Ehsan Yarshater, Center for Iranian Studies Columbia University, New York, 2003.

POYA, Maryam. “The role of Iran in the Gulf War”, **The Gulf War and the New World Order**, edited by Haim Bresheeth and Nira Yuval-Davis, London and New Jersey, Zed Books Ltd.,1991.

PUSCHEL, Karen L. **US-Israeli Strategic Cooperation in the Post-Cold War Era: An American Perspective**, JCSS Study No.20, Jerusalem, Westview Press, 1992.

QASSEM, Skhein Naem. **Hizbullah: Bir Hareketin Anlatılmamış Öyküsü**, (Çev.) Muharrem Tan, İstanbul, Kesit Yayınları, Aralık 2006.

- RAMAZANİ, R.K. “İdeology and Pragmatism in Iran’s Foreign Policy”, **Middle East Journal**, Volume 58, No. 4, Autumn 2004.
- REICH, Bernard. “Israeli Foreign Policy”, **Diplomacy in the Middle East, the International Relations of Regional and Outside Powers**, edited by L.Carl Brown, New York, I.B. Tauris Publishers, 2001.
- SAEIDI, Ali. “The Accountability of Para-Governmental Organizations (Bonyads): The Case of Iranian Foundations”, **Iranian Studies**, Volume 37, Issue 3, September 2004.
- SAID, Edward W. **From Oslo To Iraq and The Road Map**, New York, Pantheon Books, 2004.
- SALINGER, Pierre & Laurent, Eric. **Körfez Savaşı: Gizli Dosya**, İstanbul, E Yayıncılık, 1991.
- SARIOĞHALAM, Mahmood. “Iran’s Emerging Regional Security Doctrine: Domestic Sources and the Role of International Constraints”, **The Gulf: Challenges of the Future**, Abu Dhabi, The Emirates Center for Strategic Studies and Research, 2005.
- SANDER, Oral. **Siyasi Tarih (1918-1994)**, Ankara, İmge Kitabevi, 7.Baskı, 1994.
- SAZAK, Derya. **11 Eylül Gölgesi'nde Saddam**, İstanbul, Doğan Kitapçılık, 2002.
- SHAHAK, Israel. **Açık Sırlar: İsrail’in Dış Politikası ve Nükleer Sırları**, (Çev.) Mehmet Emin Dağ, İstanbul, Med-Cezir Yayınları, 2003.
- SHİNDLER, Colin. **Israel, Likud and The Zionist Dream; Power, Politics and Ideology from Begin to Netanyahu**, London&New York, I.B.Tauris, 1995.
- SOBHANİ, Sohrab. **The Pragmatic Entente: Israeli-Iranian Relations: 1948-1988**, New York, Praeger, 1989.
- TABARİ, Azar. “The Role of Clergy in Modern Iranian Politics: Shi’ism in Iran”, **Religion and Politics in Iran: Shi’ism from Quietism to Revolution**, edited by Nikki R.Keddie, Yale University Press, New Haven and London, 1983.
- TAROCK, Adam. “Iran’s Foreign Policy Since the Gulf War”, **Remaking the Middle East**, edited by Paul J. White and William S.Logan, Oxford and New York, Berg, 1997.

TAŞÇIOĞLU, Ömer Lütfi. “İsrail’in Kitle İmha Silahları”, **Ortadoğu Siyasetinde İsrail**, (Der.) Türel Yılmaz, Mehmet Şahin, Mesut Taştekin, Ankara, Platin Yayınları, 2005.

TAVAKOLİ-TARGHİ, Mohamad. **Refashioning Iran: Orientalism, Occidentalism and Histography**, New York, Palgrave, 2001.

The International Who’s Who 1990-1991, London, Europa Publications, 54th Edition, 1990.

TELHAMİ, Shibley. **Identity and Foreign Policy in the Middle East**, US, Cornell University Press, 2002.

TEVRAT, İstanbul, Kitabı Mukaddes Şirketi, 2003.

TİBİ, Bassam. **Conflict and War in the Middle East: From Interstate War to New Security**, Secon Edition, London, Mcmillan Press Ltd., 1998.

WALTZ, Kenneth N. **Theory of International Politics**, New York, McGrawhill, 1979.

WOLFSON, Richard. **Nuclear Choices: A Citizen’s Guide to Nuclear Technology**, USA, Massachusetts Institute of Technology, Third Printing, 1991.

YANAI, Nathan. “The Impact of the Intifada on the Likud Party in the Framework of Israeli Politics, 1987-1990”, **The Intifada- Its Impact on Israel, the Arab World, and the Superpowers**, edited by Robert O.Freedman, Miami, Florida International University Press, 1991.

ZISSER, Eyal “Hizbullah’s Strategy Following Syria's Withdrawal From Lebanon”, Moshe Dayan Center for Middle Eastern and African Studies, May 2005.

INTERNET KAYNAKLARI

Makaleler:

“A Different Look at the Gulf War-Part I”, Turkish Daily News,
<http://www.turkishdailynews.com.tr/archives.php?id=30974>.

Ayetullah’il Uzma İmam Humeyni’nin Biyografisi,
<http://www.irankulturevi.com/turkce/tarih/imam.htm>.

AYHAN, Veysel. “Hegemonya Politikası Bağlamında ABD-İran İlişkilerinin Analizi”, **Avrasya Dosyası**, Cilt: 12, Sayı: 2,
<http://www.asam.org.tr/dergiler/dergi145.pdf>.

BAKER Plan, http://www.palestinefacts.org/pf_1967to1991_baker_plan_1989.php.

BBC Türkçe Servisi, “İran’da Siyasi Sistemin Başlıca Unsurları”, http://www.bbc.co.uk/turkish/indepth/story/2004/02/040219_iran_sistem.shtml.

COHEN, Avner. “**Israel's Nuclear Opacity: A Political Genealogy**”,
http://www.geocities.com/alabasters_archive/nuclear_opacity.html#2_1_1.

“Conflict Without Victory: Iran-Iraq War”, Oxford University Press, 2007,
http://www.oup.com/uk/orc/bin/9780199289783/01student/cases/iran_iraq_war.pdf.

DOUGHERTY, Jon E. Reagan: A Staunch Friend of Israel, NewsMax.com,
<http://archive.newsmax.com/archives/articles/2004/6/8/172342.shtml>.

DURMUŞ, Mehmet. “Şah’tan Hatemi’ye İran Dış Politikası”,
<http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat1=3&yazi=653>.

EL-NAJJAR, Hassan A. **The Gulf War: Overreaction & Excessiveness**, Amazone Press, 2001,
[http://www.gulfwar1991.com/Gulf%20War%20Complete/Chapter%2011,%20%20%20%20%20Beyong%20the%20War,%20Communism%20Is%20Dead,%20Long%20Live%20Islamism%20By%20Hassan%20A%20El-Najjar.htm](http://www.gulfwar1991.com/Gulf%20War%20Complete/Chapter%2011,%20%20%20%20Beyong%20the%20War,%20Communism%20Is%20Dead,%20Long%20Live%20Islamism%20By%20Hassan%20A%20El-Najjar.htm).

ERTUĞRUL, Doğan. “Değişen İran(1)”, **Radikal Gazetesi**,
<http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=210939>.

ERTUĞRUL, Doğan. “Değişen İran(3)”, **Radikal Gazetesi**,
<http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=211138>.

ENCARTA Online Encyclopedia Microsoft 2007, <http://uk.encyarta.msn.com>.

- FAS (Federation of American Scientist), “Iran: Nuclear Weapons”,
<http://www.fas.org/nuke/guide/iran/nuke/index.html>.
- GHABRA, Shafeeq N. “Iraq’s Culture of Violence”, **Middle East Quarterly**,
 Summer 2001, <http://www.meforum.org/article/101>.
- “Gulf War and Persia”, <http://www.iranica.com/newsite/home/index.isc>.
- HAJI-YOUSEFI, Amir M. “Foreign Policy Of The Islamic Republic Of
 Iran Towards Israel, 1979-2002”,
http://www.issi.org.pk/journal/2003_files/no_1/article/3a.htm.
- HULL, Jon D. “Israel: Angling for the Postwar Edge”, Time,
<http://www.time.com/time/magazine/article/0,9171,972346,00.html>.
- “Iran-Iraq War 1980-1988”,
http://www.iranchamber.com/history/iran_iraq_war/iran_iraq_war1.php.
- “Iran-Iraq War and Waterway Claims”, American University/TED Conflict Studies,
<http://www.american.edu/projects/mandala/TED/ice/IRANIRAQ.HTM>.
- KARMON, Ely, “Hizballah as Strategic Threat to Israel”, 27 Temmuz 2005,
 Heartland-Eurasian Review of Geopolitics, <http://www.eheartland.com>.
- KESKİN, Arif, “İran’ın Nükleer Çalışmaları: Hedefler, Tartışmalar ve Sonuçlar”, 25
 Ocak 2005, <http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat1=2&yazi=77>.
- KJEILEN, Tore. “Gulf War”, **Encyclopaedia of the Orient**, <http://i-cias.com/e.o/gulfwar.htm>.
- KONA, Gamze Güngörmüş, “Ortadoğu’da Güvenlik Algılaması ve Dahili Risk
 Faktörlerinin Etkisi”, Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi, Sayı 8, 2004,
www.akdeniz.edu.tr/iibf/yeni/genel/dergi/Sayi08/10Kona.pdf+1991,+%C4%B0ran-%C4%B0srail&hl=tr&ct=clnk&cd=105&gl=tr.
- KRAMER, Michael. “The Political Interest”, Time,
<http://www.time.com/time/magazine/article/0,9171,973944-1,00.html>.
- KISSANE, Dylan. “Curves, Conflict and Critical Points: Rethinking Power Cycle
 Theory for the Twenty-First Century”, Argentine Center of International Studies,
 2005, <http://www.caei.com.ar/es/programas/teoria/09.pdf>. LASENKSY, Scott B.
 “Friendly Restraint: U.S.-Israel Relations During the Gulf War Crisis of 1990–
 1991”, http://www.cfr.org/publication/4870/friendly_restraint.html.

- Major Security Institutions and Their Composition”,
http://www.rand.org/pubs/monograph_reports/MR1320/MR1320.ch4.pdf.
- MALEKİ, Abbas. “Decision Making in Iran’s Foreign Policy: A Heuristic Approach”,www.caspianstudies.com/article/Decision%20Making%20in%20Iran-FinalDraft.pdf.
- MALEKİ, Abbas. “The Islamic Republic of Iran’s Foreign Policy: The View From Iran”, <http://www.salamiran.org/IranInfo/State/Government/Foreign/maleki.html>.
- NAHAVANDİ, Firouzeh. “Contested Borders In The Caucasus:Russia, Iran And Azerbaijan/The Historic Origins Of Iranian Foreign Policy”,
<http://poli.vub.ac.be/publi/ContBorders/eng/ch0601.htm>.
- “NSD 26: US Policy Toward the Persian Gulf”,
<http://www.fas.org/irp/offdocs/nsd/nsd26.pdf>.
- NOURBAKHSH, Amir Ali. “Iran’s Foreign Policy&Its Key Decision Makers”,
<http://www.payvand.com/news/05/apr/1188.html>. The Nuclear Threat Initiative (NTI), “Israel Profile: Nuclear”,
http://www.nti.org/e_research/profiles/Israel/Nuclear/index.html.
- ÖZGÜDENLİ, Osman. “İran Tarihine Genel Bir Bakış”,
<http://www.iramer.org/itam/Tarih/4.html>.
- REICH, Bernard. “Israel: Government and History”, Microsoft Encarta Online Encyclopedia, 2007, <http://encarta.msn.com>, 1997-2007 Microsoft Corporation.
- RUBİN, Barry. “US Policy: End Of A Peace Process, Start Of A Gulf Crisis (1990)”,
<http://meria.idc.ac.il/us-policy/data1990.html>.
- SHALOM, Stephen. “The United States and The Iran-Iraq War”,<http://www.zmag.org/zmag/articles/ShalomIranIraq.html>.
- SIMBAR, Simbar. “The Prospect for Crisis Management and Non- Violent Sustainable Cooperation”, **Alternatives: Turkish Journal of International Relations**, Vol.4, No.4, Winter 2005, (Çevrimiçi)
www.alternativesjournal.net/volume4/number4/simbar.pdf,
- TAFLIOĞLU, Serkan. “İran, Silahlı İslami Hareketler ve Barış Süreci”, 14 Nisan 2005, www.aysam.gen.tr/yay_news.php%3Fnewsid%3D234+1991,+%C4%B0ran-%C4%B0srail&hl=tr&ct=clnk&cd=5&gl=tr.

The New York Times International,

<http://www.chss.montclair.edu/english/furr/glaspie.html>.

“The Story of the Revolution”, **BBC**, <http://www.bbc.co.uk/persian/revolution/>.

WOLFOWITZ, Paul. “The Bush Administration's Strategy toward the Gulf Crisis”,
Wye Plantation Policy Conference 1990.

İsrail Devleti hakkında yararlanılan resmi internet siteleri:

İsrail Devleti Başbakanlık Ofisi,

<http://www.pmo.gov.il/PMOEng/Government/Policy/>.

İsrail Dışişleri Bakanlığı,

<http://www.mfa.gov.il/MFA/Facts+About+Israel/People/SOCIETY-%20Jewish%20Society>,

<http://www.mfa.gov.il/MFA/Foreign+Relations/Israel+Among+the+Nations/ISRAEL%20AMONG%20THE%20NATIONS-%20Africa>,

<http://www.mfa.gov.il/MFA/Facts+About+Israel/People/SOCIETY-%20Minority%20Communities>,

<http://www.mfa.gov.il/MFA/Facts+About+Israel/State/THE%20STATE-%20Executive-%20The%20Government>,

<http://www.mfa.gov.il/MFA/Foreign%20Relations/Israels%20Foreign%20Relations%20since%201947/1982->

[1984/73%20Statement%20in%20the%20Knesset%20by%20Foreign%20Minister%20Sh](http://www.mfa.gov.il/MFA/Foreign%20Relations/Israels%20Foreign%20Relations%20since%201947/1982-1984/73%20Statement%20in%20the%20Knesset%20by%20Foreign%20Minister%20Sh).

Yahudi Ajansı,

<http://www.jewishagency.org/JewishAgency/English/Home/About/History>.

Yahudiler ve Yahudilik hakkında e-sözlük,

<http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/Politics/labor.html>,

<http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/Politics/Ahdutha'avodah.html>,

<http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/Politics/LikudParty.html>.

İşçi Partisi, http://www.zionism-israel.com/dic/Labor_Party.htm,

<http://www.avoda2006.org.il/PageL.asp?cc=0124>.

Kibbutz Kurumu, <http://www.kibbutz.org.il/eng/welcome.htm>.

İsrail Parlamentosu, http://www.knesset.gov.il/elections/knesset15/elikud_m.htm.

http://www.knesset.gov.il/description/eng/eng_mimshal_beh.htm.

http://www.knesset.gov.il/description/eng/eng_mimshal_yesod.htm.

http://www.knesset.gov.il/laws/special/eng/basic2_eng.htm.

http://www.knesset.gov.il/history/eng/eng_hist.htm.

http://www.knesset.gov.il/president/epres_page.htm.

<http://www.knesset.gov.il/vip/zeevi/eng/zeevi.htm>.

Yahudi İşçi Federasyonu <http://www.histadrut.org/>.

İsrail Savunma Kuvvetleri,

<http://www1.idf.il/DOVER/site/homepage.asp?sl=EN>.

Mubarak's Ten Points, http://www.knesset.gov.il/process/docs/mubarak_eng.htm.

İran Devleti hakkında yararlanılan resmi internet siteleri:

İran Dışişleri Bakanlığı,

<http://www.mfa.gov.ir:7777/mfa/cms/Tehran/en/MinistryOfForeignAffairs/>,

<http://www.mfa.gov.ir:7777/mfa/cms/Tehran/en/Tourism/>.

İran Cumhurbaşkanlığı Makamı, <http://www.president.ir/>.

İran Dini Liderlik Makamı,

<http://www.leader.ir/langs/EN/index.php>, <http://www.khamenei.ir/EN/home.jsp>.

İran'daki başlıca Vakıflar,

Şehit Vakfı,

http://www.irib.com/Special/HTMLS/Esfand/bonyad/html/en/page_e.htm,

İmam Humeyni Yardım Vakfı, <http://www.emdad.ir/>.

Düşünce Kuruluşları, uluslararası kuruluşlar, haber siteleri ve diğer web kaynakları:

Aydın Tarihi, BYEGM,

<http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/AyinTarihi/1991/mart1991>.

<http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/AyinTarihi/1989/aramik1989.htm>.

<http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/AyinTarihi/1990/ekim1990.htm>.

Biyografik e-sözlük S.9, <http://www.s9.com/Biography/Zeevi-Rechavam>.

Birleşmiş Milletler,

http://www.un.org/Depts/dpko/dpko/co_mission/uniimogbackgr.html.

UN document S/23273, Further Report of the Secretary General on the Implementation of Security Council Resolution 598, 1987.

UN Resolution 598, <http://www.un.org/docs/scres/1987/scres87.htm>.

UN Resolution 598, <http://www.un.org/docs/scres/1987/scres87.htm>.
UN Resolution 660, <http://www.un.org/Docs/scres/1990/scres90.htm>.
UN Resolution 661, <http://www.un.org/Docs/scres/1990/scres90.htm>.
UN Resolution 662, <http://www.un.org/Docs/scres/1990/scres90.htm>.
İsrail Dönüş Yasası, <http://www.ces.es/TRESMED/docum/israel-lb-1.pdf>.
Library of Congress, http://rs6.loc.gov/frd/cs/israel/il_appnb.html.
NTVMSNBC, <http://www.ntvmsnbc.com/news/91301.asp>.
<http://www.washingtoninstitute.org/templateC07.php?CID=54>.
www.vicpeace.org/fact-sheets/FactSheet3vpn.pdf.
<http://www.salamiran.org/IranInfo/State/Constitution/>
<http://history.enotes.com/gulf-war-biographies/glaspie-april>.
The Washington Report on Middle East Affairs,
<http://www.wrmea.com/archives/august2002/0208049.html>

EKLER

EK1:

İSRAİL HAKKINDA GENEL BİLGİLER

Ülkenin Tam Adı	: İsrail Devleti
Ülkenin Yerel Adı	: Medinat Yisrael.
Yönetim Şekli	: Parlamenter Demokrasi.
Yüzölçümü	: 20770 km ² .
Sınır Komşuları	: Lübnan, Suriye, Ürdün, Mısır.
Nüfusu	: 6.4 milyon.
Nüfus Artış Hızı	: % 1.154.
Başkenti	: Tel-Aviv.
Başlıca Şehirleri	: Kudüs, Yafa, Hayfa, Holon, Petach-Tikva, Batyam, Netanya, Ramatgan, Berşeva.
Etnik Yapısı	: Yahudi %76.4, çoğu Arap olmak üzere diğerleri %23.6.
Dini Yapısı	: Yahudi %76.4, Müslüman %16, Hristiyan Arap %1.7, diğer Hristiyanlar %0.4, Dürzi %1.6, diğerleri %3.9.
Konuşulan Diller	:İbranice (resmi dil), Arapça, İngilizce.
Okuryazarlık Oranı	:15 yaş ve üstü nüfus genelinde %95.4. ³⁰⁴

³⁰⁴Colbert C.Held, a.g.e., s.253.

EK2:

İRAN HAKKINDA GENEL BİLGİLER

- Ülkenin Tam Adı** : İran İslam Cumhuriyeti.
- Ülkenin Yerel Adı** : Jomhuri-ye Eslami-ye İran (Farsça).
- Yönetim Şekli** : İslam Cumhuriyeti
- Yüzölçümü** : 1.648 milyon km².
- Sınır Komşuları** :Türkiye, Ermenistan, Azerbaycan, Türkmenistan, Afganistan, Irak, Pakistan,
- Nüfusu** : 70 milyon (2005).
- Nüfus Artış Hızı** : %0.663.
- Başkenti** : Tahran.
- Başlıca Şehirleri** : Meşhed, İsfahan, Tebriz, Şiraz.
- Etnik Yapısı** : Fars %51, Azeri %24, Kürt %7, Arap %3, Lur %2, Beluç %2, Türkmen %2, diğer %1.
- Dini Yapısı** : Müslüman %98 (Şii %89, Sünni %9), diğerleri Zerdüş, Yahudi, Hristiyan %2.
- Konuşulan Diller** : Farsça %58 (Resmi dil), Türk dilleri %26, Kürtçe %9, Lur dili %2, Beluci dili %1, Arapçe %1, Türkçe %1, diğer %2.
- Okuryazarlık Oranı** :15 yaş ve üstü nüfus genelinde %79.4.³⁰⁵

³⁰⁵Colbert C.Held, **Middle East Patterns: Places, Peoples, and Politics**, USA, Westview Press, Second Edition, 1994, s.397; Ministry of Foreign Affairs Islamic Republic of Iran, (Çevrimiçi) <http://www.mfa.gov.ir:7777/mfa/cms/Tehran/en/Tourism/>, (2 Ağustos 2007).